

'N ONDERSOEK NA DIE BEWARENSWAARDIGHEID VAN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL-GEBOUE IN GEORGE

Okert Petrus Jakobus Stander

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van
Magister in Lettere en Wysbegeerte (Geskiedenis) aan die Universiteit van
Stellenbosch

Studieleier: Dr M Burden

Maart 2011

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie oorspronklike werk is, dat ek die outeursregeienaar daarvan is (behalwe tot die mate uitdruklik anders aangedui) en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

.....

Kopiereg © 2011 Universiteit van Stellenbosch

Alle regte voorbehou

Hierdie werk word opgedra aan my eggenote Annie en my seuns Willie, Johan, Jacobus en Danie vir hulle inspirasie, motivering en ondersteuning.

My opregte dank aan my studieleier, dr M Burden, vir haar geloof in my, haar inspirasie, leiding en geduld waarsonder hierdie studie nie moontlik sou wees nie.

Alle eer aan my Skepper vir gesondheid, krag en moed om hierdie studie te kon doen.

INHOUDSOPGAWE

BLADSY

INLEIDING	1
HOOFSTUK 1: AGTERGROND	5
1.1 Inleiding	5
1.2 Ligging, klimaat en topografie	5
1.3 Geskiedenis van die dorp	7
1.3.1 Die naam Outeniqualand	9
1.3.2 Uitleg van die dorp	10
1.3.3 Reisigers deur hierdie streek	12
1.3.3.1 August Frederik Beutler	12
1.3.3.2 Carl Peter Thunberg	12
1.3.3.3 Francois Le Vaillant	12
1.3.3.4 Ander reisigers	13
1.4 Landbou-Aktiwiteite	13
1.5 Sosiale Ontwikkeling	16
1.5.1 Geestelike lewe	16
1.5.2 Die sendingstasie Pacaltsdorp	17
1.5.3 Ander kerkgenootskappe	17
1.5.4 Skole	18
1.5.5 Sosio-maatskaplike omstandighede	19
1.6 Groei en ontwikkeling van die dorp	20
1.6.1 Vervoer en verbindingsweë	22
1.6.2 Spoor- en telefoonverbinding	24
1.6.3 Poskantoor	24
1.6.4 Woongebiede rondom George	26

1.6.4.1	Lawaaikamp	26
1.6.4.2	Rosemoor	26
1.6.5	Nywerhede	26
1.6.6	Argitektoniese ontwikkeling tot 1950	28
1.6.6.1	Volksboukuns	28
1.6.6.2	Kaaps-Hollands	29
1.6.6.3	Georgiaans	30
1.6.6.4	Victoriaans	30
1.6.6.5	Kaaps-Hollandse Herlewingstyl	30
1.6.6.6	Art Deco	31
1.6.6.7	Kerk-argitektuur	32
1.7	Evaluering	33

HOOFSTUK 2 : DIE ONTWIKKELING VAN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSBOUSTYL **34**

2.1	Kaaps-Hollands	34
2.1.1	Inleiding	34
2.1.2	Oorsprong van die Kaaps-Hollandse boukuns	36
2.1.3	Verdere ontwikkeling	37
2.1.4	Kenmerke van die Kaaps-Hollandse huis	39
2.1.4.1	Die gewel	39
2.1.4.2	Die grondplan	43
2.1.4.3	Die dak	44
2.1.4.4	Die kombuis	45
2.1.4.5	Stoepe, buitedeure en vensters	45
2.2	Ontwikkeling van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl	46
2.2.1	Inleiding	46

2.2.2	Herbert Baker	48
2.2.3	Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in die Suid-Kaap en Klein-Karoo	52
2.3	Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in George	56

HOOFSTUK 3: OPENBARE GEBOUE IN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL IN GEORGE 60

3.1	Inleiding	60
3.2	Staatsgeboue	61
3.2.1	Stasiegebou, Stasiestraat	61
3.2.2	Ou Poskantoorgebou, Hiberniastraat	64
3.2.3	Nuwe Poskantoorgebou, Yorkstraat	65
3.3	Kommersiële geboue	67
3.3.1	Morris Apteek, Hiberniastraat	67
3.3.2	Uitkykhuis, Courtenaystraat	68
3.4	Skole	70
3.4.1	Vorbereidingskool, Courtenaystraat	70
3.4.2	Oorskotjie, Yorkstraat	71
3.4.3	Laerskool Hoekwil	74
3.5	Skoolkoshuise	75
3.5.1	Beyerstehuis, Meyerstraat	75
3.5.2	Hurteria, Yorkstraat	77
3.6	Vermaaklikheidsgeboue	79
3.6.1	Markstraat-teater, Markstraat	79
3.6.2	<i>Arts Theatre</i>	80
3.7	Gewysigde geboue	82
3.7.1	Hoërskool Outeniqua, Courtenaystraat	82

3.8	Gesloopte geboue	83
3.8.1	Standard Bankgebou, h/v York- en Hiberniastraat	84
3.8.2	Raubenheimers en Hardiny, Hiberniastraat	86
3.8.3	Krige en Vennote, Hiberniastraat	87
3.8.4	Laer Meisieskool, Cathedralstraat	88
3.8.5	Skoolsaal Hoërskool Outeniqua, Courtenaystraat	89
3.9	Evaluering	90

HOOFSTUK 4: RESIDENSIËLE GEBOUE IN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL IN GEORGE 92

4.1	Inleiding	92
4.2	Residensieel	93
4.2.1	Woonhuis, Witfontein	93
4.2.2	Die Residensie, Davidsonweg	97
4.2.3	Woonhuis, Caledonstraat 33	99
4.2.4	Woonhuis, Caledonstraat 20	100
4.2.5	Woonhuis, Caledonstraat 5	102
4.2.6	Woonhuis, Middelstraat 2	104
4.2.7	Woonhuis, Hopestraat 32	105
4.2.8	Woonhuis, St. Johnstraat 28	106
4.2.9	Woonhuis, Mitchellstraat 18	107
4.2.10	Woonhuis, Mitchellstraat 133	108
4.3	Wonings omskep vir kommersiële gebruik	111
4.3.1	Cradockstraat 97	111
4.3.2	Markstraat 12	113

4.3.3	Markstraat 14	115
4.3.4	Markstraat 20	116
4.3.5	Yorkstraat 35	117
4.4	Gesloopte geboue	119
4.4.1	Woonhuis, h/v Courtenay- en Kerkstraat	119
4.4.2	Woonhuis, Hopestraat 28	122
4.4.3	Woonhuis, Yorkstraat 65	124
4.4.4	Woonhuis JH Morris, Yorkstraat	126
4.5	Gewels met afwykings van die Herlewingsgewels	127
4.5.1	Woonhuis, Laingstraat 49	127
4.5.2	Woonhuis, Kerkstraat 10	129
4.5.3	Woonhuis, Montagustraart 22	130
4.6	Evaluering	130

HOOFSTUK 5: DIE BEWARENSWAARDIGHEID VAN DIE KAAPSE-HOLLANDSE

HERLEWINGSTYLGEBOUE 132

5.1	Inleiding	132
5.2	Die bepaling van die bewarenswaardigheid van geboue	133
5.2.1	Argitektoniese waarde	134
5.2.2	Kulturele waarde en historiese belang	134
5.2.3	Omgewingsligging	134
5.2.4	Strukturele belang en gebruik van materiale	135
5.2.5	Funksionele belang	135
5.2.6	Die Wet op Nasionale Erfenisbronne no. 25 van 1999	135
5.3	Teorie van bewaring	138
5.3.1	Inleiding	138

5.3.2	Etiek	139
5.3.3	Moraliteit	140
5.3.4	Die Burden-model	141
5.3.4.1	Die AB-as	141
5.3.4.2	Die CD-as	142
5.3.4.3	Die EF-as	142
5.4	Bewaring volgens Miriam Clavir	143
5.4.1	Die rol van integriteit in bewaring	144
5.4.1.1	Fisiese integriteit	145
5.4.1.2	Estetiese integriteit	145
5.4.1.3	Historiese integriteit	145
5.4.1.4	Konseptuele integriteit	145
5.5	Bewaring in praktyk: bewaringsprosesse	146
5.5.1	Restourasie	147
5.5.2	Behoud	149
5.5.3	Versterking	150
5.5.4	Hersamestelling	150
5.5.5	Aanpassing	151
5.5.6	Rekonstruksie	151
5.5.7	Nabootsing	151
5.6	Toepassing van bewaringsprosesse	152
5.7	Evaluering	152
HOOFSTUK 6: EVALUERING		154
BRONNELYS		158

LYS VAN ILLUSTRASIES

	BLADSY
1 Geïntegreerde Ontwikkelingsplan, Munisipaliteit George, 2008/2009:18	6
2 Kaart van George, (GMA George Town 1875)	11
3 Weidingsgebiede (WKAR:M1/589)	14
4 Bevolkingsgroei (GOP volume III, 2008/2009:24)	21
5 Uitspanning by tolhuis aan die voet van die Outeniquapas (Foto: <i>George Herald</i> 20/12/2007:47)	23
6 Tolhuis aan die voet van die Outeniquapas	23
7 Die gebou waarin die poskantoor in George vanaf 1 Mei 1872 – 31 Oktober 1878 gehuisves was (Foto: GMA 03f0261)	25
8 Nuwe poskantoor, gebou in 1944	25
9 Industriële verspreiding in George (ROP, Volume I, 2008/2009:24)	27
10 Volksboukuns in George soos deur Victorin geskets (Foto: Grill 1968:27)	29
11 Huise in Hiberniastraat in 1895 (Foto: George Museum)	29
12 Georgiëanse gebou, Langenhovenweg	31
13 Eenvoudige sinkmuurhuis in Victoriaanse styl, Kerkstraat 85	31
14 Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl-gebou, Davidsonweg	32
15 Art Deco-gebou, Yorkstraat	32
16 NG Kerk Tuinedal	33
17 Die Pacaltsdorp Congregational kerk	33
18 Gewels in Duitsland wat herinner aan Kaaps-Hollandse boustyl (Thomson 2001:18)	37
19 Gelobde gewel (Fransen & Cook:1965:xi)	41
20 Eenvoudige holbol Barokgewel (Fransen & Cook:1965:xi)	41
21 Laat Barokgewel (Fransen & Cook:1965:xi)	42
22 Rococo-gewel (Fransen & Cook:1965:xi)	42
23 Neo-Klassieke pilastergewel (De Bosdari:1953a:26)	42
24 Neo-Klassieke Halsgewel (Hoefsloot:1980:18)	42
25 Neo-Klassieke pedimentgewel (Hoefsloot:1980:18)	42
26 Verskillende letter-van-die-alfabet grondplanne (De Bosdari 1953a:19)	44
27 Styltendense in die argitektuur: 19e eeu (Burden 2007:referaat)	47

28	Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-woonhuis te Fouriestraat 6, Heidelberg (Wes-Kaap), wat oordekte stoep wys	50
29	Mnr T Simpson, me Katzman en mnr H Bridgman (Foto: OMA, D1 A90/132)	53
30	Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-woonhuis in Victoriastraat 16, Uniondale	54
31	Van Riebeeckstraat, Heidelberg (Wes-Kaap)	55
32	Hoogstraat 123, Oudtshoorn	55
33	NG Kerkzaal, Witsand	55
34	Stadsaal, Heidelberg (Wes-Kaap)	55
35	'n Woonhuis wat na 'n sakegebou omgeskakel is	56
36	Plaashuis in die distrik van Uniondale	59
37	Linkergewel, Stasiegebou George	62
38	Middelgewel, Stasiegebou George	62
39	Regtergewel, Stasiegebou George	62
40	Stasiegebou, George	62
41	Ou Poskantoor, 2010	64
42	Ou Poskantoor (Foto: TFHL)	64
43	Nuwe poskantoor Linker-sygewel	66
44	Regter-sygewel	66
45	Vooraansig van nuwe poskantoorgebou	66
46	Morris Apteek voor 1936 (Foto: GMA)	67
47	Morris Apteek, 2010	67
48	Uitkykhuis (GMA 98f0065)	69
49	Uitkykhuis	69
50	Uitkykhuis, endgewel	69
51	Woonhuis, Mullerstraat, Albertinia	69
52	Vorbereidingskool George	70
53	Oorskotjie	72
54	Voorgewel, Oorskotjie	72
55	Sygewel, Oorskotjie	73
56	Westelike aansig, Laerskool Hoekwil	74
57	Regtergewel, westelike aansig, Laerskool Hoekwil	74
58	Regtervleuel, Laerskool Hoekwil	74

59	Oostelike aansig, Laerskool Hoekwil	74
60	Beyerstehuis, linker-gewel	76
61	Beyerstehuis, linker-middelgewel	76
62	Beyerstehuis, regter-middelgewel	76
63	Beyerstehuis, regtergewel	76
64	Beyerstehuis, linker-middeldeel	76
65	Beyerstehuis, deur	76
66	Beyerstehuis, regtervleuel	76
67	Hurteria	78
68	Vooraansig, Markstraat-teater	79
69	Agtergewel, Markstraat-teater	79
70	Meisieskool George (Foto: GMA 1905)	81
71	<i>Arts Theatre</i>	81
72	<i>Arts Theatre</i> , Middelgewel	81
73	Hoërskool Outeniqua (GMA c1933)	83
74	Standard Bankgebou, George (Foto: TFHL: Johannesburg, ongedateer)	84
75	Standard Bankgebou 2010, George	84
76	Prokureursfirma Raubenheimers, George (Foto: GMA 98f1131)	86
77	Krige & Vennote: voorgewel (GMA 95f0008)	87
78	Krige & Vennote: agtergewel (GMA 95f0009)	87
79	Laer Meisieskool, George, 1937 (Foto: ALO, Privaatversameling)	88
80	Nuwe Laerskool Outeniqua, George, 2010	88
81	Skoonsaal Hoërskool Outeniqua, (Foto: GMA)	89
82	Woonhuis, Witfontein, 1940 (Foto: B Kühn)	94
83	Woonhuis, Witfontein, 1940 (Foto: B Kuhn)	94
84	Woonhuis, Witfontein, 2009	94
85	Tokai-herehuis (Foto: Ryan 1972:5)	95
86	Die Residensie, linkervleuel	98
87	Die Residensie, regtervleuel	98
88	Die Residensie, vooraansig	98
89	Woonhuis, Caledonstraat 33	99
90	Caledonstraat 20, vooraansig, stoep met pilare	100
91	Caledonstraat 20, linkergewel	101
92	Caledonstraat 20, regtergewel	101
93	Caledonstraat 5, stoep en veranda	102

94	Caledonstraat 5, voorgewel	103
95	Caledonstraat 5, agtergewel	103
96	Woonhuis, Middelstraat 2	104
97	Woonhuis, Hopestraat 32	105
98	Hopestraat 32, Gewel	105
99	Woonhuis, St Johnstraat 28, vooraansig	106
100	Woonhuis, Mitchellstraat 18, linkerstoep	108
101	Woonhuis, Mitchellstraat 18, gewel	108
102	Woonhuis, Mitchellstraat 18, regterstoep	108
103	Woonhuis, Mitchellstraat 133, vooraansig	109
104	Woonhuis, Mitchellstraat 133, linkergewel	109
105	Woonhuis, Mitchellstraat 133, middelgewel	109
106	Woonhuis, Mitchellstraat 133, regtergewel	109
107	Woonhuis, Cradockstraat 97, linkergewel	112
108	Woonhuis, Cradockstraat 97, regtergewel	112
109	Woonhuis, Cradockstraat 97, linkerdeel van stoep	112
110	Woonhuis, Cradockstraat 97, regterdeel van stoep	112
111	Woonhuis, Uniondale	113
112	Woonhuis, Heidelberg (Wes-Kaap)	113
113	Markstraat 12, vooraansig	114
114	Markstraat 12, voorgewel	114
115	Markstraat 14, vooraansig	115
116	Markstraat 14, gewels	115
117	Markstraat 20, gewel	116
118	Markstraat 20, toegeboude deel	116
119	Woonhuis, Yorkstraat	117
120	Woonhuis, Heidelberg (Wes-Kaap)	117
121	Woonhuis h/v Courtenay- en Kerkstraat, Courtenaystraat-aansig (Foto: A van Graan)	120
122	Woonhuis h/v Courtenay- en Kerkstraat, Kerkstraat-aansig (Foto: A van Graan)	120
123	Woonhuis Van Wyksdorp (Foto: dr M Burden)	120
124	Woonhuis Heidelberg (Wes-Kaap)	120
125	Woonhuis, Hopestraat 28, 6 November 2008	123
126	Woonhuis, Hopestraat 28, 11 November 2008	123

127	Erf 2965 ná huissloping	123
128	Yorkstraat 65, c1890 (Foto: GMA,98f1131)	125
129	Yorkstraat 65, (Foto: GMA,93f0302)	125
130	Woonhuis JH Morris (Foto: GMA 93/148)	126
131	Woonhuis, Laingstraat 48	128
132	Haakvoluut	128
133	Woonhuis, Kerkstraat 10	129
134	Woonhuis, Montagustraat 22	130
135	Die Burden-model (Burden 2000:21)	141

OPSOMMING

George word beskou as die hoofstad van die Suid-Kaap en is geleë in die Wes-Kaap Provinsie van Suid-Afrika. Die klimaat is gematigd en die streek kry 'n bogemiddelde reënval. Verskeie Khoi-stamme is reeds eeue gelede in hierdie streek aangetref en die blanke vestiging het rondom die middel van die 18de eeu begin. Ná die stigting van George in 1811 het meer mense daarheen getrek. Van die bruin gemeenskap het by die sendingstasie in Pacaltsdorp saamgetrek.

Die dorp het aanvanklik baie stadig gegroei en eers sedert 1920 het die ontwikkeling vinniger toegeneem. Sedert 1900 het die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in die argitektuur posgevat, maar dit was veral ná 1920 dat baie van die nuwe geboue in dié styl opgerig is. Tot op daardie stadium is daar gebou in die opeenvolgende style wat in die 19de eeu kontemporêr was. Van hierdie geboue het baie min in George oorgebly.

Die Kaaps-Hollandse boustyl wat tot in die laat 19de eeu nog op die platteland toegepas is, was die eerste Suid-Afrikaanse inheemse styl wat herleef het. Die herlewing is in die 1890's geïnisieer deur sir Herbert Baker, en na 1910 is dit toenemend deur ander argitekte aangewend. Verskeie kenmerke van die Kaaps-Hollandse styl is in die Herlewingstyl opgeneem, maar die eklektiese benadering by laasgenoemde het tot gevolg gehad dat 'n groot verskeidenheid style daarin verteenwoordig word. Ander dorpe in die Suid-Kaap en Klein-Karoo het dieselfde tendense geopenbaar, wat die argitektuur van George in perspektief plaas.

Die teorie van bewaring word in Suid-Afrika nog nie goed toegepas op erfenis nie. In George spesifiek is daar van owerheidsweë geen pogings om die geboue-erfenis sistematies en oordeelkundig te bewaar nie. Enkele bewaringsorganisasies wend pogings tot bewusmaking aan, maar het nog min sukses gehad. Omdat die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl die oudste styl is waarvan daar nog 'n groep geboue in George behoue gebly het, is dit noodsaaklik dat daar uit 'n bewaringsoogpunt in die toekoms met groot omsigtigheid daarna omgesien word.

SUMMARY

George is considered the capital of the Southern Cape and is situated in the Western Cape Province of South Africa. It has a very mild climate and the region receives above average rainfall. Centuries ago several Khoi tribes were present in this area and the first Europeans settled here around the middle of the 18th century. After the foundation of the town of George in 1811 more people moved to this region. Khoi, and later coloured people, lived at the Pacaltsdorp Mission station.

Initially the town developed very slowly and it was only after 1920 that growth accelerated. With regard to architecture, the Cape Dutch Revival style started appearing since 1900, but it was only from 1920 onwards that many new buildings were erected in this style. Up until then architecture reflected the successive styles current during the 19th century. However very few of these buildings survived in George.

The Cape Dutch architectural style that was used until the late 19th century in the rural areas, was the first indigenous South African style that revived. This revival was initiated by sir Herbert Baker, and after 1910 it was applied increasingly by other architects. Several characteristics of the Cape Dutch style were incorporated in the Revival Style, but the eclectic approach of the style resulted in a variety of styles being represented. In other towns of the Southern Cape and Little Karroo the same trends appeared, putting the architecture of George in perspective.

In South Africa the theories on conservation are not applied satisfactorily. In George specifically there are no attempts by local authorities to conserve the architectural heritage systematically and judiciously. Some local conservation bodies have attempted to create awareness, but had little success. As the Cape Dutch Revival style is the oldest style of which a number of buildings are still in existence, it is from a conservational point of view of the utmost importance that they are being cared for in a circumspect way.

INLEIDING

Probleemformulering

George is 'n belangrike historiese dorp in Suid-Afrika, want dit is die eerste dorp wat ná die Britse besetting van die Kaap gestig is.

Ten opsigte van erfenisbewaring is die dorp 'n toonbeeld van opeenvolgende onverskillige overhede en 'n onverskillige gemeenskap gedurende die twintigste eeu. Dit is waarskynlik een van die ou dorpe waar die minste ou geboue bewaar gebly het (*Herald Phoenix* :2,10). Die dorp is in 1811 gestig en uit die neëntig jaar van die 19de eeu het daar slegs tussen twintig en vyf en twintig geboue behoue gebly (Labuschagne 2010). Style soos die plattelandse volksboukuns, Kaaps-Hollands, Victoriaans, Georgians en Eduardians is feitlik geheel en al uitgewis. Enkele kerke in die Neo-Gotiese styl en die baie besonderse laat Neo-Klassieke styl van die George Moederkerk, vorm tans die kern van die dorp se argitektoniese erfenis. Wat residensiële argitektuur betref, is daar slegs enkele Victoriaanse wonings oor.

Teen hierdie agtergrond is dit van die allergrootste belang dat daar met kundigheid en akademiese leiding ingegryp word om van die oudste argitektuur in hierdie hoofstad van die Suid-Kaap te red. Behalwe vir onverskilligheid en, in die laaste twintig jaar grootskaalse ontwikkeling, speel onkunde oor erfenis, kultuur en spesifiek argitektuur, sowel as onkunde oor bewaringswetgewing ook 'n groot rol. Die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl is tans die vroegste styl waarvan daar 'n groep geboue in George oor is. Dit is dus nodig om in diepte ondersoek in te stel na die ontstaan en ontwikkeling van die styl en die bewarenswaardigheid van George se erfenis in die verband. Daar moet ook gekyk word na die betekenis van bewaring en watter waarde dit vir die dorp en sy inwoners kan inhou.

Doel van studie

Dié studie wil, deur analisering uit 'n kultuurhistoriese oogpunt, bepaal of die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl-geboue wat nog in George oor is, bewarenswaardig is. Spesifieke doelwitte van hierdie studie wat uit die problematiek voortvloei, is die volgende:

- Om die geboue in konteks te plaas ten opsigte van die algemene geskiedenis, die ekonomiese ontwikkeling, die gees van die tyd, dorp- en streeksontwikkeling asook ander kultuurhistoriese tendense van dié tyd;

- Om 'n deeglike stylhistoriese ontleding van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George te maak;
- Om die teorie van bewaring te ondersoek en toe te pas op die geboue onder bespreking.

Terreinafbakening

Die geografiese area wat deur die studie gedek word, is die munisipale gebied van George en die onmiddellike omgewing. Enkele voorbeelde van geboue in ander dorpe van die Suid-Kaap is by die ondersoek betrek om 'n argitektoniese konteks te bied.

Behalwe vir 'n ontleding van die boustyl, word 'n agtergrondstudie oor die omgewing, vroeë ontstaansgeskiedenis, die tydsgees, die ekonomiese ontwikkeling en sosiale toestande gedoen. Daarna word die impak van die snelle ekonomiese groei op die argitektuur van George bespreek.

Die geboue in hierdie studie is hoofsaaklik in die eerste helfte van die twintigste eeu opgerig en daarom konsentreer die studie op daardie periode. Dit is nie die hoofdoel van die studie om 'n register van alle Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George saam te stel nie, maar daar word na soveel as moontlik voorbeelde verwys.

Navorsingsmetodiek en evaluering van bronne

'n Wye literatuurstudie is gedoen oor die ontstaan en ontwikkeling van George, sowel as oor die Kaaps-Hollandse en Kaaps-Hollandse Herlewing boustyl. Nie alle bronne wat uitspraak oor die Kaaps-Hollandse boukuns maak, is betroubaar nie. Daarom is daar sterk gesteun op die bronne van Walton (1952), Fransen (2006a), Fransen en Cook (1965), De Bosdari (1953a) en Biermann (1955), wat met veiligheid gebruik kan word vir 'n studie van die Kaaps-Hollandse boustyl. Die MA-verhandeling van Kuijers (1980), die MA-tesis van Van Zyl (2003) asook die DPhil proefskrif van Albertyn (1982) het waardevolle inligting gebied rondom styl- en bewaringsaspekte. Baie min gepubliseerde inligting oor die geestelike aktiwiteite in en om die geboue is beskikbaar. Bronne wat wel hier van nut was, is die MA-tesis van G Gericke (1999), naamlik *Die invloed van die godsdiensbeleving en geloofslawe van die Afrikaanssprekende in die George-omgewing (1920 - 1940) op sy lewensuitkyk en lewenswyse*, die boek oor George van ELP Stals (1993) en die twee werke van CO Sayers, naamlik *Looking back on George* (1982a) en *A medley of musings and memories* (1982b).

Wat argivale bronne betref, is inligting oor die dorp se stigtingsgeskiedenis by die Wes-Kaapse Argief- en Rekorddienste ingewin. In die George Museum Argief is ook waardevolle inligting rakende die reeds verdwene geboue beskikbaar. Inligting rakende die argiteksfirma Simpson and Bridgman, wat baie van die openbare geboue in George ontwerp het, is in die Oudtshoorn Museum Argief gevind. Privaatversamelaars van foto's en dokumente was bereid om waardevolle inligting beskikbaar te stel. Die meeste foto's is ongedateer, maar dit het leidrade van argitektoniese belang verskaf. Vir inligting oor die transaksiegeskiedenis van die geboue is die dokumente van die Aktekantoor in Kaapstad nagegaan.

Onderhoudvoering is 'n baie belangrike kultuurhistoriese metodiek. Kontrole is toegepas deur verskillende informante se mondelinge oorleweringe en geskrewe bronne met mekaar te vergelyk. Die feit dat daar altyd 'n mate van subjektiwiteit betrokke is by mondelinge oorlewering, is ook in berekening gebring. Verskeie spesialiste is geraadpleeg, byvoorbeeld kundige argitekte, tekenaars en bouers, om kleiner detail van argitektoniese belang uit te klaar. Kundiges in ander velde soos prokureurs wat in akte spesialiseer, is genader vir spesifieke besonderhede oor die geskiedenis van 'n perseel. Informante se hulp om geboue op die ongedateerde foto's te identifiseer en binne 'n spesifieke tydperk te plaas, was van groot nut.

Al die geboue is besoek om vertrouwd te raak met die posisionering daarvan in die dorp. Opvolgbesoeke is gedoen met die doel om die geboue te dokumenteer. Tensy anders vermeld, is al die foto's in die studie gedurende 2009 – 2010 geneem deur en in besit van O Stander, Creightonstraat 13, George.

Daar het soms probleme opgeduik met bronne wat mekaar weerspreek. Koerante het baie keer datums en persone se name en vanne verkeerd aangehaal. Hierdie probleem is opgelos deur inligting met meer betroubare bronne te verifieer.

Aanbieding van stof

Foto's maak 'n integrale deel van die studie uit omdat daar dikwels na fyn detail op die foto's verwys word. Daarom word dit nie in aparte bylaes aangebied nie, maar as deel van die teks. Elke individuele gebou onder bespreking word met 'n foto geïllustreer, en in sommige gevalle was dit selfs nodig om twee of meer foto's van dieselfde gebou te plaas.

Die afkortings wat in die teks gebruik word, kom slegs in verwysings voor. Om daardie rede word die lys van afkortings by die aanvang van die bronnelys geplaas, en nie aan die begin van die tesis nie.

Begripsverklaring

Die begrippe “Kaaps-Hollands” en “Kaaps-Hollandse Herlewing” word omvattend bespreek in hoofstuk 2. Ander terme wat soms kontroversieel is, is “restourasie” en “bewaring”. ’n Breedvoerige konseptualisering hiervan word in hoofstuk 5 gegee.

Waar die term *Hottentot* gebruik word, is dit in kursief geplaas om aan te dui dat die oorspronklike skrywer dit gebruik. Die term *Khoina* word deur Sleight (2004) gebruik en is net so oorgeneem. Die navorser self gebruik die term *Khoi*.

HOOFSTUK 1

AGTERGROND

1.1 INLEIDING

Volgens die skrywer Forbes, 'n bekende reisiger deur Outeniqualand, is daar sekere aspekte van die mens se verhouding tot die natuur wat nie verstaan kan word sonder die nodige kennis van die kulturele ingesteldheid van die sosiale groep waaraan hy behoort nie. Sekere aspekte van 'n groep se geskiedenis kan beter verstaan word as daardie groep se verhouding tot die natuur bestudeer word (1965:3). Daarom is dit belangrik om kennis te neem van die geografiese en historiese agtergrond van George. Hierdie agtergrond bied ook die nodige konteks waarbinne die argitektuur bestudeer moet word.

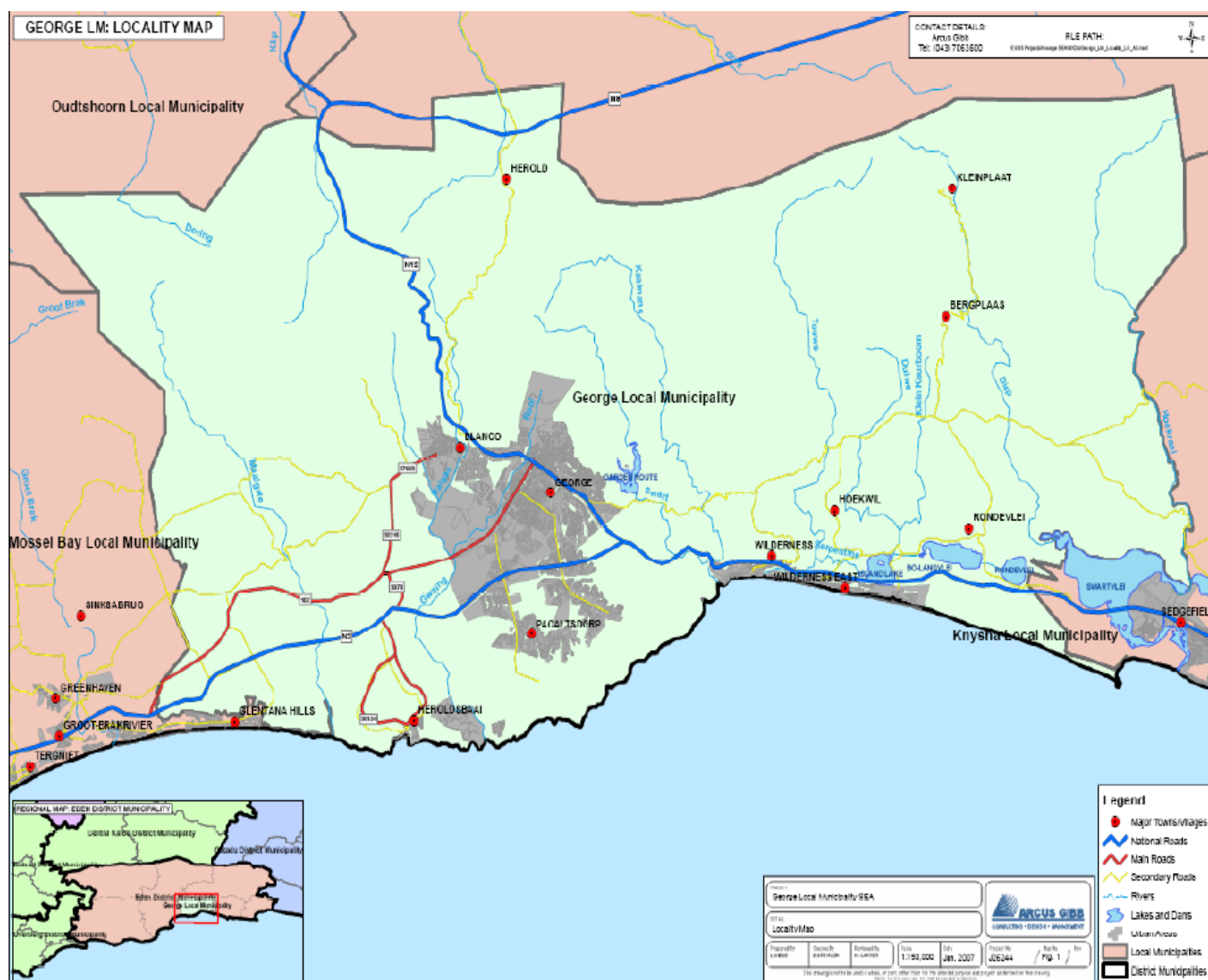
1.2 LIGGING, KLIMAAT EN TOPOGRAFIE

George is ongeveer 450 km vanaf Kaapstad in die weste en 350 km vanaf Port Elizabeth in die ooste geleë. Die dorp word deur Mosselbaai in die weste, Oudtshoorn in die noorde en Knysna in die ooste begrens (GOP volume III, 2008 / 2009).

Die suidelike kusstreek bestaan uit terrasse wat vanaf die kus na die bergreeks strek (*Lantern* 1990:5). Die Outeniqua-bergreeks loop parallel met die kus (Gericke 1999:5). Die reliëf van die Suid-Kaap word deur die Lange-, Outeniqua- en Tsitsikammaberge naby die kus oorheers. Die Outeniquaberge is 'n oos-wesstrekende reeks (*Lantern* 1990:5). Die berge bereik hoogtes van tot 1 500 meter bo seespieël (Barnard 1972:171-172). Die twee hoogste pieke van hierdie bergreeks is Cradock-piek (1538m) en George-piek (1370m) (Du Preez 1987:2; Gericke 1999:5).

Die hoë reënvalsyfers wat in hierdie gebied voorkom, is as gevolg van die warm seestroom aan die Suid-Kaapse kus en die bergreeks wat die kus van die Klein Karoo skei (Sleigh 2004:585). Die reënval van George was vanaf 1878 tot 1978 gemiddeld 860mm per jaar (Sayers 1982a:

binneblad van omslag). Volgens Du Plessis, 'n tegniese beamppte by George Proefplaas, het die gemiddelde reënval die afgelope 43 jaar na 724,69 mm per jaar verminder (2010: onderhoud).

Figuur 1: Geintegreerde Ontwikkelingsplan, Munisipaliteit George, 2008/2009:18

Volgens die GOP-verslag van die Munisipaliteit van George beslaan die munisipale gebied 1 068km². Hierdie area sluit die volgende gebiede in:

- George-dorpsgebied

- Wildernis
- Wildernis-oos (Rondevlei)
- Heroldsbaai
- Victoriabaai
- Geelhoutboom
- Herold
- Waboonskraal
- Pacaltsdorp
- Blanco
- Hoekwil (volume III, 2008 / 2009:12).

1.3 GESKIEDENIS VAN DIE DORP

Daar het reeds vanaf die Middel-Steentydperk mense in die Suidkaap-streek gewoon. Volgens Deacon kon daar deur argeologiese opgrawings vasgestel word dat die grot by die huidige Mosselbaai ongeveer 120 000 jaar gelede reeds deur mense bewoon is (1993:24). Vasco da Gama het in 1497 'n beskrywing van inheemse mense in dié streek aangeteken (Deacon 1993:24; Green 1969:63).

Een van die eerste blanke persone wat hierdie gebied besoek het, was Vaandrig Hieronymus Cruse. In 1667 stuur die VOC hom met die jag *Voerman* tot in Mosselbaai. Naby die huidige Mosselbaai kry hy die inheemse stam, die Gouriquas. Hy verneem van hulle dat die Attaquas, ook 'n inheemse stam, goeie vee het. In 1668 ontmoet hy die Attaquas by Mosselbaai en dryf met hulle handel (Sleigh 2004:588,598).

Die Outeniquabos was alreeds teen 1710 aan die Politieke Raad bekend. Andreas Finger het in 1710 'n verslag aan goewerneur L van Assenbergh opgestel waarin hy meld dat hy bekend was met die bos *in 't Houtenicquasland*. Hy beveel aan dat 'n saagmeul opgerig moet word *in Houteniquasland, dertig schoften van't Kasteel dicht bij de Mosselbaai* (Lourens 2008:34; Louw 1989:1; Sleigh 2004:589; Steyl 2009:4). In 1734 het goewerneur Jan de la Fountain beveel dat Outeniqualand ondersoek moet word met die oog op houtvoorsiening. Die Kompanjie se

buiteposte is nader aan die Outeniquabos geskuif. In 1777 is 'n nuwe houtkapperspos aan die Zwarte Rivier in die Outeniquabos aangelê en in 1779 is vryburgers gekontrakteer om hout te kap en af te lewer. Die regering het gehoop dat dit die vestiging van 'n nedersetting sou aanmoedig (Lourens 2008:34; Louw 1989:1; Sayers 1982a:13; Sleigh 2004:588).

Grond het geleidelik onder beheer van die blanke boere en die owerheid gekom (Stals 1993:11). In 1806 was daar alreeds boere en boswerkers in die Outeniqualand-omgewing. Graaff Caledon het opdrag gegee dat luitenant-kolonel Collins ondersoek moet gaan instel na die moontlikheid om die Kaap se grense verder uit te brei (Fransen 2006a:162; MS, GDR:1; Le Roux 2003:1; Sayers 1982a:12; Sleigh 2004:588; Stals 1961:7).

Op 8 Augustus 1809 het Collins berig dat Outeniqualand die mees geskikte plek vir die stigting van 'n Drostdy was. 'n Skrywe met 'n versoek is aan die Britse Koloniale Sekretaris in Londen gerig. Die versoek is goedgekeur en so is die oostelike deel van Swellendam op 23 April 1811 as Drostdy verklaar en na die destydse koning van Engeland, George III, vernoem (Fransen 2006a:162; MS, GDR: 1; Le Roux 2003:1; Sayers 1982a:12; Sleigh 2004:588; Stals 1961:7).

Hierdie nuwe distrik het die volgende wyke ingesluit:

- Outeniqualand
- Gouritsrivier
- Plettenbergbaai
- Attakwaskloof
- Gamkasvlakte
- Onder-Olifantsrivier
- Bo-Olifantsrivier
- Bo-Langekloof
- Onder-Langekloof (Stals 1961:9).

Goewerneur Caledon het Adrianus Gysbertus van Kervel as die eerste landdros aangestel en die eerste sekretaris was mnr JF Bam (Greeff 1952:6; Sayers 1982a:13; Stals 1961:9). Op 25 April 1811 is die eerste heemrade deur goewerneur Caledon benoem, naamlik JG Terblans en EE Meyer van Swellendam, A Raubenheimer van Attakwaskloof, PA de la Rey van die Congo en A

Barnard van Outeniqualand (Stals 1961:10). D Coolhaas is op 7 Julie 1811 as die eerste distriksklerk aangestel (Steyl 2009:5).

1.3.1 Die naam *Outeniqualand*

Jan van Riebeeck gebruik die naam *Outeniqua* of 'n vorm daarvan toe hy in sy *Daghregister* die volgende Koina-stamme noem: *Chamaquas* (Gonaqua), *Omaqua* (Amqua), *Atiquas* (Attaqua), *Houteniquas* (Outeniqua) en die *Cauquas* (Gonaqua). In 1660 het hy die naam *Houteniquas* by 'n Koina-informant gehoor (Sleigh 2004:585,588).

In 1690 het die skipbreukelinge van *De Noord* oor die Outeniquas verslag gedoen. Volgens hulle is hulle deur die Houteniqua beroof en mishandel (Sleigh 2004: 585,588).

Die vee-ruilers en trekgoepe wat deur hierdie gebied gereis het, het nooit oor die Outeniquas verslag gedoen nie. Die Kompanjie het tussen 1679 en 1705 vier-en-veertig ruiltogte na die Suid-Kaap uitgestuur. Schrijver het in 1689 die Inqua en O Bergh in 1699 die Gauri in die omgewing van die Gouritsrivier aangetref, maar hulle het geen kontak met die Houteniqua of Outeniquastam gemaak nie (Le Roux 1945:150; Sleigh 2004:585,588).

Die volgende besoekers het soos volg oor hierdie streek geskryf:

- Tydens sy besoek in 1778 teken Van Plettenberg dit as *Houteniqualand* aan (Le Roux 1945: 151; Lourens 2008:34).
- Die ontdekkingsreisiger Francois le Vaillant het in 1782 by Pampoenkraal oorgebly. Hy verwys na hierdie stamme as die *Outeniquas* (Lourens 2008:34).
- Volgens die reisiger Forbes het die landdros van Swellendam op 1 Oktober 1752 vir Beutler opdrag gegee om die kus van 't *Ode Niquasland* te gaan verken. Beutler het vier dae gereis en verwys na 'n gebied oos van Mosselbaai as *Oude Niquasland* (1965:22;23).

Raper verduidelik dat daar in die naam Outeniqua drie elemente is, naamlik ou + teni(e) + qua/kwa. Volgens Raper beteken 'Ou' sakke, 'teni' heuning oor die berge, en 'qua' persone of volk. Hierdie samevoeging beteken dus *Draers van sakke, belaaie met heuning* (1972:85).

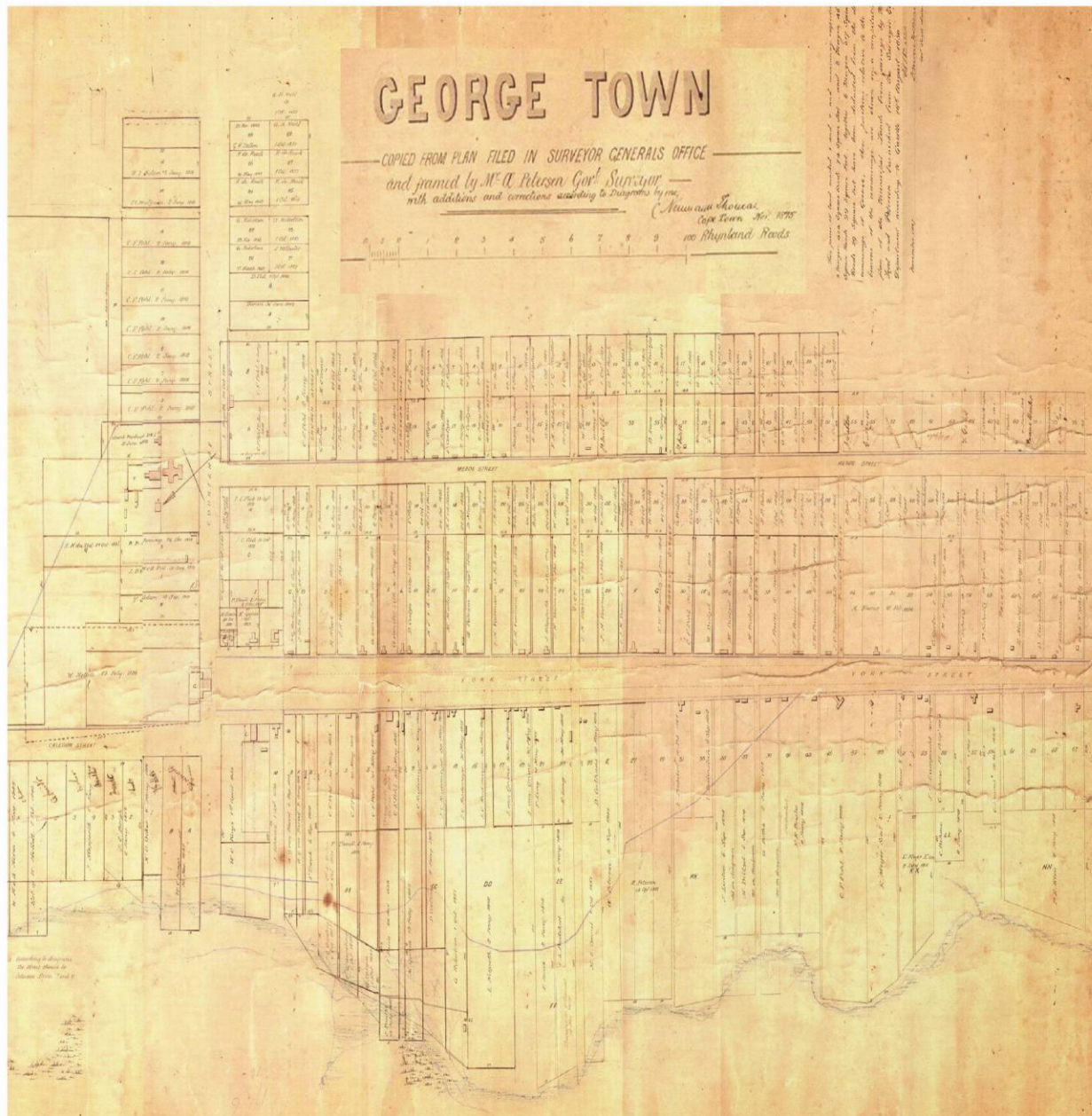
Volgens Dan Sleigh is dit baie moeilik om te aanvaar dat daar 'n Koina-stam met die naam Outeniqua was, na wie die omgewing genoem is. Volgens hom behoort alle verwysings na Houteniqua, Oudeniqua of Outeniqua uit die 17de en 18de eeu krities ondersoek te word. Hy voer as motivering aan dat VOC-dokumente van daardie tyd nie na 'n stam nie, maar na 'n streek of gebied, 't *Houtenikwasland*, verwys (Sleigh 2004:588). Daar kan as teenargument gevra word, waarna verwys Houteniquasland dan, as dit nie na 'n stam is nie?

1.3.2 Uitleg van die dorp

George was die eerste dorp wat ná die Britse oorname van die Kaap in 1806 gestig is. Van Kervel het die landmeter JH Voorman vanaf Swellendam ontbied om die dorp uit te lê (Fransen 2006a:162; Stals 1961:15). Voorman het twee parallelle strate, naamlik York- en Meadestraat uitgelê. Yorkstraat was sestig meter wyd met die Drostdygebou aan die bopunt. Die bopunt van die straat was wyer sodat dit ruimte kon bied vir openbare geboue asook vir die tronk. Voorman het die Drostdy so geplaas dat dit 'n prominente posisie in die dorpsuitleg gehad het (Fransen 2006a:162).

Meadestraat is vernoem na lady Theodosia Meade, die vrou van sir John Cradock, die tweede Britse goewerneur van die Kaap (*Die Burger* 18/08/2007:18). Aan die bopunt van Meadestraat vorm die NG Kerk 'n fokuspunt (Fransen 2006a:162).

Volgens die bekende volkskundige, Abel Coetzee, word die meeste dorpe in Suid-Afrika streek- of rydorpe genoem. 'n Rydorp ontwikkel uit die grootpad met huise aan weerskante van die straat. Namate die huise toeneem, word meer langstrate aangebring en later ontwikkel dwarsstrate. Kenmerke van die Suid-Afrikaanse dorpe is in baie gevalle watervore aan weerskante van die strate, groot erwe en huise wat naby die straat gebou is sodat daar genoeg ruimte vir groentetuine aan die agterkant is. Dit alles het bygedra tot die rustigheid van die dorp (1953:113,114). Op die kaart van George gedateer 1873, is die eerste twee lang- en die dwarsstrate duidelik sigbaar (figuur 2)

Figuur 2: Kaart van George
(GMA George Town 1875)

Hierdie navorsing van Coetzee vergelyk goed met wat Sayers van George gesê het, naamlik dat die dorp wye strate met watervore en rietdakhuise gehad het. Heide en varings was oral in die tuine en dit het 'n rustige atmosfeer geskep. Die Franse botanis en reisiger, Le Vaillant, het met sy besoek aan Outeniqualand geskryf: *We had here an opportunity of admiring the most*

beautiful country in the world. Anthony Trollope het George in 1878 besoek en sy belewenis van die dorp was *it was the prettiest village on the face of the earth* (Sayers 1982a:14,15).

1.3.3 Reisigers deur hierdie landstreek

Verskeie reisigers het vanaf die vroeë agtiende eeu deur hierdie gebied gereis. Sommige van hulle was besoekers aan die land en het in 'n persoonlike hoedanigheid as landmeter, botanis, geoloog of wetenskaplike gereis. Ander weer is in opdrag van die regering aan die Kaap uitgestuur met 'n spesifieke taak, byvoorbeeld die soeke na hout of vee, asook die bepaling van die geestelike toestand van die burgers in hierdie gebied (Forbes 1956:5,6; Meyer 1952:28; Sleight 2004:589).

1.3.3.1 August Frederik Beutler

August Frederik Beutler se ekspedisie het die Kasteel op 29 Februarie 1752 verlaat in opdrag van goewerneur Tulbagh om die moontlikheid van ontwikkeling in die oostelike grensgebiede te gaan ondersoek. Met sy terugreis het 'n amptenaar van die Kompanjie hom op 5 Oktober naby Riversdal meegedeel dat hy 't *Oude Niquasland* moet gaan verken (Forbes 1965:7,23). Op 13 Oktober 1752 het hy Kaaimansrivier naby Pampoenkraal bereik. Beutler het na die gebied oos van Mosselbaai as *Oude Niquasland* verwys (Forbes 1965:7,23).

1.3.3.2 Carl Peter Thunberg

Thunberg was die eerste opgeleide wetenskaplike wat deur Outeniqualand gereis het. Sy geselskap het die Kaap op 7 September 1772 verlaat en die reis het vier maande geduur. Vanaf Swellendam het hy ooswaarts verby Knysna tot by Plettenbergbaai gereis (Forbes 1965:25; Lourens 2008:34).

1.3.3.3 Francois le Vaillant

Le Vaillant het op 12 April 1781 met *De Held Woltemade* in die Kaap aangekom. Op 18 Desember 1781 vertrek hy op sy reise deur die Kaapkolonie (SABW 1972:405). Volgens Forbes

het Le Vaillant se reis ooswaarts verby Swellendam en Mosselbaai gegaan en het hy in 1782 by Pampoenkraal in Outeniqualand aangekom. Daar het hy ses maande vertoef en ook Plettenbergbaai besoek (Forbes 1965:119; Quinton, Robinson & Lewin 1973: Flapteks). Hy was baie beïndruk met Pampoenkraal en skryf soos volg: *The hill of Pampoenkraal, where I had pitched my tent, pleased me extremely* (Sayers 1982a:69). Hy sê ook: *Bloemrijke velden en de schoonste weiden zetteden dit heerlijk landschap nog meerder luister bij. Ik was waarlijk opgetogen van verrukking* (Stals 1961:3).

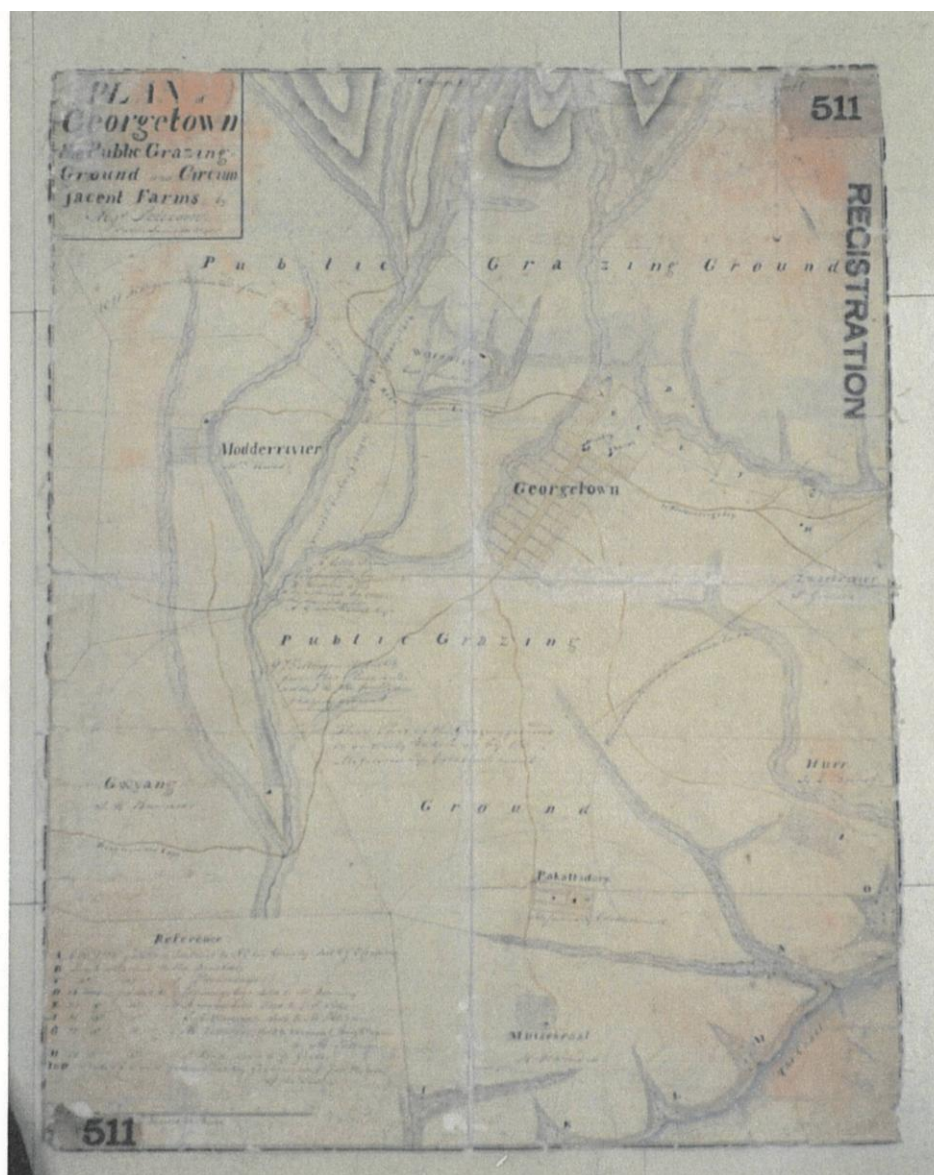
1.3.3.4 Ander reisigers

Sparman, 'n Sweedse mediese dokter, het hierdie gebied in 1775 besoek. Ander beroemde reisigers soos Van Plettenberg (1779), Barrow (1797) en Swellengrebel het deur die gebied gereis (Lourens 2008:34). Ná die stigting van die dorp het die botanikus WJ Burchell vanaf 28 Augustus 1814 tot 14 Oktober 1814 hier oorgebly. Eerwaarde Latrobe het in 1816 George besoek met die doel om ondersoek in te stel na die werksaamhede op die sendingstasie in Pacaltsdorp (Meyer 1952:4).

1.4 LANDBOU-AKTIWITEITE

Boerdery het in hierdie gebied begin posvat toe wei-lisensies in 1713 toegeken is en op 'n meer permanente basis toe leningplase in 1734 toegesê is (Steyl 2009:4). Op kaart M1/589 (figuur 3) word weidingsgebiede vir vee rondom George aangedui (WKAR, M1/589). Landdros van Kervel se pligte was onder meer die uitgee van plase en die invordering van belastings in die distrik. Hy moes ook die boere inlig oor beter boerderymetodes (Stals 1961:18). Die grondtipes wissel vanaf fyn sandgrond tot swaar kleigrond. Omdat dit 'n winter- en somer-reënvalstreek is, is hierdie grondtipes arm as gevolg van die uitwassing van voedingstowwe. Hierdie verskynsel het dit vroeër jare moeilik gemaak om hoë opbrengste te verkry (Du Preez 1987:4; Macmillan 1919:37). Weens die topografie van die streek was die vinnigvloeiende riviere asook die diep klowe onbereikbaar vir besproeiingsdoeleindes. Daarom is daar slegs van handgemaakte grond-damme vir suipings vir die diere gebruikgemaak (Gericke 1999:6).

Figuur 3: Weidingsgebiede
(WKAR:M1/589)

Voor 1940 was die gebrek aan landboumasjinerie 'n probleem vir die voorbereiding van groot ploegbare areas. Om hierdie rede het klein geïsoleerde landerye ontstaan wat mettertyd vergroot is (Gericke 1999:6; mnr W van der Hoven 2010:onderhoud).

Die boerderygemeenskap van George is baie gelukkig dat hierdie streek feitlik rypvry is en dat hael amper nooit voorkom nie. Hierdie voordeel was 'n bydraende faktor dat baie plaasbewoners

'n bestaan kon maak uit transportry van plaasprodukte na omliggende dorpe, veral in die Karoo (Gericke 1999:6; MS Lamprecht 1988:15; Meyer 1952:65).

Die eerste Boerevereniging in George is in 1903 gestig. Hierdie vereniging het hom veral beywer vir die verbetering van vee- en varkkuddes asook boerderymetodes (MS Lamprecht 1988:15; Meyer 1952:65; mnr W van der Hoven 2010:onderhoud). In 1929 is die Suidwestelike Distrikte-Landbougenootskap gestig. 'n Ander baie suksesvolle bedryf in die George-distrik is die hopsboerdery. In 1929 word die eerste hopssteggies hier geplant (Meyer 1952:69).

Hoërskool Outeniqua het vanaf 1931 'n selfboer- of landbouprojek-stelsel by die skool ingestel. Die doel van hierdie nuwe konsep was om aan dié leerlinge wat boerdery as 'n beroep wou volg en nie die geleentheid sou hê om spesifieke landbou-onderrig na skool te ontvang nie, praktiese landbou-onderrig op skool te verskaf (*Outeniqua* 1931:11). In Mei 1951 word die Outeniqua-Landboufederasie gestig. Hierdie liggaam het hom hoofsaaklik beywer vir die verkryging van 'n proefplaas en die hou van veevendusies (MS Lamprecht 1988:15; Meyer 1952:65).

Gedurende die laaste deel van die twintigste eeu het mnr PW Botha, die destydse LV vir George, mnr Chris Heunis, die destydse LPR en LUR vir George asook meneer James Stander, die volgende ontwikkelings in George geïnisieer wat op hulle beurt 'n direkte invloed op die argitektuur van die dorp gehad het:

- die aanlê van die Outeniqua-proefplaas in 1953.
- die oprigting van 'n groente-fabriek, Table Top, in 1963.
- die bou van die PW Botha-lughawe in 1977 (MS Lamprecht 1988:15; mnr A De Swardt 2010: onderhoud).

Volgens die GOP verslag vorm landbou, bosbou en vissery saam een van die pilare waarop die ekonomie van George rus. Die landbousektor verskaf werk aan 12% van George se bevolking (Volume I, 2008/2009:16).

1.5 SOSIALE ONTWIKKELING

Volgens Gericke het die sosiale lewe van die mense van George en distrik in die eerste vier dekades van die 20ste eeu hoofsaaklik vanuit die kerk en kerklike aktiwiteite ontstaan. Die groei van die geestelike lewe van baie mense was stadig, want die paaie was swak en baie mense was afgesny van die dorpslewe. Die boswerkers het op alle terreine agteruitgegaan. In die plaasskole het die leerlinge die nodige Bybelkennis en leiding in godsdiens gekry (1999:13,30,55 Stals 1961:30).

Baie van die inwoners van George het afgesonderd van die buitewêreld geleef en spookstories, voorbodes en bygelowe het 'n sterk houvas op hulle gehad (Gericke 1999:62).

1.5.1 *Geestelike lewe*

Die vinnige uitbreiding van die kolonie na die binneland het by die Kompanjie besorgdheid laat ontstaan dat die koloniste hulle beskawende kultuur en godsdiens sal verloor (De Jager 1942:8; Meyer 1952:28,29). JW Cloppenburg, die sekunde, het in 1768 'n reis na die voorposte onderneem. Hy meld dat die sedelike lewe van die koloniste in Houteniquasland baie swak was. Met die stigting van die Drostyd in George het die NG gemeente onder die gemeente van Swellendam geressorteer. Op 25 April 1813 word ds Tobias Johannes Herold as die eerste leraar van die gemeente in George bevestig (De Jager 1942:8; Meyer 1952 :28,29).

Die Christelike Jongeliedevereniging, 'n lewenskragtige opvoedkundige en kulturele organisasie, is in 1881 in George gestig (Gericke 1999:51). Volgens Stals het hierdie beweging hom onder andere beywer vir:

- boekverspreiding
- Sondagskool
- bestryding van drankmisbruik
- oprigting van 'n biblioteek
- die sending
- versorging van armes (1961:52).

Die Sweedse reisiger, Victorin, het George in 1854 besoek. Victorin het die mense wat hy hier ontmoet het, as vriendelik en goed opgevoed beskryf. Op Sondag 10 Desember 1854 het hy die NG Kerk besoek en sy belewenis daarvan beskryf as *a feeling overwhelmed both body and soul* (Grill 1968:101).

1.5.2 Die sendingstasie te Pacaltsdorp

Voor die ontstaan van die sendingstasie waar die huidige Pacaltsdorp vandag is, was hierdie gedeelte 'n wildernisgebied. Die Kaapse regering het toestemming aan die Londense Sendinggenootskap gegee om in 1813 'n sendingstasie te Hoogekraal, suid van George, te stig. Dit sou 'n hawe wees vir die swerwende *Hottentotte*, want die ander naaste sendingstasie by Bethelsdorp was oorbevolk (Anderson 1960:16; Van der Linde 1966:16).

Eerwaarde Campbell het aanbeveel dat eerwaarde Pacalt vanaf Zuurbraak na Hoogekraal moes kom (Anderson 1960:16; Van der Linde 1966:16). In April 1813 arriveer Carulus August Pacalt as die eerste sendeling (Anderson 1960:16; Du Preez 1987:17; Van der Linde 1966:20). Hy bou 'n huis, lê tuine aan en stel 'n dorpsplan met twee strate op, naamlik Kerkstraat en Missionstraat (Wernick 1817:28).

1.5.3 Ander kerkgenootskappe

Die Rooms-Katolieke gemeente is in 1841 gestig. Die eerste permanente priester was dr Aiden Devereux. Hierdie kerk is onderskeidelik deur Franse, Duitse en Italiaanse priesters bedien. Die eerste suster het in 1885 gearriveer en die Rooms-Katolieke susters het die Palotti-skool oorgeneem en bestuur. In 1849 word die Anglikaanse Kerk in George gevestig met biskop Henry B Sidwell as biskop. Die Presbiteriaanse gemeente word in 1930 gestig en die eerste predikant was prof Darlow (Sayers:1982a:271,272).

In 1917 was die Joodse gemeenskap maar baie klein. Hulle getalle het egter geleidelik gegroei en in 1923 het Alex Comay die hoeksteen van die sinagoge in Caledonstraat onthul (Meyer 1952:35; Sayers:1982a: 271,272; Stals 1961:52-57).

1.5.4 *Skole*

Van Kervel het in 1812 aan John Cradock geskryf oor die treurige toestand van die onderwys en godsdiens in Outeniqualand (De Jager 1942:7). Die goewerneur het laat weet dat dit moeilik is om 'n geskikte standplaas vir 'n skool te kry omdat die inwoners so ver uit mekaar gewoon het (De Jager 1942:7). Die eerste skooltjie in George is in 1812 met twee leerlinge geopen (Stals 1961:61). Vanaf die stigting van die George-gemeente het die kerkraad 'n wakende oog oor die onderwys gehou. Die NG-predikant, ds JS Ballot, het in 'n ringsvergadering gekla oor die gebrekkige skoolgeriewe (De Jager 1942:53). Eerwaarde J Kretzen het jare lank in die Sendingskool vir blankes en gekleurdes onderrig gegee (De Jager 1942:55).

In 1874 is die eerste meisieskool gestig met me C van Niekerk as prinsipale. In 1880 is 'n seunskool begin wat as 'n First Class Boys' School bekendgestaan het. Die skool het in 1907 met die Anglikaanse St Mark's College geamalgameer. Hierdie reëling het nie by die ouers byval gevind nie en die skool het leeggeloop. Eers in 1914 is die skool weer geopen met mnr DJ Malan as skoolhoof. Hierdie seunskool is in 1918 tot hoërskool opgegradeer (Meyer 1952:39; Outeniqua 1944:10; Stals 1961:64,67).

Ander skole wat gedurende die twintigerjare van die twintigste eeu op George bestaan het, was die Nywerheidskool wat in 1912 gestig is. 'n Huishoudskool is ook gestig (Meyer 1952:42). In 1923 het die destydse administrateur van die Kaap, sir Frederic de Waal, die hoeksteenlegging van die huidige Hoërskool Outeniqua waargeneem (De Jager 1942:36). In 1980 word die eerste swart skool in George, die Urbansville Bantu Community School hier gestig (Eriksson 2009:11; mnr H Lensing 2010:onderhoud). In 2010 is George baie goed toegerus met opvoedkundige en opleidingsentrums. Die Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit en die Suid-Kaap Kollege het altwee kampusse in George. Hierdie sentrums bied opleidingsprogramme aan wat verband hou met plaaslike behoeftes. Vanaf 2001 is die ratio tussen onderwyser en kind in George hoër as in die res van die provinsie. Gedurende die laaste sensusopname het meer as 70% van die bevolking Graad 12 geslaag. As die lidmaatskap van die ses biblioteke in George in ag geneem word, is dit duidelik dat daar 'n groeiende behoefte na kennis onder die inwoners is (GOP 2008/2009, volume I:18).

As gevolg van die bevolkingsontploffing in George is hier vandag (2010) agt hoërskole en twee en twintig laerskole in die dorp (me S Williams 2010:onderhoud). Baie van hierdie skole het die toegelate leerdergetalle oorskry (GOP 2008/2009, volume I:18).

1.5.5 *Sosio–maatskaplike omstandighede*

Die Outeniqualanders was arm, maar die meeste mense kon vir hulleself sorg. In 1916 het die NG Gemeente in Oudtshoorn £500 aan armsorg uitbetaal terwyl die NG Gemeente in George slegs £60 uitbetaal het. Die inwoners van George kon kos produseer, want die natuurlike hulpbronne soos goeie reënval en volop landbougrond was beskikbaar (Macmillan 1919:45,46).

Die sensus van 1918 het getoon dat die inwonertal van George in die gebied tussen Caledon en Humansdorp die tweede hoogste van al die dorpe was. George het egter 'n groot aantal arm mense gehad. In George was daar 'n toename van tuberkulose onder die inwoners as gevolg van wanvoeding en klam huise. Die George NG Kerk het besluit om Hoekwil te begin ontwikkel sodat van die siekes daar gehuisves kon word (Macmillan 1919:55,56).

In die een-en-twintigste eeu het die sosio-maatskaplike omstandighede van George heelwat verander. Volgens die GOP verslag van die munisipaliteit van George is armoede nog steeds 'n probleem. Met die opstel van die verslag was ongeveer 30% van die bevolking van George deur armoede geaffekteer. Van die ander probleme wat ook aangespreek word, is die gevolge van die ekonomiese en rasse-segregasie. Onder die blanke bevolking is daar 'n verskynsel van kleiner huishoudings en 'n groter persentasie gepensioeneerde en semi-gepensioeneerde persone. Die grootte van die huishoudings onder die swart bevolking is kleiner omdat daar in die meeste gevalle net kerngesinne vanuit die Oos-Kaap na George verhuis het. Daar word vanaf 2008 ook ondersteunersgroepe vir HIV/VIGS, tiener-swangerskappe en die straatkindprobleem gegee (Volume I, 2008/2009:17 - 20).

1.6 GROEI EN ONTWIKKELING VAN DIE DORP

Gedurende die eerste jare van die bestaan van die munisipaliteit was daar geen besondere werksaamhede of ontwikkeling in die dorp nie. Die gemeenskap het geen groot skemas geregverdig nie. Die dorp het eers in 1908 straatligte gekry. Die ontwikkeling van die dorp het vanaf 1923 vinniger begin toeneem toe die munisipaliteit erwe vir residensiële doeleindes begin uitgee het. In 1925 is die eerste elektrisiteitskema ingestel en in 1932 is met die teer van strate begin (*George Herald Het Suid Western* 4/12/2008:6; mnr H Lensing 2010:onderhoud; me D Windt 2010:onderhoud).

Gedurende die periode 2000 - 2005 het die volgende drie sektore die meeste groei getoon:

- Finans en besighede: 7.6%
- Handel en akkommodasie: 7.1%
- Konstruksie: 5.0% (GOP:2009:27).

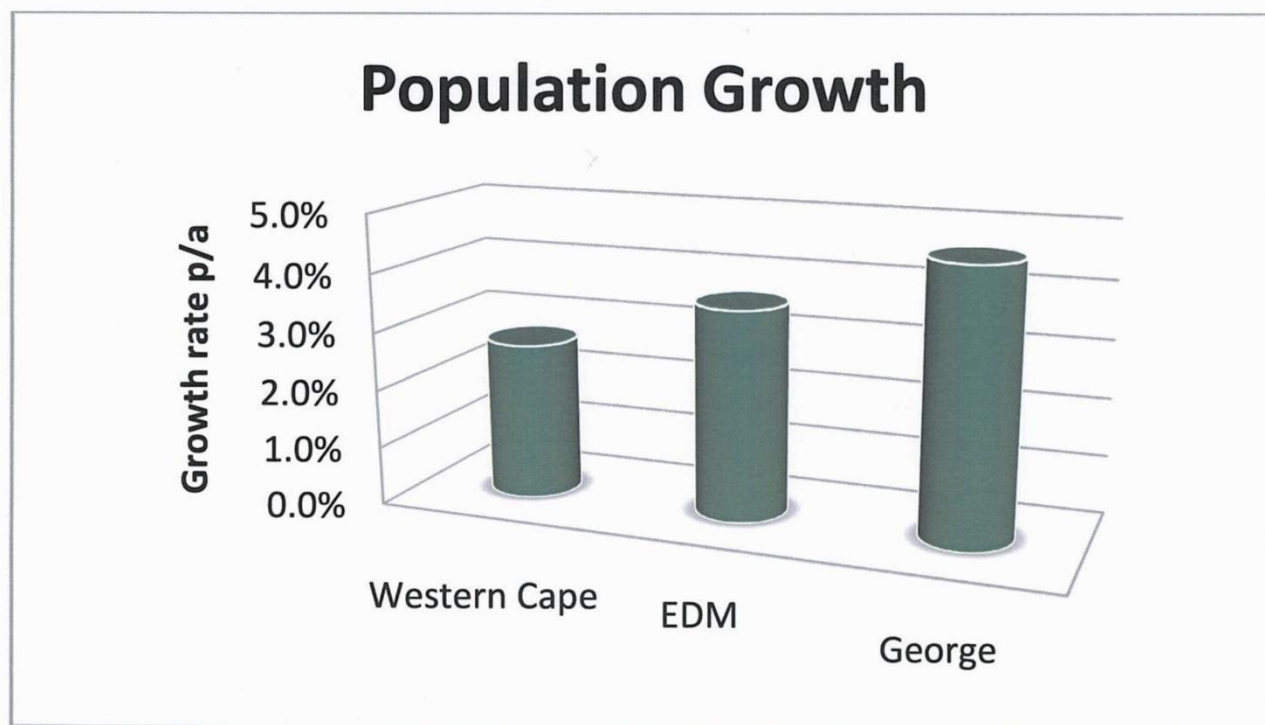
Volgens die GOP was die bevolking van die dorp in 2007 136 540 en die geskatte bevolking sou in 2009, 190 000 wees. In daardie stadium was die bevolkingsgroei van die dorp gemiddeld 4.6% en dié van die Eden distriksmunisipaliteit 3.6%. Daarteenoor was die bevolkingsgroei van die Provinsie Wes-Kaap 2.6% (figuur 4, GOP volume III, 2008 / 2009:25). Die inligting is vir die doel van hierdie studie belangrik, want daaruit kan daar afgelei word dat hierdie groei 'n direkte impak op die argitektuur van die dorp het.

Die Mossgas-projek vir die herwinning van olie uit gas is in Februarie 1987 by Mosselbaai van stapel gestuur. Konstruksiewerk het in 1988 begin en in Mei 1997 was die projek in volle produksie. Die hele projek het seweduisend werksgeleenthede geskep. George moes baie van die werkers akkommodeer wat 'n groot behuisingsnood laat ontstaan het (mnr S Carstens 2010:onderhoud).

'n Ander impak op die ontwikkeling van die dorp was die bou van die snelweg tussen Kaapstad en Port Elizabeth verby George, wat in 1988 voltooi is. Die konstruksiewerke aan die pad moes huisvesting in George kry. Die groot toevloei van mense na die Suid-Kaap het die vraag na

eiendomme in George laat toeneem, geld was meer beskikbaar en meer huise kon gebou en verkoop word (mnr S Carstens 2010:onderhoud).

Aangesien baie van die huise wat bespreek gaan word, in George-Suid geleë is, is dit belangrik om na die ontwikkeling van hierdie gedeelte van George te verwys. In 2007 was daar in daardie area 1200 gevestigde huise. Vanaf 1997 tot 2007 het huispryse in die gebied met 300% gestyg (*Die Burger* 2007:18). Volgens die GOP verslag van die George Munisipaliteit is die groei in die huiseienaarsmark in George die grootste in die provinsie Wes-Kaap. Woonhuise in die R300 000 tot R600 000 prysklas is onverkrygbaar (Volume I, 2008/2009:24,25).

Figuur 4: Bevolkingsgroei (GOP volume III, 2008/2009:24)

Die eerste pilaar op die tabel dui die bevolkingsgroei van die Wes-Kaap provinsie waarin George geleë is, aan. Die tweede pilaar dui die bevolkingsgroei van die Eden Distrik Munisipaliteit aan. (Die groen gedeelte van die kaart op p 6 is die bedieningsgebied van die Eden Distrik Munisipaliteit.) Die laaste pilaar verteenwoordig die bevolkingsgroei van die dorp George.

1.6.1 Vervoer en verbindingsweë

Die behoefte aan begaanbare paaie en 'n bergpas oor die Outeniquaberge was uiters noodsaaklik vir die transportryers en boere van die platteland (*George Herald*, 20/12/2007:47). Daarom was die koms van die passe oor die Outeniquaberg 'n groot uitkoms (Macmillan 1919:59). Baie togryers van George het groot vragte meubels na plattelandse dorpe in die Karoo vervoer om dit daar te gaan verkoop (Geldenhuis 1986:154).

Op Vrydag 28 Januarie 1689 word Schrijver die eerste Europeër om 'n roete oor die Outeniquas te vind (Burman 1988:73; Smit 2007:145). Die Attekwaskloof-pas wat vanaf Mosselbaai oor Ruitersbosch en daarvandaan na die Langkloof geloop het, is vernoem na 'n Khoistam, die Attekwas, wat in hierdie gebied woonagtig was. Die pas het nie deur Outeniqualand geloop nie. Duiwelskop is die tweede oudste pas oor die Outeniquaberge en is 32 kilometer oos van George. In Februarie 1812 is daar aan die George-kant met bouwerk aan die Cradockpas begin en dit is in 1815 voltooi (Burman 1988:72 - 80; Marincowitz 1992:4; Stals 1961:86).

Nadat die koloniale sekretaris, John Montagu, 'n inspeksie van bergpasse in die kolonie gedoen het, was dit duidelik dat 'n meer begaanbare pas in die omgewing van George gebou moes word. Montagu het besef dat die ekonomiese potensiaal van die Kaapkolonie nooit sonder 'n effektiewe vervoer- en kommunikasiestelsel sou ontwikkel nie (Van Huyssteen 2008:204). Hy het vir HO Farrel aangestel om in 1844 te begin met die aanlê van die pas en in Desember 1847 het Henry Fancourt White dit voltooi. Langs die pas was 'n tolhuis en die tolgeld is gebruik om die pas in stand te hou (*George Herald*, 20/12/2007:47; Gericke 1999:5; figure 5 & 6). In daardie stadium is die Montagupas ook gebruik om die pos tussen Oudtshoorn en George te vervoer (*George Herald*, 20/12/2007:47). In 1860 het Thomas Bain hom tydelik op Pampoenkraal gevestig terwyl hy met die bou van die pad tussen George en Knysna besig was (Steele 1980:5; Wepener 1991:23).

Die gebruik van die Attakwaskloof- en Cradockpasse het groot geldelike eise aan boere van die Karoo gestel. Die passe was baie steil, gevaarlik en plek-plek onbegaanbaar en dus is daar baie skade aan hulle waens opgedoen en was dit nie maklik om handel te dryf nie (Lourens 2008:34).

Figuur 5: Uitspanning by tolhuis aan die voet van die Outeniquapas
(Foto: *George Herald* 20/12/2007:47)

Figuur 6: Tolhuis aan die voet van die Outeniquapas

In 1943 is daar met die bou van die Outeniqua-pas begin en dit is op 20 September 1951 geopen (Marinkowitz 1992:17). Die nuwe pas is vanaf 1993 tot 1997 teen 'n koste van R62

miljoen herbou ten einde die verkeer van die een-en-twintigste eeu te kan akkommodeer (Van Huyssteen 2008:202).

Die eerste lughawe van George is in 1927 aan die end van die huidige Knysnaweg gebou. Die aanloopbaan was slegs 738 m lank. Die tweede lughawe is in 1935 aan die suidekant van die woonbuurt Heather Park gebou (*George & Knysna Herald* 26/2/1938). Die derde lughawe se opening het op 28 Mei 1977 plaasgevind. Dit is na mnr PW Botha vernoem. In 1995 is die naam verander na die George Lughawe (*George Herald* 11/6/1997). Gedurende die afgelope vier jaar (2006 - 2009) het daar gemiddeld 599 788 passasiers per jaar deur die lughawe beweeg (me A Fernandez 2010:onderhoud).

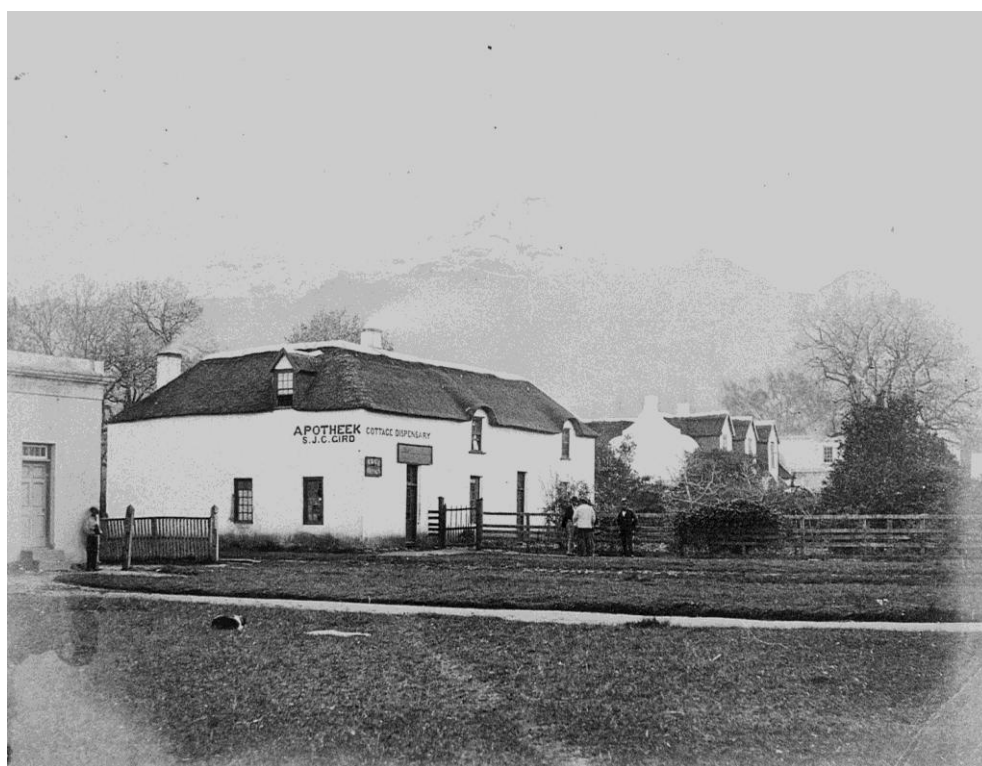
1.6.2 Spoor- en telefoonverbinding

Op Woensdag 25 September 1907 is George vir die eerste keer per trein met die buitewêreld verbind toe die eerste spoorlyn tussen George en Mosselbaai in werking gestel is (Steyl 2008:42). Die spoorverbinding tussen Oudtshoorn en George het op 1 Desember 1908 aan die George-kant begin en is in Julie 1913 voltooi (Lourens 2008:34, Steyl 2008:42). Die spoorverbinding tussen George en Knysna is op 17 Oktober 1928 geopen (Steyl 2008:42).

1.6.3 Poskantoor

Die eerste nie-amptelike poskantoor was in die poshuis, die kantoor van Van Kervel. Op 4 Oktober 1816 het lord Charles Somerset die eerste betaalde posmeesters in Suid-Afrika aangestel. Vanaf 1 Mei 1872 is die poskantoor deur die apteker mnr SJC Gird in sy gebou bestuur (figuur 5). In Julie 1873 is die eerste telegraafdiens in George ingestel. Nog 'n mylpaal is bereik toe die eerste telefoonsentrale in George in 1911 ingestel is. Op 2 Maart 1944 is die nuwe poskantoor in Yorkstraat in gebruik geneem (Steyl 2008:14, 22,36,46; figuur 7).

Figuur 7: Die gebou waarin die poskantoor in George vanaf 1 Mei 1872 – 31 Oktober 1878 gehuisves was (Foto: GMA 03f0261)

Figuur 8: Nuwe poskantoor, gebou in 1944

1.6.4. Woongebiede rondom George

Naas Pacaltsdorp is Blanco die oudste woongebied in die omgewing. Die ontstaan van Blanco het saamgeval met die bou van die Montagupas. Teen 1880 was Blanco reeds 'n selfstandige woonbuurt (*George Herald* 20/12/2007:47).

1.6.4.1 Lawaaikamp

Lawaaikamp het eers in 1940 as 'n swart woongebied ontstaan. In 1960 het die munisipaliteit die grond gekoop en swart mense vanuit ander woongebiede in George, soos Borchards, Rosemoor en Blanco daarheen verskuif. In 1982 word hierdie mense weer na Sandkraal verskuif en die woongebied word vandag Thembaletu genoem (Eriksson 2009:11; mnr H Lensing 2010: onderhoud).

1.6.4.2 Rosemoor

Die kleurlingbehuisingskema by Rosemoor en Urbansville is in 1923 met 25 huise begin (Eriksson 2009:11; Meyer 1952:13; Stals 1961:37). Vandag is dit 'n volwaardige woongebied met 'n eie skool, gemeenskapsaal, polisiestasie, kerke en kliniek.

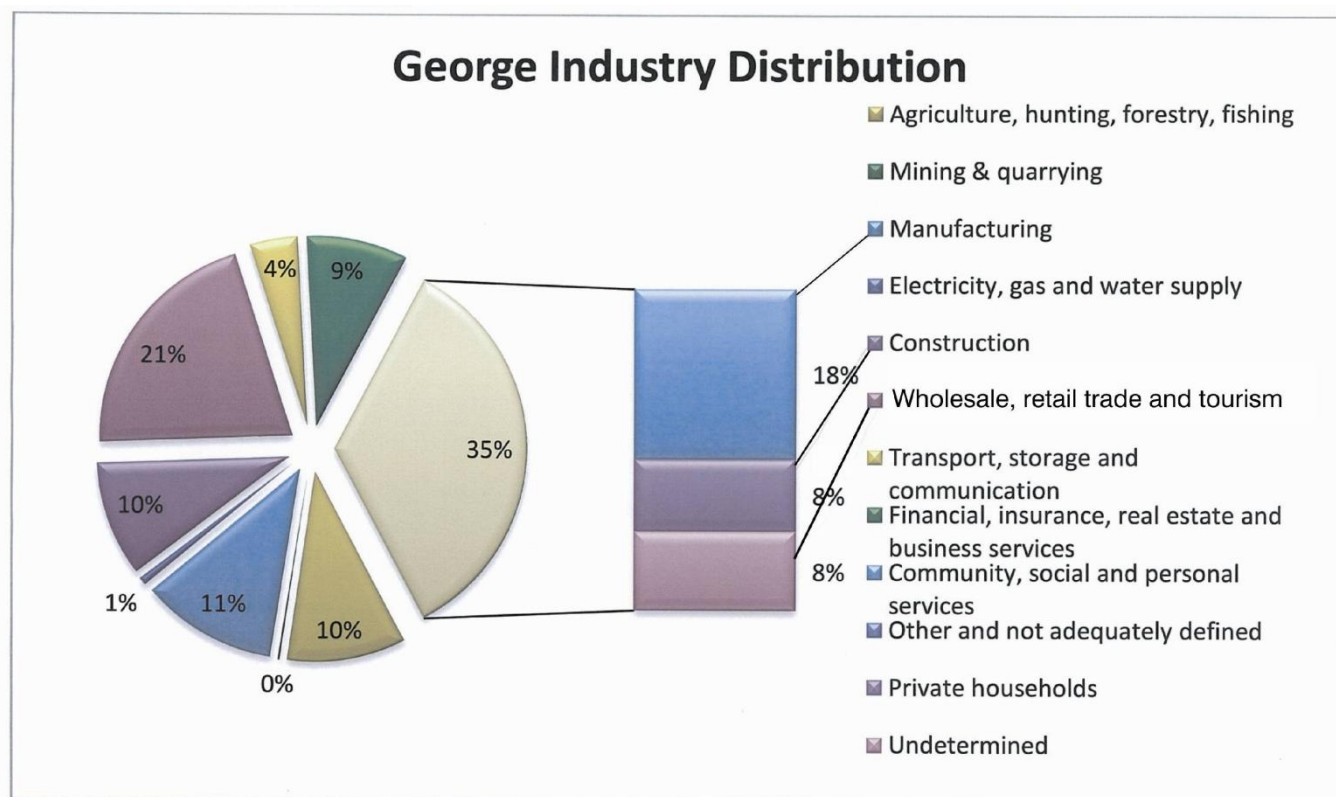
1.6.5 Nywerhede

Die eerste nywerhede in George het alles met hout te make gehad, want hout was volop. Volgens Geldenhuys het die kabinetmakers, J Appel en A Bartholomew, so vroeg soos 1870 in George gewoon. Christiaan Botha was 'n bekende meubelmaker en jukdraaier van Blanco (1986:161,164,171). Ander bekende meubelmakers was Gerber, Stander, Dalton, Russel en Volkwyn (Meyer 1952:43).

Die Groot Trek en later die ontdekking van goud en diamante het veroorsaak dat die houtindustrie 'n groot opbloei beleef het (Meyer 1952:53). In Junie 1902 het die Departement

van Bosbou die plaas Witfontein vir ontwikkeling gekoop (Sayers 1982a:257). Die bosboustasie by Saasveld is in 1936 begin. Dit was die geboorte van die Staatsaagmeule in George (Meyer 1952:59). Saam met die houtbedryf het ook skoenmakery 'n florerende bedryf begin word. Die eerste skoenmaker, William Smith, het in die tolhuis gewoon, toegeld geën en ook velskoene vir die togryers gemaak (Meyer 1952:47).

Die posisionering van George op die roete tussen Kaapstad en Port Elizabeth, die roete tussen Mosselbaai en Plettenbergbaai en die N9/N12 kus-na-binneland-roete het 'n positiewe uitwerking op die nywerhede in die dorp gehad. Die industrieë wat die grootste groei toon, is handel en toerisme, vervaardiging en konstruksie (figuur 9). Daar het 'n opbloeï in die konstruksiebedryf, maar veral in die eiendomsmark, plaasgevind (ROP, Volume I, 2008/2009:24).

Figuur 9: Industriële verspreiding in George (ROP, Volume I, 2008/2009:24)

Die statistiek van die GOP (p 18) en die van die ROP (p 25) verskil ten opsigte van die groei van die verskillende industrieë in George. By navraag by die plaaslike munisipaliteit kon niemand 'n verklaring vir die weerspreking van die inligting verskaf nie.

1.6.6 Argitektoniese ontwikkeling tot 1950

Vanaf dorpsstigting in 1811 tot 1950 het daar verskillende boustyle in die dorp voorgekom, en het die oorgange van een styl na 'n volgende saamgeval met die heersende modestyle. Dit is nodig om kortliks te wys op hierdie argitektuurgeskiedenis, om die ontwikkeling van die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl te begryp en in konteks te plaas.

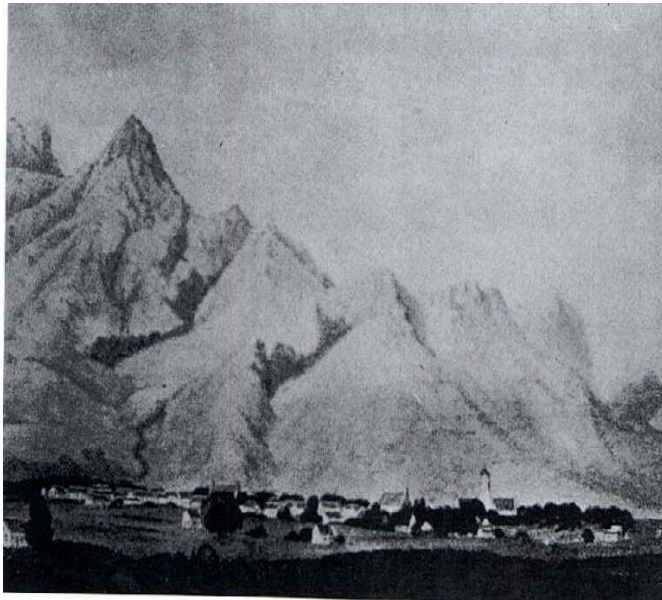
1.6.6.1 Volksboukuns

Volgens Radford is volksboukunde *architecture without architects* (1993:14). Boukuns wat met die hulp van 'n argitek opgerig is, kan uit 'n kultuurhistoriese perspektief nie as volksboukuns bestempel word nie.

Die voorvoegsel *volks-* verwys in die meeste gevalle na *iets wat beoefen of geskep word deur die leek of akademies onopgeleide persoon* (Burden 2000:24). Labuschagne sien volksboukuns as iets wat kultuurgebonde, omgewingsgebonde, funksioneel en tydloos is (1988:5 - 9). Volksboukuns kan gedefinieer word in terme van die proses waarvolgens die gebou ontwerp en gebou is, eerder as die eienskappe van die voltooide produk. Die eienaar maak van 'n bouvorm gebruik wat aan hom bekend is, is in baie gevalle ook self die bouer en soms maak hy van vakmanne gebruik (Labuschagne 1988:4). Teen 1827 het George slegs sewehonderd inwoners en 47 huise gehad (Leggatt 2007:3).

Gedurende die negentiende eeu was die erwe in George baie groot (Fransen 2006:162). Volgens 'n inskrywing in die Sweedse reisiger, Victorin, se dagboek op 10 Maart 1854, was daar in George nie meer as drieduisend inwoners nie. Die strate was almal wyd, ongeteer met 'n eikeboomlaning aan weerskante. Die voorkoms van die huise het 'n idee van armoede geskep.

Die dorp het eerder soos 'n groot plaas as 'n dorp gelyk (Grill 1968:32; Macmillan 1919:56). Dit is baie duidelik dat, volgens die skets van Victorin in 1854 en die foto (1895) (figure 10 & 11), die huise in George ware volksboukuns was.

Figuur 10: Volksboukuns in George
soos deur Victorin geskets
(Foto: Grill 1968:27)

Figuur 11: Huise in Hiberniastraat in 1895
(Foto: George Museum)

1.6.6.2 *Kaaps-Hollands*

Hoewel ver van die Kaap en Boland geleë, en hoewel die gemeenskap hier veel armer was, moes George sekerlik ook enkele Kaaps-Hollandse geboue gehad het. Vandag is daar nie 'n enkele een oor nie en kan daar dus nie kommentaar op gelewer word nie. Dit is wel bekend dat die eerste Drostdy wat in 1826 afgebrand het, in die Kaaps-Hollandse styl was.

1.6.6.3 *Georgiaans*

Die term Georgiaans word in Engeland en Suid-Afrika verskillend gebruik omrede die term as tydperk en as styl onderskeidelik vertolk en toegepas word. In Engeland word Georgiaans vertolk en toegepas as die tydperk toe die Georges (I – IV) (1714 - 1830) regeer het. Vir hulle is Georgiaanse boukuns dus alles wat in daardie tydperk gebou is, en nie noodwendig geboue wat bepaalde ooreenstemmende stylkenmerke vertoon soos dit in Suid-Afrika toegepas word nie (Burden 2007:referaat).

Hierdie styl, met 'n eenvoudige, klassieke en simmetriese voorkoms, meestal dubbelverdieping met óf 'n platdak óf 'n staandak, is hoofsaaklik deur die Britse Setlaars in die Oos-Kaap gevestig. Deur die Britse Koloniale owerheid het dit ook in die res van die Kaapkolonie neerslag gevind. 'n Voorbeeld op George kan in figuur 12 gesien word.

1.6.6.4 *Victoriaans*

In 1895 word 'n eiendom in Kerkstraat 85, George, geregistreer en in 1896 het 'n oudmynwerker 'n eenvoudige sinkmuur-gebou in die Victoriaanse styl gebou. Die huis het 'n sinkdak en –veranda (figuur 13). Vooraf vervaardigde materiaal, byvoorbeeld die sinkplate, vir die bou van hierdie huis, is net soos vir ander Victoriaanse geboue, ingevoer (mnr C MacKay 2010: onderhoud). Selfs van hierdie uiters gewilde styl is daar baie min voorbeelde in George oor.

1.6.6.5 *Kaaps-Hollandse Herlewingstyl*

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl is in die laat 19de eeu deur Herbert Baker begin deur sekere van die Kaaps-Hollandse elemente hoofsaaklik vir woonhuise te gebruik (Smuts 1922: Voorwoord). Vanaf die begin van die twintigste eeu is die meeste spoorwegstasies, poskantore, skole, skoolkoshuise en vermaaklikheidsgeboue in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl gebou. Die woonhuise in hierdie styl toon duidelik die klem wat Baker op verantwoordelike gebruik van boumateriaal, op goeie vakmanskap en bowenal op 'n eklektiese, maar kreatiewe boubenadering geplaas het. Sy unieke bydrae tot die Suid-Afrikaanse argitektuur gedurende sy twintig jaar-

lange verblyf in Suid-Afrika (1892 - 1912) staan dus oorwegend in die teken van 'n persoonlike, kreatiewe eklektisisme (Kuijers 1980:64,102).

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George word in hoofstukke twee en drie van hierdie studie volledig bespreek. Een van die beste voorbeelde van 'n woonhuis in hierdie styl in George is te sien in figuur 14.

1.6.6.6 *Art Deco*

Die Art Deco-styl (periode tussen 1920 – 1940) was 'n boustyl en sierstyl aan die begin van die moderne era (Klein 1968:170). Volgens Albertyn is van die kenmerkendste elemente van hierdie styl die geometriese vorms, halfsirkelboë en die sterk beklemtoning van vertikale lyne. Hierdie styl het selfs die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl beïnvloed. Sulke geboue word as *Cape Deco* beskryf en hulle gewels het gewissel van eenvoudige trapgewels tot dekoratiewe geometriese gewels (1982:269,270). In George het daar twee geboue in hierdie styl behoue gebly en in figuur 15 is 'n voorbeeld hiervan.

Figuur 12: Georgiëanse gebou,
Langenhovenweg

Figuur 13: Eenvoudige sinkmuurhuis
in Victoriaanse styl,
Kerkstraat 85

Figuur 14: Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gebou, Davidsonweg

Figuur 15: Art Deco-gebou, Yorkstraat

1.6.6.7 Kerk-argitektuur

Soos in baie dorpe in Suid-Afrika het kerke en kerkgeboue vroeg reeds 'n baie belangrike rol gespeel.

Die oudste kerkgebou in George is die Pacaltsdorp Congregational Kerk (figuur 16). Die hoeksteen daarvan is in Desember 1823 gelê en in Januarie 1825 is die gebou ingewy (mnr J Jansen 2010:onderhoud; Sayers 1982a:106). Kenmerke van die kerk is die kanteelwerk wat 'n fortagtige voorkoms verleen, die Gotiese spitsboog en die roosvensters. Die kerk is 'n oorvereenvoudigde weergawe van die Goties-Normandiese styl (Burden 2009:referaat).

Die tweede oudste kerkgebou is die George NG Moederkerk. Die hoeksteen is in 1832 gelê en die kerk is op 9 Oktober 1842 ingewy (De Jager 1942:24; Stals 1961:46). Die ontwerp van die kerk is in 'n styl wat nie by baie kerkgeboue van die negentiende eeu aangetref word nie, naamlik 'n laat Neo-Klassieke styl (Burden 2009:referaat).

Die derde oudste kerkgebou in George is die St Peter & St Paul Rooms-Katolieke Kerk. Die kerk is in 1843 voltooi en op 30 April ingewy (Sayers 1982a:272; Stals 1961:55). Dit is in die Neo-Gotiese styl en is die oudste Rooms-Katolieke kerk in Suid-Afrika (Burden 2009:referaat).

'n Ander ou kerkgebou is die St Mark's Katedraal. Hierdie kerk is op 7 Desember 1850 ingewy. Sophia Gray het die sketsplanne voorsien, wat gebaseer is op die planne van die Littlemore kerk in Oxfordshire (Sayers 1982:271; Stals 1961:53). Die katedraal is ook in die Neo-Gotiese styl. Die opvallendste kenmerke van hierdie kerk is die Gotiese spitsboog, die stutmure en die gebrandskilderde glasvensters (Burden 2009:referaat).

In die laaste gedeelte van die twintigste eeu is die kerkgebou van die NG Gemeente Tuinedal gebou (figuur 17). Hierdie kerk is volgens die argitek, mnr Van Lill, op die patroon van die Middeleeuse Kerk gebou, met eenvoudige reguit lyne (2010:onderhoud).

Figuur16: Die Pacaltsdorp Congregational kerk

Figuur 17: NG Kerk Tuinedal

1.7 EVALUERING

George het vanuit 'n baie klein gemeenskappie in 1811 gegroei tot die hoofstad van die Tuinroete. In hierdie tydperk van bykans tweehonderd jaar het daar geweldige groei in alle dele van die gemeenskap plaasgevind. Baie van die argitektuur van die negentiende en twintigste eeu het in die slag gebly en daar is baie min vir die nageslag oor. Dit het dus nodig geword dat George met gestruktureerde navorsing en beplanning 'n bewaringsveldtog vir sy enkele ou geboue wat bewaar gebly het, loods.

HOOFSTUK 2

DIE ONTWIKKELING VAN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL

2.1 KAAPS-HOLLANDS

2.1.1 Inleiding

Die benaming Kaaps-Hollands, soos die meeste kunsterme, is nie 'n suiwer beskrywing nie, aangesien daar in dié styl ook Franse en Duitse invloede te bespeur is. Die term word algemeen in Suid-Afrika aanvaar en dit verteenwoordig die boustyl van die Kaapse koloniste tot aan die einde van die Nederlandse bewind. Van die koloniste se nasate het tot 'n halfeeue ná die Britse oornam in 1806 nog in dié styl gebou. Ná die Britse oornam in 1806 het die Neo-Klassieke styl, in onder meer gewelbou, aan die Kaap begin posvat (Fransen en Cook 1965:15).

Kaaps-Hollandse boukuns word deur dr wyle Anton Rupert, bekende sakeman en bewaarder van ou geboue, as die heel mooiste huis-argitektuur in die wêreld beskryf. Sedert die ontstaan van dié styl is die skoonheid van die unieke Kaaps-Hollandse boukuns deur mense van regoor die wêreld gesien en geniet (Fransen en Cook 1965:vi). Die rede hiervoor is dat die Kaaps-Hollandse argitektuur tot algehele harmonie en volmaaktheid neig. Volgens dr Rupert is die volkome harmonie van skaal, grootte en verhouding wat in die Kaaps-Hollandse boukuns bereik word, uniek (Fransen en Cook 1965:vi).

Die Romeinse argitek, Marcus Vitruvius Pollio, die enigste klassieke argitek wie se geskrewe werk deur die eeue behoue gebly het, het gesê dat daar drie basiese kwaliteite vir alle argitektuur is, naamlik *firmitas*, *utilitas* en *venustas*. Dit beteken standvastigheid, bruikbaarheid en skoonheid. Dié klassieke beskrywing pas die Kaaps-Hollandse boukuns perfek (Fransen en Cook 1965:vi). Volgens Ryan is die eienskappe van die Kaaps-Hollandse boukuns onder meer inherente harmonie, volkomenheid, eenvoud deurdring met warmte, rustigheid, 'n tikkie fleurigheid en verskeidenheid met 'n grondliggende eendersheid. Dié argitektuur sal, mits ons

dit bewaar, altyd dien as blywende getuie van hierdie hoogtepunt in ons land se argitektoniese geskiedenis (Ryan 1972:2).

Rupert het beweer dat daar aan die begin van die twintigste eeu ongeveer drieduisend Kaaps-Hollandse huise was. Met die publikasie van *The old houses of the Cape* in 1965 was daar minder as vyfhonderd van hierdie huise nog behoue. Van hierdie huise het slegs 275 nog hulle oorspronklike karakter gehad. Die huise het baie jare se winterreëns, die suidoostewind en baie fel somerson deurstaan (Fransen en Cook 1965:vi).

Gedurende die Hollandse Tydvak het 'n tipiese plattelandse argitektuur aan die Kaap ontwikkel (Biermann 1955:23). Kaaps-Hollandse argitektuur was die produk van 'n afgesonderde kolonie wat met niks begin het en geleidelik ontwikkel het. Mettertyd het die argitektuur aan die Kaap dié van die moederland van die nedersetters weerspieël. Die burgerwonings was eenvoudig, met 'n skuins rietdak, sygewels en klein venstertjies (De Bosdari 1953a:11).

Gedurende die 18de eeu het die boustyl, as gevolg van die gunstige omstandighede aan die Kaap, van eenvoudige huisies tot groot herehuise ontwikkel. Omstreeks 1751, toe Ryk Tulbagh goewerneur was, het die Kaapse nedersetting gefloreer en het die bou van gewelhuise mode geword. Die koloniste aan die Kaap het groter welvaart begin beleef as gevolg van boerdery wat ontwikkel het en handel met verbygaande skepe. Die Hollandse regering het wei-lisensies uitgereik en die grense van die Kaap is gereeld verskuif. Die burgers het hulle produkte aan die Kaapse owerheid verkoop en sodoende het hulle op finansiële gebied ontwikkel. Tesame met die finansiële voorspoed en met die hulp van slawe het die burgery tot 'n hoë sosiale stand ontwikkel (Biermann 1955:23).

Die bouplanne van die huise het eenvoudige lyne gehad. Aan die Kaap het die huise, net soos die Hollandse patrisiërhuise, 'n voorhuis gehad wat deurgeloopt het na 'n agterhuis met vertrekke aan weerskante. Sommige van die patrisiër-inwoners se huise het groot vertrekke gehad wat die hele breedte van die huis beslaan het. Hierdie groot vertrek, waarvandaan ander

vertrekke na links en regs uitgaan, herinner aan die groot vertrekke van die Noord-Europese wonings (Biermann 1955:23; Punt 1964:1; Van der Meulen 1997:51).

2.1.2 Oorsprong van die Kaaps-Hollandse boukuns

Saam met Jan van Riebeeck en sy gevolg het ook die taal, godsdiens, huislike gebruiksvoorwerpe en die boustyl van die Nederlande na Suid-Afrika gekom. Van Riebeeck het hout vir die bou van huise vanaf Holland na die Kaap saamgebring. Hierdie tipe hout was nie geskik vir boudoeleindes nie en het baie gou kromgetrek. Daar is toe begin om van plaaslike hout gebruik te maak (Sleigh 1993:147). Net soos al die ander kultuur-elemente het ook die boustyl plaaslik aangepas en geleidelik sy eie karakter ontwikkel.

Daar word algemeen aanvaar dat die Kaaps-Hollandse boukuns se oorsprong in Holland lê. Die navorser Schellekens meen dat sekere gewels hulle oorsprong in die stedelike gebiede van Nederland gehad het (1997:205). Die gewel-tipe van Stellenberg en Groot Constantia aan die Kaap is tipies van gewelhuise in die stede en groot dorpe in Nederland. Biermann stem met Schellekens saam. Hy grond sy mening daarop dat die Nederlandse argitek Phillips Vingbooms van haakvolute en voluutkrulle gebruik gemaak het by die gewel van die opelugmuseum in Zaandam (1955:22). Biermann meld dat Vingbooms en sy tydgenote vir die Hollandse patrisiërs ontwerp het. Hierdie ontwerpe is dadelik opgeneem vir gebruik in die kolonies, onder meer ook in Suid-Afrika. Voorbeelde van hierdie bouwyse aan die Kaap is Uitkyk by Muldersvlei en Vredenhof in die Paarl (1955:57). Schellekens is van mening dat die Kaaps-Hollandse argitektuur grootliks beïnvloed is deur die Hollandse nedersetters en dat dit hier plaaslik kon ontwikkel het (1997:205).

Figuur 18: Gewels in Duitsland wat herinner aan Kaaps-Hollandse boustyl
(Thomson 2001:18)

Die navorser Van der Meulen stem nie hiermee saam nie en meen dat die Kaaps-Hollandse gewel-tipe sy oorsprong eerder in Duitsland het (1997:51). Hy noem dat daar prototipes van die vensters van die Burgerwaghuis in Kaapstad, in Duitsland gevind is (1997:52). Dit is dus moeilik om te bepaal waar die Kaaps-Hollandse boukuns werklik sy oorsprong gehad het. Wat ons wel weet, is dat die Hollanders en Duitsers se invloed op hierdie boukuns die grootste was. Waar Nederlanders hulle ook al in die wêreld gevestig het, word die kenmerkende gewel-argitektuur vandag nog aangetref (Punt 1964:2). Daar word ook ander lande genoem wat die boukuns beïnvloed het, onder meer Swede en ander Skandinawiese lande. Volgens Obholzer en andere het huise met soortgelyke gewels in Noord-Europa voorgekom (1985:13). Baker noem dat daar aan die suidooskus van Engeland ook huise met gewels was. Dié huise is deur Vlaamse vlugteling gebou (1900:4).

2.1.3 Verdere ontwikkeling

Die Kaaps-Hollandse boukuns het nie in opdrag van die VOC plaasgevind nie, maar dit het spontaan begin ontwikkel uit die behoefte aan huisvesting by die koloniste. Hulle moes van plaaslike beskikbare materiale gebruik maak. Klippe is vir fondamente, klei- of kleistene vir

mure en vleiriet vir die dakke gebruik. Baie van hierdie materiale was nie die geskikste nie, maar dit was wat beskikbaar was (De Bosdari 1953a:11-13).

Die boumateriale wat gebruik is, gee aan die huise 'n tipiese Kaapse karakter, maar die gewel gee aan die huis 'n Hollandse karakter. Materiale wat nie uit die omgewing verkry is nie, is teen 'n hoë prys by die Kompanjie aangekoop. Inheemse hout was baie skaars en balke en planke is vanaf Nederland ingevoer (Malherbe 1997:16; Pearce 1968:24). Nadat die houtbos in Knysna ontdek is, het die koloniste geelhout (*Podocarpus latifolius*) vir vloerplanke gebruik en hoofsaaklik stinkhout (*Ocotea bullata*) vir meubels (Pearse 1968:24).

Teen die einde van Van Riebeeck se bewind is uitgevind dat die stene te poreus is en maklik in die winterweer verweer. Die oplossing was om stene toe te pleister. Daar is toe besluit om groot hoeveelhede skulpe vanaf die kus van Robbeneiland bymekaar te maak en fyn te maal. Die fyngemaalde skulpe het as bindmiddel in die pleistermengsel gedien. Die pleister is gemaak van kalk wat van die skulpe gebrand is en met sand gemeng is. Hierdie pleistering was baie goed, want dit was elasties en kon dus aangewend word in krulle en draaie wat 'n besondere voorkoms aan die Kaaps-Hollandse gewels gegee het. Die invoer van kalk is toe verminder (Biermann 1955:29-31; Pearce 1968:24). Hier aan die Kaap is ook met kleistene gebou, maar groot hoeveelhede moes ingevoer word. Hierdie ingevoerde stene is hoofsaaklik gebruik vir die bou van stoepe, trappies en plaveisel. 'n Spesiale kleisteen, *klompjes*, is vanuit Holland ingevoer en is onder meer gebruik wanneer versierings aangebring is (Pearse 1968:21).

Die rol van vakmanne aan die Kaap moet nie onderskat word nie. Daar was baie mense van baie nasionaliteite aan die Kaap en dit kan nie met sekerheid gesê word watter land se vakmanne die grootste rol gespeel het nie. Vanuit 'n kultuurhistoriese oogpunt moet erkenning gegee word aan hierdie mense se bydrae tot die Kaaps-Hollandse boukuns, want om die Kaaps-Hollandse geboue te kon bou, was vakmanne nodig. Rondom die identifisering van die vakmanne aan die Kaap is daar skrywers wat aannames maak sonder om verwysings te gebruik, byvoorbeeld Fairbridge verwys na slawe wat behulpsaam was met gewelversierings, maar sy gee geen verwysings aan nie (1922:17:20). Nog 'n bekende skrywer, De Bosdari, noem dat [...] *the execution of gables has been a Malay skill at the Cape* (1953b:15). Fransen & Cook se stellings is waarskynlik die veiligste wanneer hulle woorde soos [...] *possibly, probably,*

almost certainly gebruik as hulle oor die slawe as moontlike vakmanne skryf (1965:viii). Volgens Obholzer en andere is dit nie moontlik om te beweer dat slawe die ontwerp van die gewel geïnisieer het nie, want in die Ooste was daar nie sulke tipe gewels nie (1985:62). Slawe kon dalk gehelp het met die bou van die gewels. Biermann verwys net na Hollandse vakmanne (1955:5), maar daar was ook Franse, Duitse en Engelse koloniste aan die Kaap. Trefois beweer dat die gawe van dekoratiewe verfyning van die gewel-komposisie, tegniek en visuele bouskoonheid, die produk was van vitaliteit van veral die Vlaamse vakmanne (1969:89). Die Duitser, Van der Meulen, is van mening dat die Duitse vakmanne ongetwyfeld die grootste rol gespeel het (1997:48). Die vakmanne, met hulle aangebore kunstalente, het 'n tegniese en estetiese bydrae gelewer tot die gewelkuns aan die Kaap (Trefois 1969:88; Simons 1987:13).

Die boukuns aan die Kaap het 'n Europese oorsprong en is deur koloniale moondhede hierheen gebring. In Suid-Afrika lyk die boukuns nie meer soos in die lande van oorsprong nie maar dit moet in ag geneem word dat alle lande se boukuns elders wortels het. Alle kulture wêreldwyd toon invloed van ander kulture.

2.1.4 Kenmerke van die Kaaps-Hollandse huis

2.1.4.1 *Die gewel*

Een van die kenmerke van die argitektuur aan die Kaap gedurende die Hollandse koloniale tydperk was die voorkoms van die gewel (Simons 1987:12). Daar was tog huise in die Sandveld en Bokkeveld wat nie gewels gehad het nie, maar wel as Kaaps-Hollands beskou word (Fransen en Cook 1965:7). Volgens Schellekens kan die Kaapse gewelhuise in twee groepe verdeel word, naamlik die vroeë groep huise met vloeiende gewels en die latere groep wat 'n meer klassieke voorkoms gehad het (1997:205). Hierdie is egter 'n baie vae indeling en dit is meer wetenskaplik om die gewels in spesifieke stylperiodes in te deel. Baie geboue wat ná die Britse besetting in 1806 aan die Kaap gebou is, toon Neo-Klassieke invloede.

Huise van die handelaars in Holland het solders vir die berging van hulle handelsware gehad. 'n Solderdeur is gewoonlik in die endgewel aangebring. Soms word krulversierings aan weerskante

van die gewels aangetref (Hattingh 1985:409). Die gewels aan die Kaap het 'n totaal ander funksie gehad. Die voorgewel het die reënwater van die voordeur weggehou. As die huis aan die brand sou slaan, het die gewel verhoed dat van die brandende kole om die voordeur val. In Holland is die gewel op 'n betreklik smal en langwerpige gebou geplaas (De Bosdari 1953a:24,25; Simons 1987:12). Aan die Kaap het die Hollanders aanvanklik 'n baie eenvoudige gewel, naamlik die wolfneusgewel gebruik. Bokant die deur is die grasdak effens met 'n venstertjie gelig om lig in die solder te verskaf (Hattingh 1985:410).

Van die vroegste gewels waarvan daar vandag nog voorbeelde bestaan, is die gelobde gewel, die Barok- of holbolgewel, die Rococo-gewel en 'n verskeidenheid van Neo-Klassieke gewels. Dit was nie net die voorgewel wat 'n kenmerk van die huise was nie, maar ook die endgewels (Walton 1952:15). Laasgenoemde moes voorkom dat sterk winde die rietdakke afruk. Die endgewel is eenvoudiger en ouer as die middelgewel. Endgewels kan in die volgende groepe ingedeel word: S-vormige gewel, Barok-gewel, visstert- of spitstopgewel, spitsgewel, skoorsteengewel, holbolgewel en die trapgewel (Walton 1952:15).

By die gelobde gewel is die kurwes almal konveks en reguit lyne is afwesig. 'n Voorbeeld van so 'n gewel is Joostenberg (1756) wat die enigste oorblywende voorbeeld daarvan is (De Bosdari 1953a:24,25; Fransen & Cook 1965:xi; Simons 1987:13; figuur 19).

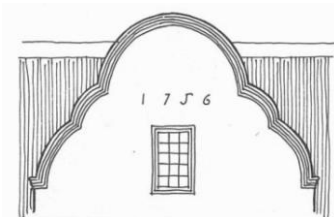
Die eenvoudige holbol Barokgewel het heel bo 'n segmentale vorm. Die buitelyne bestaan uit konkawe en konvekse kurwes. Hierdie kurwes word geskei deur horisontale en vertikale trappies in die lyswerk. 'n Voorbeeld hiervan is Spier (1767) (figuur 20). Later het die Barokgewel se versiering al meer oordadig geword. Die top van die gewel is verdeel met twee krulle na binne en 'n skulp, waaier of 'n sluitsteen tussen die twee krulle (figuur 21). 'n Gebou met 'n Barokstyl het 'n magsvertoon openbaar, omdat die gebou en sy omgewing 'n swierige, statige, swaar beeld geskep het. Die Barokstyl se Kaaps-Hollandse huise is altyd in harmonie met die omgewing en nie slegs die huis is volkome simmetries nie, maar ook die hele werf vertoon die spieëlbeeld-effek (Biermann 1955:59).

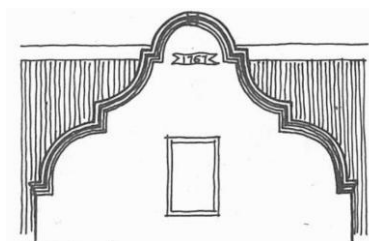
Volgens Biermann is die Rococo-gewel 'n verskynsel wat eie aan die Kaap is. Hierdie gewel vloei voort uit die Barokstyl. Die uitstaande kenmerk is die vloeiende S-kurwes wat op mekaar volg sonder reguit lysies tussenin en geen geometriese vorms vertoon nie (1955:25; figuur 22).

Die romantisering van die klassieke het aanleiding gegee tot die herlewing van die klassisisme (Biermann 1955:62). Neo-Klassieke gewels kan in verskillende tipes ingedeel word. Die halsgewel se oorsprong kan teruggevoer word na die Renaissance. Met die verspreiding van die Renaissance vanaf Italië is hierdie gewel in Holland gevestig. Later het dit na die Kaap versprei. Die pediment was of 'n lae driehoek of 'n segment van 'n sirkel. By hierdie gewels was daar geen pilasters nie. Die pilastergewel het vier pilasters met 'n pediment tussen die middelste twee. Die pilasters word soms met siervase en volute bekroon. Die pedimentgewel het min of geen pilasters en vertoon eenvoudige holbol-buitelyne (Fransen en Cook 1965: xii, xiii).

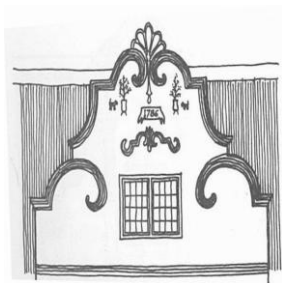
Die gewel het die styl van 'n spesifieke tyd gereflekteer. As daar na die ontwikkeling van die gewel gekyk word, is dit duidelik dat nuwe modestyle gereeld nuwe huise se gewels beïnvloed het (Fransen en Cook 1965:7; figuur 22).

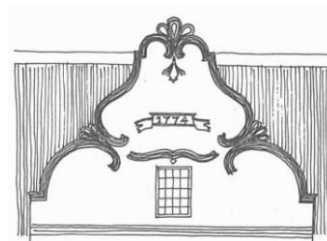
Figuur 19:
Gelobde gewel
(Fransen & Cook: 1965:xi)

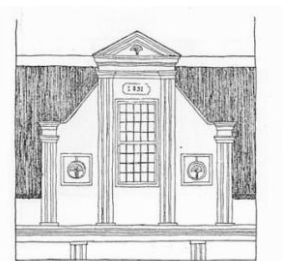
Figuur 20:
Eenvoudige holbol Barokgewel
(Fransen & Cook: 1965:xi)

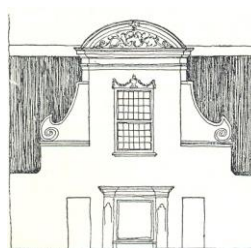
Figuur 21:
Laat Barokgewel
(Fansen & Cook: 1965:xi)

Figuur 22:
Rococo-gewel
(Fransen & Cook: 1965:xi)

Figuur 23:
Neo-Klassieke pilastergewel
(De Bosdari: 1953a:26)

Figuur 24:
Stellenberg halsnekgewel
(De Bosdari: 1953a:24)

Figuur 25:
Neo-Klassieke pedimentgewel
(Hoefsloot:1980:18)

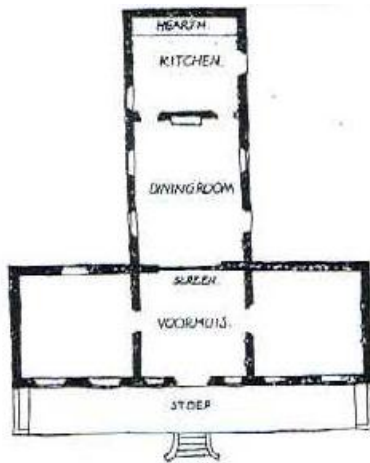
2.1.4.2   *Grondplan*

Volgens Fransen en Cook is dit die grondplan asook die konstruksie van die Kaaps-Hollandse gewelhuys wat kenmerkend van die huise was. Die eerste huise aan die Kaap was net twee of drie kamers in 'n ry. Dit het dan die kombuis, voorkamer en slaapkamer ingesluit (1965:18).

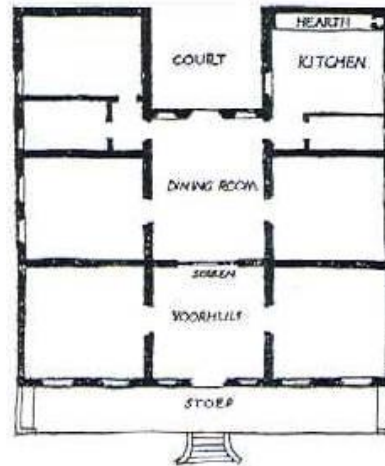
Die huise is almal op die sogenaamde *letter-van-die-alfabet* styl gebou. Die grondplan vorm dus 'n letter van die alfabet soos I, T, U & H. Die styl het vanuit die langhuys, wat aanvanklik gebou is, ontwikkel. Soos die behoeftes toegeneem het, is vleuels by die langhuys aangebou. Die breedte van 'n Kaaps-Hollandse gebou het nooit ses meter oorskry nie. Hierdie grondplanne is deur verskeie faktore beïnvloed. Die beskikbaarheid van boumateriaal was 'n probleem. Die hout wat vir die dakkonstruksie gebruik is, kon nie 'n groter span as 7 tot 10 meter dek nie. As gevolg hiervan is grondplanne in die skaakbordpatroon ontwikkel. Al was die erwe groot, het die vorm van die huis die erwe nie noemenswaardig verklein nie (Biermann 1955:62; De Bosdari 1953a:18:19; Fransen & Cook 1965:18; figuur 10).

Soos die gesinne groter geword het, was die klein reghoekige huisie nie meer voldoende nie. Om dié probleem te oorbrug, het die koloniste die kombuis uitgehaal en dit in die middel aan die agterkant van die huis geplaas. So het die T-vormige huis ontstaan. Hierdie huis het 'n ingangsportaal of voorhuis gehad met twee slaapkamers, een aan elke kant. Die kombuis het aanvanklik as eetkamer gedien (Walton 1952:7,8).

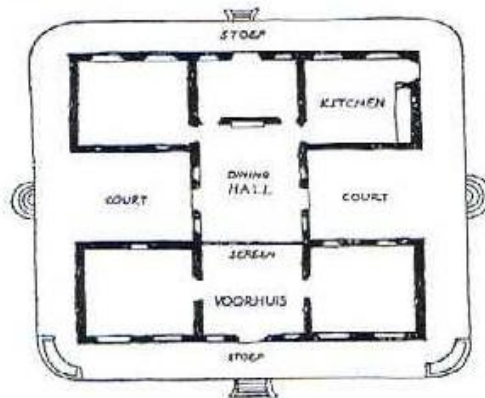
Die burgers het baie keer besoekers ontvang wat die behoefte aan 'n nog groter huis laat ontstaan het. Slaapkamers is aan die kombuis se kant aangelas wat die huis 'n H-vorm gegee het (De Bosdari 1953a:19). Die middelste deel van die H-plan-huis huisves die belangrikste vertrekke. Die effek wat verkry is wanneer daar deur twee vertrekke gekyk word om byvoorbeeld die son te sien, is baie besonders (Fransen en Cook 1965:18; Simons 1987:10).

T-Plan

U-Plan

H-Plan

Figuur 26: Verskillende letter-van-die-alfabet grondplanne
(De Bosdari 1953a:19)

2.1.4.3 *Die dak*

Rietdakke was 'n algemene verskynsel by alle Kaaps-Hollandse huise. Die meeste huise het 'n brandsolder gehad. Dit was 'n plafon waarop 'n brandende dak kon val om te verhoed dat die brand na die res van die huis versprei. Die plafon het bestaan uit spaansriet of houtsparre met 'n laag klei, waarop daar bakstene gepak is. Die dakkappe was van ronde houtpale gemaak wat

met 'n hanebalk verbind is en met rouriem of houtpenne vasgemaak is. Die kappe loop tot teenaan die muur en rus op 'n muurbalk (De Bosdari 1953a:20; Simons 1987:14).

2.1.4.4   *Die kombuis*

Nog 'n onderskeidende kenmerk van 'n Kaaps-Hollandse huis is groot vertrekke. In elke huis was ook 'n kombuis met 'n vuurherd as middelpunt (Hattingh 1985:427). Die gewel het die skoorsteen gestut sodat die vuurherd teen die endmuur moes kom. Die skoorsteen het gewoonlik hoog bokant die rietdak uitgesteek om vonke onskadelik te maak (Cook gd :11,19,20,26,28). Daarom was die ou Kaapse huis se kombuis altyd aan die end van 'n vleuel. Dit het die volle breedte van die vleuel beslaan en het altyd sy eie buitedeur met 'n bo- en onder deur gehad. Sommige kombuisse het 'n grondvloer gehad terwyl ander vloere met rooi Bataafse teëls bedek was. In sommige plattelandse huise is 'n perskepitvloer gelê (Cook gd :11,19,20,26,28).

2.1.4.5   *Stoepe, buitedeure, stoepe en vensters*

Volgens De Bosdari is die voordeur met sy bolig in die middel van die voorkant van die huis, saam met die gewel, die belangrikste kenmerke van die Kaaps-Hollandse boukuns. Die ysterskarniere is 'n opvallende onderdeel by die deure. Die vensters het na binne oopgemaak en is altyd simmetries geplaas. Links en regs van die deur was 'n halwe venster wat lig aan die ingangsportaal voorsien het. Langs hierdie vensters is twee groot vensters aan elke kant geplaas (1953a:22; Fairbridge 1922:20;21).

By kleiner huise was daar slegs twee vensters aan weerskante van die deuropening. Die luike het na buite oopgemaak. Gedurende die tweede helfte van die agtiende eeu het skuifraam-vensters in gebruik gekom (1953a:22; Fairbridge 1922:20;21).

Die stoepe van die huise is meestal van klip of stene gebou en het oor die volle voorkant van die huis gestrek. Die end van die stoep is in die vorm van 'n sitbank ontwerp. In sommige gevalle het die stoepe regom die huis gestrek. Sommige stoepe was met teëls uit Batavië

geteël. Die stoeptrappies was in die middel van die stoep, regoor die voordeur en was van dieselfde materiaal as die stoepe (De Bosdari 1953a:20; Fairbridge:1922:18).

2.2 ONTWIKKELING VAN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL

2.2.1 Inleiding

Volgens Kuijers impliseer stylherlewing nie net die herlewing van die Griekse, Gotiese, Romeinse, Renaissance- en Barokstyle nie, maar ook die eklektiese gebruik van stylvorme uit die Westerse en nie-Westerse boustyle. Eklektisisme is die aanwending van elemente van verskillende style sodat dit 'n samehangende geheel vorm. Sekere elemente van bestaande style word saamgevoeg om 'n nuwe eindproduk te skep. Dit bring mee dat neo-style kenmerke van die historiese style bevat en dat verskillende neo-style soms in een gebou gekombineer word tot 'n sinvolle eenheid. Eklektisisme kan ook met behulp van nuwe materiale, tegnieke en konstruksie-metodes aangewend word (1980:40,41).

In die Suid-Afrikaanse argitektuur kan die stylherlewingstendens in drie fases onderskei word:

- Daar was 'n strewe na *stylsuiwerheid*. In hierdie fase het die Griekse, Romeinse en Gotiese boustyle herleef.
- Later het die klem na *styleklektisisme* verskuif. Styleklektisisme sluit Victoriaanse, Neo-Queen Anne- en Tweede Keiserryk-boumodes in.
- Die stylherlewingstendens kom tot 'n einde met die Eduardiaanse Barokstyl en die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl (Kuijers 1980:50).

Ná die Britse besetting van die Kaap in 1806 was die Britse invloed in Suid-Afrikaanse argitektuur duidelik sigbaar. Versierings van Kaaps-Hollandse huise het begin verdwyn en die Georgiëanse, Regency, en later die Victoriaanse en Eduardiaanse boustyle was in die dorpe en stede sigbaar (Henderson 2000:138).

Volgens Fransen het woonhuis-argitektuur vanaf 1880 met die tradisionele bouvorms van die vorige twee eeue gebreek. Welgesteldes in die groter stede het 'n behoefte gehad om die tipe

wonings wat 'n weerspieëling van hul individualiteit en onafhanklikheid sou wees, te bou (1981:141).

Figuur 27: Styltendense in die argitektuur: 19e eeu (Burden 2007:referaat)

Baie van die geboue wat deel van hierdie studie uitmaak, toon Eduardiaanse invloed omdat die twee style mekaar oorvleuel het (figuur 27). Eduardiaanse invloed is veral in openbare geboue sigbaar, maar het ook in residensiële geboue voorgekom. Die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl het aan die einde van die styl-eklektiese fase voorgekom.

Nadat die Boere-republieke ná afloop van die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) in die Britse Ryk opgeneem is, het die Afrikaner sy geskiedenis opnuut ontdek. Uit die volksgeskiedenis moes bindkrag vir die volk gevind word vir 'n eie identiteit en erfenis teen die Britse kultuur-invloede (Moll 1987:8). Die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl het net ná hierdie gebeurtenis in Suid-Afrika se geskiedenis begin bloei. Baie Suid-Afrikaners kon hulle met die herlewing van die Kaaps-Hollandse styl identifiseer, want hierdie nuwe styl het hulle aan hulle trotse verlede herinner. Dit was veral vir die Afrikaanssprekende Suid-Afrikaner 'n weerspieëling van sy behoeftes. Die assosiasie van die Afrikaner met die styl was dikwels sterker as wat die argitektoniese waarde geregtig het. Vir baie argitekte het dit dikwels om die hergebruik van die dekoratiewe

elemente gegaan en nie soseer oor die emosie wat in die argitektuur vasgevang is nie (Kuijers 1980:105,106).

Die gewildheid van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl het ná Uniewording in 1910 verder toegeneem. Die geboue in hierdie styl verskil van die historiese voorbeelde en is nie 'n slaafse navolging van hulle stylkenmerke nie. Die styl was gewild tot voor die Tweede Wêreldoorlog (Solomon 1911:9).

Verskeie publikasies oor die Kaaps-Hollandse boustyl het ook die lig gesien. Alys Fane Trotter het baanbrekerswerk op hierdie gebied gedoen. Volgens die *SA Biografiese Woordeboek* is sy op 21 Desember 1863 in Engeland gebore. Sy het in 1896 na die Kaap gekom en het hier as kunstenaar en skrywer gewerk. Sy het 'n intensiewe studie van Kaaps-Hollandse geboue gemaak en dit as tekeninge weergegee (SABW 1987:829-830).

2.2.2 Herbert Baker

Herbert Baker kan beskou word as een van die toonaangewende argitekte wat aan die begin van die 20ste eeu in Suid-Afrika gewerk het. Hy is in 1862 in Engeland gebore en het sy opleiding as argitek by die Argitekte Assosiasie en die Royal Academy Schools ontvang. Hy is beïnvloed deur die Arts and Crafts-Beweging van William Morris. Hierdie gilde het die gebruik van natuurlike materiale soos hout, yster en klip voorgestaan. Hy is ook verder beïnvloed deur sir Edwin Lutyens en die landskapskunstenaar Gertrude Jekyll (Greig 1970:17; Hart 1985:126). Laasgenoemde het hom geleer om die belangrikheid van harmonie tussen tuine en argitektuur raak te sien (Greig 1970:17; Hart 1985:126). Hierdie wisselwerking word baie duidelik in sy ontwerpe van die Uniegebou in Pretoria en die woning Noordhoekhuis, naby Kaapstad, gesien.

Baker het vanaf sy jeugjare 'n intense belangstelling in konstruksies van klip, hout en pleisterwerk gehad. In Engeland het hy goeie ondervinding van onderhoud- en restourasiewerk opgedoen. Hy het sy vakleerlingskap by sy neef, Arthur Baker, se praktyk voltooi. Hierdie praktyk was hoofsaaklik doenig met die herstel van kerke en die bou van nuwe kerke volgens die Gotiese styl (Greig 1970:15-17).

Met die koms van Baker na Suid-Afrika in 1892 het hy argitektuur in Suid-Afrika as 'n kuns en professie gevestig. Baker het daarin geslaag om hierdie behoefte te vervul, want hy het die artistieke aanvoeling, karaktereenskappe van 'n pionier, ideale en aanpasbaarheid gehad. Hierdie eienskappe het hom gehelp om die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in Suid-Afrika te vestig (Harrop-Allin 1972:1,2). Die styl is deur baie van Baker se kollegas en assistente tot in die 1950's laat voortleef (Merrington 2006:689). Aan die Kaap het hy eers sy broer Lionel op 'n vrugteplaas gehelp (Keath gd:17). Daarna het hy as 'n assistent by die firma van Ernest George begin werk. By hierdie firma was 'n groep jong argitekte wat die Arts and Crafts Beweging aangehang het. Baker het ook baie gebruik gemaak van eklektisisme wat op sy beurt weer 'n onderdeel van die Queen Anne-beweging was (Atwell M & Berman A 1992:27; De Bosdari 1953a:101).

Skoutadmiraal Henry Nicholson het Baker aan Cecil John Rhodes, die premier van die Kaap, voorgestel. In opdrag van Rhodes moes hy onder meer Groote Schuur, Welgelegen asook Rust-en-Vrede in die Kaaps-Hollandse-styl herstel. Groote Schuur was die eerste gebou in Suid-Afrika wat Baker ontwerp het. Nadat die gebou in 1897 deur 'n brand verwoes is, het Rhodes vir Baker gevra om op die ou fondamente 'n nuwe gebou te ontwerp. Baker het nie die gebou probeer restoureer nie, maar gebruik gemaak van Kaaps-Hollandse stylkenmerke vermeng met sy eie idees (Bird 1992:24; De Bosdari 1953a:101; Fransen 1981:147). Volgens Kuijers was dit dus Rhodes en Baker wat verantwoordelik was vir die herlewing en die herinterpretasie van die Kaaps-Hollandse boukuns. Rhodes het hierdie boukuns as 'n politieke uitdrukkingsvorm beskou, maar Baker het daarin die moontlikheid gesien om 'n eg Suid-Afrikaanse boukuns te ontwikkel (1980:103). Baker het twee vereistes vir 'n styl in Suid-Afrika gestel, naamlik dat die styl by Suid-Afrika se klimaat moes inpas en dat dit die argitektuur wat die koloniste aan die Kaap begin het, moes ontwikkel (Bird 1992:25).

Volgens Kuijers is die eklektiese gebruik van styl-elemente veral by woonhuise in die ou Transvaal toegepas (1980:104). Goeie voorbeelde van hierdie huise is vandag nog in Parktown, Johannesburg, te sien (Hart 1985:126). Vanaf 1910 is die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl ook vir amptelike wonings soos byvoorbeeld vir ambassadeurs van Suid-Afrika in die buiteland en vir die Administrateurs gebruik. 'n Voorbeeld hiervan is Overvaal, die Administrateurswoning van

die destydse Transvaal (Kuijers 1980:104). In George is die Residensie in 1930 in hierdie styl gebou asook ander openbare en residensiële geboue.

’n Ander toevoeging tot hierdie boustyl was die sinkdak bo-oor ’n stoep wat deur betonpilare gesteun is. Die behoefte aan ’n meer skaduryke buiteruimte het ter plaatse ontstaan omdat Suid-Afrika se klimaat soveel feller is as dié in Europa (Fisher 1989:23; figuur 28).

Figuur 28: Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-woonhuis te Fouriestraat 6, Heidelberg (Wes-Kaap), wat oordeckte stoep wys

Hierdie styl het ook gemanifesteer in spoorweggeboue, poskantore, koshuise en skoolgeboue (Kuijers 1980:64). Baker het ’n groot bydrae gelewer tot die ontwikkeling van die Suid-Afrikaanse boukonde deur sover moontlik slegs materiaal te gebruik wat in Suid-Afrika vervaardig is (Bird 1992:24; Harrop-Allin 1972:1). Vir hom moes argitektuur inheems wees. Enige argitektuur moet teruggevoer kan word na die oorsprong van die natuurlike bronne (Bird 1992:25). Toe die bosbouershuis te Witfontein naby George in 1914 in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl gebou is, het die bouers sandsteen vanaf Mosselbaai daarvoor aangery (mnr Kühn 2010:onderhoud). Voor die koms van Baker is die meeste boumateriaal ingevoer, maar hy het bewys dat hout, glas en klip goeie boumateriaal is. Baker kan dus beskou word as die vader van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl (*Architecture* 2000:122; De Bosdari 1953a:100).

Ná die dood van Rhodes het lord Milner vir Baker na die destydse Transvaal genooi, waar hy in 1902 begin werk het. Sy spore is sigbaar vanaf die groot Uniegebou tot by die kleinste mynwerkershuis waar hy 'n vermenging van verskillende elemente in die ontwerp gebruik het (Hart 1985:126). Sy vennoot, Francis Massey, het in die Kaap agtergebly. Van Baker se grootste werke, waaronder die Spoorweggebou in Johannesburg asook die Suid-Afrikaanse Reserwebank, is in die Transvaal gedoen. Die Uniegebou was die laaste en belangrikste gebou wat Baker ontwerp het terwyl hy in Suid-Afrika was (*Architecture* 2000:122). Volgens Hart word die nalatenskap van Baker in elke deel van Suid-Afrika aangetref en was daar nie nog 'n argitek wat so 'n groot impak op die argitektuur van Suid-Afrika gehad het as Baker nie (1985:126).

Die herlewing van die Kaaps-Hollandse styl het gedurende die eerste helfte van die twintigste eeu in twee fases gemanifesteer. In die eerste fase het dit veral in woonhuise na vore gekom en in die tweede fase in die styl van openbare geboue (Kuijers 1980:104).

Die kenmerkendste element van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl is die gewel. Dit is eenvoudiger as die Kaaps-Hollandse gewels en sonder oordadige versierings. In deftiger huise en in openbare geboue is soms ook van uitgesnyde boligte in die Anreith-styl gebruik gemaak (Solomon 1911:9). Van Baker se bekendste elemente in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl was die gebruik van verandas en skoorstene wat 'n asimmetriese voorkoms aan die huise gegee het, asook groot wit mure en die gebruik van 'n sinkdak. By woonhuise en sommige openbare geboue het Baker groot tuine ontwerp. Die gebruik van Venesiaanse vensters was ook een van sy kenmerke (Atwell M & Berman A 1992:28).

Die doel van die endgewel by die Kaaps-Hollandse huis was om die dak teen wind te beskerm. Tydens die oorspronklike Kaaps-Hollandse periode was die endgewels gewoonlik vereenvoudigde weergawes van die hoofgewel, skoorsteengewels of wolfente (De Bosdari 1953a:24). Aangesien dekriet nie tydens die herlewingsperiode gebruik is nie, het die oorspronklike funksie van die endgewel verval. Die konkaf-konveks-tipe gewels is die meeste in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl gebruik. Die gewel word so genoem omdat dit uit afwisselende konkawe en konvekse vorme bestaan wat deur smal horisontale of vertikale trappies geskei word (Trefois 1969:28). Daar is ook gewels wat slegs uit konkawe vorme bestaan.

2.2.3 Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in die Suid-Kaap en Klein-Karoo

Teen die einde van die neëntiende eeu is daar met formele akademiese opleiding vir argitekte in Suid-Afrika begin. Dit was die begin van argitektuur as professie in Suid-Afrika. Aan die begin van die twintigste eeu toe die sinkplaatstyl in Suid-Afrika sy finale beslag gekry het, het jonger Europese argitekte die Europese boukuns in Suid-Afrika begin ontwikkel (Biermann 1955:95). Die argitekte wat na Suid-Afrika gekom het, was byna sonder uitsondering in die stylherlewingstradisie geskool. Hierdie herlewingstyle het in die Suid-Afrikaanse boukuns neerslag gevind (Kuijers 1980:83).

Oorsese argitekte wat na Suid-Afrika gekom het, is deur elemente van die plaaslike argitektuur beïnvloed. Van die bekendste argitekte wat in George en die Suid-Kaap werksaam was, was Simpson en Bridgman. Henry Bridgman is op 29 April 1877 in Londen gebore. Hy het sy opleiding as argitek by die firma WS Codner & Co ontvang. Ná die voltooiing van sy opleiding het hy na Suid-Afrika geëmigreer. In 1908 word hy as lid van die Kaapse Instituut van Argitekte toegelaat en in Oktober van dieselfde jaar sluit hy 'n vennootskap met Francis Freeman. Ook Tom Simpson het 'n groot bydrae tot die argitektuur in die Suid-Kaap gelewer. Hy is in 1874 in Abingdon, naby Oxford in Engeland gebore. Hy het sy opleiding as argitek in Oxford ontvang en daarna word hy lid van die Royal Institute of British Architects. In 1905 het hy na Suid-Afrika geëmigreer. In 1910 verhuis hy na Oudtshoorn waar hy op 6 Oktober 1910, ná Freeman se dood, by Bridgman aansluit, waarna die firma as Simpson and Bridgman bekend gestaan het. Simpson sterf op 6 Mei 1945 in Oudtshoorn (MS Boshoff H, OMA, A/G 14/1).

Figuur 29: Mnr T Simpson, me Katzman en mnr H Bridgman

(Foto: OMA, D1 A90/132)

Die tydperk waarin Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George, die res van die Suid-Kaap en in die Klein-Karoo gevind is, was vanaf 1904 tot ongeveer 1950. Dié tydperk het sy hoogtepunt tussen 1920 en 1930 bereik. Bridgman het planne vir geboue in omtrent elke dorp in die Suid-Kaap opgetrek.

Bekende geboue in George waarvoor hy verantwoordelik was, is George Stadsaal (1911), Standard Bank-gebou (1911), die Skoolraadskantoor (1911), die Armskool in Hiberniastraat (1912), die skoolgebou in Hoekwil (1913), die Residensie in Kerkstraat (1913), Outeniqua Hotel (1923) en Outeniqua Lodge (1924) (MS Boshoff H, OMA, A/G 15/1). Nie al hierdie geboue is egter in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl nie.

In Kultuurgeskiedenis is dit belangrik dat die onderwerp van studie in konteks bestudeer word. Daarom is dit nodig om geboue in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in die Suid-Kaap en Klein-Karoo te ondersoek. Die geboue wat vir die doel van hierdie studie geïdentifiseer is, toon almal kenmerke van die styl. Hierdie kenmerke word in hoofstukke drie en vier volledig

bespreek. Om George se geboue in 'n geografiese konteks te plaas, word enkele voorbeelde in die Suid-Kaap vervolgens ondersoek. Huise in Heidelberg (Wes-Kaap), Witsand, Albertinia, Oudtshoorn, Uniondale en Van Wyksdorp is geïdentifiseer.

Die tipe gewels wat die meeste in die Herlewingstyl aangetref is, is gewels met holbol elemente, S-vormige gewels en eenvoudig gelobde gewels. Die holbolgewels word so genoem omdat dit uit afwisselende konkawe en konvekse vorme wat deur smal horisontale of vertikale trappies geskei word, bestaan (Trefois 1969:28). In die geboue wat ondersoek is, is daar ook afwykings gevind, byvoorbeeld in Uniondale is 'n gewel gevind waarvan die konkawe gedeelte 'n reguit lyn geword het (figuur 30).

Figuur 30: Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-woonhuis in Victoriastraat 16, Uniondale

In die verskillende geboue wat in die streek ondersoek is, is baie ooreenkomste ten opsigte van die versiering van die gewelveld, plasing van die gewel, die simmetrie van die gebou en die vensters op die gewel(s) gevind. In die meeste gevalle is die gewelveld met 'n ronde, vertikaal reghoekige of 'n vierkantige lugrooster versier. Die huise waar die gewelveld onversierd is, is in die minderheid.

Die woonhuise wat in die verskillende dorpe bestudeer is, toon dat daar in elke dorp huise in die Herlewingstyl is met 'n erker onder die gewel (figuur 31). Al die huise het sinkdakke en 'n veranda wat met betonpilare ondersteun word. Die meeste huise het slegs een gewel voor links met 'n stoep wat na regs gaan of 'n gewel regs met 'n stoep wat na links gaan. Daar is ook wonings wat 'n gewel aan die voorkant en een aan die linker- of regtersykanthet. In sulke gevalle is daar 'n stoep wat van die een gewelmuur om die hoek tot by die volgende gewelmuur

loop (figuur 32). Skakelhuse in hierdie styl is in George gevind, maar kon nie in ander dorpe gevind word nie. In baie van die dorpe in die Suid-Kaap is daar min uitbreiding en het bevolkingsgroei en ekonomiese faktore nie 'n noemenswaardige negatiewe impak op die bewaring van hierdie geboue nie.

Figuur 31: Van Riebeeckstraat, Heidelberg (Wes-Kaap)

Figuur 32: Hoogstraat 123, Oudtshoorn

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl is ook in openbare geboue soos skole, stadsale, kerksale, spoorweggeboue, skoolkoshuse en poskantore gevind. Kenmerke wat by almal voorkom, is gepleisterde en geverfde gewels en sinkdakke (figuur 33). Die meeste geboue se gewelvelde is onversierd. Die plasing van die gewel(s), deur(e) en vensters is simmetries (figuur 34).

Figuur 33: NG Kerkzaal, Witsand

Figuur 34: Stadsaal, Heidelberg (Wes-Kaap)

2.3 KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL IN GEORGE

Hierdie afdeling bied 'n oorsigtelike beeld van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in George om aan te sluit by die beeld van die Suid-Kaap soos in 2.2.3 aangebied. Die detail van die geboue word in hoofstukke 3 en 4 behandel.

Met Uniewording in Suid-Afrika in 1910 is ook in George 'n nuwe era ingelui. Meer woonhuise as enige ander tipe gebou is in George opgerig. Van die geboue is van hulle Victoriaanse versierings gestroop en sommige verandas se dekoratiewe gietyster- of houtpilare is met pilare van beton vervang. Met die snelle uitbreiding van die dorp sedert 1987 en die omskakeling van woongebiede na sakegebiede is van die woonhuise se stoepe toegebou om ekstra kantoorruimtes te skep (figuur 35).

Figuur 35: 'n Woonhuis wat na 'n sakegebou omgeskakel is

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl het in George net soos in die res van die Suid-Kaap, Klein-Karoo en die res van Suid-Afrika in woonhuise en openbare geboue gemanifesteer. Openbare

geboue is dikwels met klassieke elemente in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl ontwerp. Vir die inwoners van George was die opvoeding van hulle kinders baie belangrik. Skole en koshuise is dus gebou wat hoofsaaklik in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl ontwerp is.

Daar het dikwels 'n vermenging van style plaasgevind. 'n Paar van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in hierdie studie toon ook Eduardiane invloed. Hierdie styl het veral gedurende die eerste twintig jaar van die twintigste eeu gemanifesteer. Die styl is vernoem na Eduard VII, wat sy moeder, koningin Victoria, op die Britse troon opgevolg het. Van die volstruispaleise in Oudtshoorn asook die Uniegebou in Pretoria toon Eduardiane invloed (Kuijers 1980:60).

'n Paar belangrike kenmerke van die Eduardiane styl is:

1. Dubbelverdiepinggeboue
2. Halfmaanbalkonne
3. Erkers
4. Balustrades by die balkonne
5. Figuursagwerk in die houtwerk
6. Gietyster-versierings
7. Die geheelindruk is groot en groots.

Van die gegoede inwoners in George het van hierdie huise laat bou. Een so 'n woonhuis is deur mnr Le Roux, die skoolhoof van Hoërskool Outeniqua, in Mitchellstraat 133, laat bou (mnr W de Kock 2010:onderhoud). 'n Ander openbare gebou in hierdie styl is die skoolkoshuis Hurteria.

Suid-Afrika was na die Anglo-Boereoorlog 'n baie arm land, maar daar het geleidelik 'n ekonomiese opbloei plaasgevind. Hierdie opbloei het aan die stylherlewingstendens in Suid-Afrika 'n nuwe betekenis verleen en het ook in die argitektuur van George neerslag gevind. Die vinnige groei in die ekonomie is veroorsaak deur die ontwikkeling van die myne aan die Rand, die hoë goudprys, die aankoop en invoer van produkte deur handelaars asook die invoer van motors op groot skaal (*George and Knysna Herald* 16/01/1935: 8).

As die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George met mekaar vergelyk word, is daar vanaf 1920 'n baie duidelike verandering te bespeur. Die gewels van die geboue wat ná 1920 gebou is, het ooreenstemmende eienskappe. Die gewel het 'n slanker voorkoms en die buitelyne is sagter. Daar moet in gedagte gehou word dat daar hoofsaaklik twee argitekfirmas in George werkzaam was, naamlik Charles Bullock en Simpson and Bridgman. Die argitektheit het vanselfsprekend 'n invloed op die argitektuur in George gehad.

Met die ondersoek na hierdie geboue in George kom 'n mens tot die besef dat baie van hulle reeds gesloop of verander is en dat daar slegs 'n paar in hulle oorspronklike vorm behoue gebly het (mnr C McKay 2010:onderhoud).

Die meeste van die woonhuise wat nog in George in hierdie styl aangetref word, het sinkdakke en verandas wat met ronde of met blokvormige pilare ondersteun word. Daar is wel 'n paar wat oorspronklik met teëldakke gebou is. Die meeste gewels het holbol-elemente terwyl ander S-vormige gewels het. In die meeste gevalle is die gewelveld met 'n lugrooster versier. Versiering van die gewelveld is baie eenvoudig en in sommige gevalle is festoene gevind. Die plasing van die gewel is hoofsaaklik links of regs aan die voorkant met 'n stoep en veranda. Daar is slegs twee huise waar die gewel aan die voorkant is en met 'n stoep om die hoek gaan en weer met 'n gewel eindig. Daar is ook net twee woonhuise gevind met twee voorgewels. Een van hierdie huise is 'n skakelhuis en die gewels is simmetries. By die ander huis word die vooraansig asimmetries gemaak deur die plasing van 'n skoorsteen. Die meeste huise wat as sakepersele gebruik word, het nie 'n veranda nie. Die woonhuise in George wat in hierdie styl gebou is, se eienskappe korreleer in die meeste gevalle met huise in die res van die Suid-Kaap.

Uit die fotomateriaal en koerantartikels in die George Museum se argief kan afgelei word dat baie van die geboue in die dorpskern aan die begin van die 20ste eeu stylkenmerke van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl gehad het. Die meeste sakegeboue in Hibernia- en Yorkstraat was in hierdie styl gebou. Voorbeelde hiervan in Hiberniastraat wat behoue gebly het, is Morris-apteek asook die vorige poskantoor wat vandag nog vir die polisie se voertuig-identifiseringseenheid gebruik word. 'n Ander gebou in Hiberniastraat wat ook hierdie stylkenmerke gehad het en reeds gesloop is, was Sanders se winkel. Die Standard Bank-gebou in dieselfde straat is ook in dié styl gebou, maar is later heeltemal verander.

In die meeste dorpe in die Suid-Kaap en Klein-Karoo word die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue versorg en in stand gehou. Selfs plaashuise, soos dié in die distrik van Uniondale word goed in stand gehou (figuur 36).

Figuur 36: Plaashuis in die distrik van Uniondale

Dieselfde kan egter nie van George se Herlewingstyl-geboue gesê word nie. Baie van die huise wat wel nog bestaan, is in 'n vervalte toestand en loop die gevaar om in die naam van ontwikkeling gesloop te word. Daar is wel 'n paar geboue wat in stand gehou word en wat 'n deel van die argitektuurgeskiedenis reflekteer.

HOOFSTUK 3

OPENBARE GEBOUE IN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL IN GEORGE

3.1 INLEIDING

Volgens Fransen is daar vanaf die laaste kwart van die negentiende eeu dwarsdeur die land 'n groot aantal regeringsgeboue opgerig. Die klassisistiese styl wat in baie groot stede se stadsale gebruik is, was nie meer op suiwer Griekse voorbeelde gebaseer nie, maar het elemente van die Vlaamse en Franse Barok en Renaissance bygekry (1981:144; Kuijers 1980:104). Herbert Baker is soms gekritiseer omdat hy in Suid-Afrika baie keer van hierdie internasionale elemente afgewyk het. Die argitektuur wat hy in Suid-Afrika geskep het, was suiwer Suid-Afrikaans en vir die koloniste was dit 'n simbool van hulle verbintenis aan hulle nuwe tuiste (*Architecture* 1992:26).

In die Boererepublieke is afgewitte mure en grasdakke ook vir openbare geboue gebruik. President Kruger het jong buitelandse ingenieurs en argitekte in beheer van die Departement van Openbare Werke aangestel. Hulle moes help om openbare geboue op te rig wat die jong republieke tot eer sou strek. Een van hierdie argitekte was Sytze Wierda. In die Vrystaatse Republiek is die Hollandse argitek, JE Vixseboxse, in 1890 in die Departement Openbare Werke aangestel. Nadat Kruger vir Wierda in die ZAR as hoof van sy bouprogram aangestel het, het sy teenstander in die Kaap, Cecil John Rhodes, die jong Herbert Baker aangestel. Baker het die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in die twintigste eeu ingelei (Fransen 1981:149). Baker se invloed op woningbou is reeds in hoofstuk twee bespreek.

Behalwe vir die firma Simpson and Bridgman wat in hoofstuk 2 genoem is, was argitekte soos Charles Bullock en JE Vixseboxse ook in die Suid-Kaap werksaam.

3.2 STAATSGEBOUE

3.2.1 Stasiegebou, Stasiestraat

Agtergrond

Die koms van die spoorlyn na George is deur sommige van die inwoners met gemengde gevoelens ontvang. Vir baie inwoners het dit die einde van klein huis-industrieë soos wa- en karmakery, meubelmakery en die maak van skoene beteken (Meyer 1952:43). Die spoorverbinding tussen George en Mosselbaai is op 25 September 1907 geopen (Meyer 1952:23; Sayers 1982:71). Die bou van 'n spoorlyn tussen George en Oudtshoorn het in 1912 begin en dit is op 6 Augustus 1913 in gebruik geneem (Meyer 1952:24; *Outeniqua* 1931:9).

Die stasie het 'n baie belangrike rol in die ontwikkeling van George gespeel. Die destydse minister van Spoorweë, mnr CW Malan, het in Oktober 1932 'n vergadering met die boswerkers gehad. Tydens hierdie vergadering is hulle meegedeel dat daar in die tydperk 1927 tot 1929 altesaam 74 419 dwarslêers aangekoop is. In 1932 was die totaal 190 675. Hy wou hulle inlig oor die noodsaaklikheid van die vervaardiging van dwarslêers vir die bou van spoorlyne op ander plekke in Suid-Afrika. Hierdie dwarslêers sou alles per spoor vervoer word (*The George and Knysna Herald*, 19/10/1932). Die vervaardiging van dwarslêers as deel van die houtbedryf in die omgewing van George het dus ook 'n bydrae tot die dorp se groei en ontwikkeling gelewer.

Op 11 September 1929 berig *The George and Knysna Herald* dat die Spoorweë goedkeuring gegee het dat die ou sinkgeboutjie wat as stasiegebou gebruik is, afgebreek kan word en dat 'n nuwe stasiegebou opgerig kan word. Daar is besluit dat die nuwe gebou 'n rooi teëldak en Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gewels moet hê. Mnr Robinson van Port Elizabeth is in beheer van die bouprojek aangestel (11/09/1929).

In 1932 is daar met die bou van die twee sygewels begin terwyl die ou sinkgeboutjie nog behoue gebly het. In 1934 kondig die parlementêre verteenwoordiger van George, mnr Gardiner, aan dat daar £1700 begroot is vir die voltooiing van die stasiegebou. Die bestaande sinkgeboutjie sou gesloop word, die middelgewel sou gebou word en met die linker- en regtergedeeltes verbind word. Die nuwe stasiegebou is op 3 Mei 1935 ingewy (*The George and Knysna Herald*, 7/5/1935).

Figuur 37: Linkergewel,
Stasiegebou George

Figuur 38: Middelgewel,
Stasiegebou George

Figuur 39: Regtergewel,
Stasiegebou George

Figuur 40: Stasiegebou George

Vooraansig

Die stasiegebou is van die min openbare geboue met drie gewels en wat in twee fases gebou is. Die drie skoorstene maak die gebou asimmetries. Die twee sygewels (figure 37 en 39) vorm 'n spieëlbeeld van mekaar. Van die middel bo vertoon die gewel die volgende elemente: 'n hiel-ojief gevolg deur 'n lang konkawe lyn wat in 'n haakvoluut eindig. Die haakvoluut rus op 'n geprofileerde lysie. Die buitelyne van die twee sygewels is geprofileerd. Op die bopunt van die gewelveld is 'n ronde versiering in reliëf pleisterwerk en direk onder dit is 'n vertikale lugrooster wat esteties aangewend is. Onder elke gewel is 'n skuifraamvenster met indelings van kleiner ruitjies. Bokant elke venster is 'n kroonlys.

Die middelgewel (figuur 38) is 'n Kaaps-Hollandse Herlewings-gewel in die Neo-Klassieke styl. Die gewel word bekroon met 'n driehoekige pediment wat met ge-profileerde lyswerk omraam is en op 'n argitraaf rus. Die buitelyne van die gewel is konkaf en begin met 'n krulvoluut, maar eindig in 'n haakvoluut wat op 'n pilaster rus. Die pilasters loop deur tot op die grond. Die gewelveld het die vorm van 'n hals met 'n vertikale lugrooster. Die middelgewel word met 'n muurtjie, gevorm deur drie plat boë, aan die twee sygewels verbind (figuur 40). Hierdie muurtjie vorm die voorkant van 'n veranda wat deur reghoekige betonpilare ondersteun word. Die gewels van die stasiegebou is afgepleister en gewit.

Die hoofingang van die gebou word gevorm deur 'n dubbeldeur wat in tipies Victoriaanse styl vertikaal verdeel is. Die onderkant van elke deur is versier met kussing-panele en die boonste helfte vertoon ses klein ruitjies. Die voor-deur het 'n halfronde bolig waarvan die ruitstafies waaivormig geplaas is. Die halfmaan word afgerond met 'n geprofileerde lysie wat in die middel gebreek word met 'n konsole wat as sluitsteen-motief dien. Weerskante van die voordeur is twee halfbreedte vensters wat herinner aan die soortgelyke verskynsel by die Kaaps-Hollandse styl.

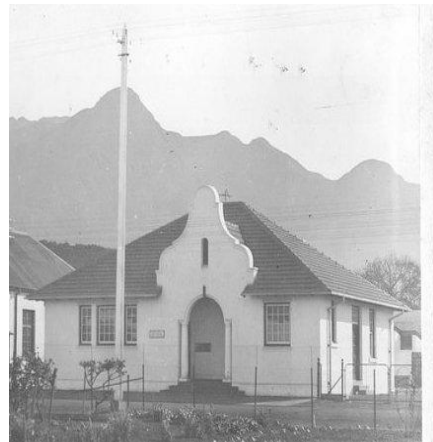
3.2.2 Ou Poskantoorgebou, Hiberniastraat

Agtergrond

Die ou poskantoorgebou is in Hiberniastraat geleë. Die gebou is op 19 Julie 1926 geopen en het as die Poskantoor van George gefunksioneer totdat die nuwe poskantoor in 1948 in Yorkstraat gebou is (*George Herald Het Suid-Western* 9/10/2008:34). Na 1948 is dit as mediese kliniek gebruik en vandag word dit vir die polisie se voertuig-identifiseringseenheid gebruik (*George Herald* 3/6/2004).

Figuur 41: Ou Poskantoor, 2010

Figuur 42: Ou Poskantoor
(Foto: TFHL)

Vooraansig

Hierdie gebou (figuur 41) in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl is oorspronklik met 'n teëldak gebou. Hiberniastraat was met die opening van die gebou in 1926 nog 'n grondstraat (figuur 42), maar is teen 1936 ten volle geteer (Du Preez 1952:13).

Die gewel is nie simmetries geplaas nie (figuur 42). Vanaf die middel bo vertoon die gewel die volgende elemente: 'n konvekse boog wat op 'n horisontale trappie eindig, gevolg deur 'n konkawe boog wat met 'n vertikale trappie eindig, en weer 'n konvekse boog met 'n horisontale trappie. Die gewel is met 'n vertikale lugrooster versier wat esteties en funksioneel aangewend is. Die gewel is afgepleister en gewit. Hierdie gewel is 'n tipiese voorbeeld van 'n Herlewingsgewel wat gebaseer is op die oorspronklike Kaaps-Hollandse holbolgewel, maar waarvan die verhoudings aangepas is sodat hy lank en smal vertoon.

Die ingang van die gebou is boogvormig met 'n sluitsteenmotief in die middel. Weerskante van die ingang is twee Toskaanse suile.

3.2.3 Nuwe Poskantoorgebou, Yorkstraat

Agtergrond

Die tender vir die bou van die nuwe poskantoorgebou in Yorkstraat is aan Messrs Brice Bros toegeken. Dié gebou is deur Mitford-Barberton ontwerp en die boukoste het £37 025 beloop. Die nuwe gebou is op Maandag 25 Oktober 1948 deur die minister van Pos- en Telegraafdienste, dr TE Dönges, geopen (Steyl 2008a:29).

Die gebou toon oorwegend Neo-Klassieke kenmerke, maar het wel twee endgewels in die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl. Dié gewels is, anders as die meeste Herlewingsstyl-gewels, nader aan die oorspronklike Kaaps-Hollandse styl. Hoewel hulle in verhouding tot die hoogte 'n klein bietjie breër is as die oorspronklike, vertoon hulle groot ooreenkomst met die Kaapse Rococo-gewel.

Figuur 43: Nuwe poskantoor, linker-sygewel

Figuur 44: Nuwe poskantoor, regter-sygewel

Figuur 45: Vooraansig van nuwe poskantoorgebou

3.3 KOMMERSIËLE GEBOUE

3.3.1 Morris Apteek, Hiberniastraat

Agtergrond

Morris Apteek is van die baie min Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl-geboue in Hiberniastraat waarin daar vandag nog 'n besigheid bedryf word. Die eerste eienaar van hierdie gebou was mnr JH Morris. Hy is in 1862 in Portsmouth, Engeland, gebore en het in 1894 na Suid-Afrika geïmmigreer. Hy het eers 'n besigheid in Oudtshoorn bedryf, maar in 1902 hom in George kom vestig. Morris laat dié gebou asook ander geboue in Hiberniastraat oprig. Die eerste apteker in George was mnr SIC Gird (*George Advertiser* 4/8/1864), wat deur Morris as die tweede apteker in die dorp opgevolg is (*George en Knysna Herald* 6/8/1929). Die gebou huisves vandag steeds die Morris Apteek.

Figuur 46: Morris Apteek voor 1936
(Foto: GMA)

Figuur 47: Morris Apteek, 2010

Vooraansig

Volgens 'n ongedateerde foto (figuur 46) in die George Museum Argief het die Morris Apteek in daardie stadium 'n sinkdak gehad. Dit is vandag 'n teëldak (figuur 47), maar die veranda wat deur gietysterpilare ondersteun word, is van sink. Dié konstruksie is kenmerkend van die Victoriaanse styl.

Die gewel (figuur 47) is besonder breed en beklemtoon die groot verskeidenheid vorme wat in die Herlewingstyl aangetref word. Van die middel bo vertoon die gewel die volgende elemente: 'n hiel-ojief wat eindig in 'n volledige trappie met 'n vertikale en horisontale element. Dit word gevolg deur 'n lang en diep konkawe lyn wat teen 'n pilaster eindig. Die kop van die pilaster is met lyswerk bekroon. Naby aan die bopunt van elke pilaster is 'n diamantvormige versiering met pleisterwerk aangebring. Nog 'n lang konkawe lyn volg wat met 'n voluut afgesluit word. Die volute rus op 'n skoon argitraaf. Die gewelveld is met 'n vertikale lugrooster versier wat 'n funksionele en estetiese doel het. Onder die lugrooster is 'n versonke lint met die naam JH Morris en die datum 1902 daarop. Die buitelyne van die gewel is tans in 'n donkerder kleur.

3.3.2 Uitkykhuis, Courtenaystraat

Agtergrond

Uitkykhuis is in Courtenaystraat geleë. Volgens mnr C Mackay, 'n personeellid in die George Museum Argief, het die gebou ook as Robertson Townhouse bekend gestaan (mnr C Mackay 2010:onderhoud). Dit is aanvanklik as 'n woonhuis vir die Robertson-familie gebou. Die gebruik van die gebou het deur die jare baie gewissel en dit is tot 2005 as 'n blommemark en vir kantore gebruik (mnr F Oosthuizen 2010:onderhoud). Die boudatum kon nie vasgestel word nie.

Figuur 48: Uitkykhuis (GMA 98f0065)

Figuur 49: Uitkykhuis

Figuur 50: Uitkykhuis, endgewel

Figuur 51: Woonhuis, Mullerstraat, Albertinia

Vooraansig

Die huis vertoon in sy geheel Eduardiaans, maar het wel 'n baie eenvoudige Herlewingsstyl gewel wat in twee krulvolute eindig. 'n Soortgelyke gewel is in Albertinia gevind (figuur 51). Die gietyster-lugrooster (figuur 50), diamantvormige venster in die symuur van die stoep, houtdeur wat vertikaal verdeel is en rustiekwerk om die deure en vensters (figuur 49) is Victoriaanse elemente. Die dubbelverdieping, balkon en Toskaanse suile is tekens van Eduardiaanse (1900 - 1910) invloed.

3.4 SKOLE

3.4.1 Voorbereidingskool, Courtenaystraat

Agtergrond

Die Voorbereidingskool George is in 1950 gebou en in Januarie 1951 ingewy (Meyer 1952:40; AVG Notule van personeelvergadering, 19 Januarie 1951). Die dekade 1940 – 1950 kan as die afloop of laaste fase van die Herlewingsstyl beskou word.

Figuur 52: Voorbereidingskool George

Vooraansig

Die gewel se bopunt vorm 'n tipiese swaannek-pediment met 'n tosselversiering wat vanuit die gebroke geweltop hang. Verder is die gewel heeltemal eenvoudig, effens konkaf en eindig in 'n voluut. Die gewelveld is versier met 'n kussingmotief waarop die skoolwapen aangebring is. Die ingang tot die toegebooue portiek is boogvormig en met 'n sluitsteenmotief versier. 'n Houtdeur verleen toegang tot die ontvangsarea van die skool.

3.4.2 Oorskotjie, Yorkstraat

Agtergrond

Hierdie gebou is c1880 gebou en het oorspronklik as skool vir die onderwyseres, me Van Niekerk, gedien (Sayers 1982:85). In 1905 is hy deur die argitek, Charles Bullock, na die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl verander. Bullock was verantwoordelik vir die ontwerp van baie sandsteengeboue in Oudtshoorn (OMA A/G 15/1). Oorskotjie het opgehou funksioneer as skool toe die nuwe Hoërskool Outeniqua in 1923 in gebruik geneem is (mnr F Oosthuizen 2010:onderhoud). Die gebou het die naam Oorskotjie gekry omdat die skoolgebou, Hurteria, nie meer al die skoliere kon huisves nie. Die oortollige leerders is in Oorskotjie geakkommodeer (me G Gericke 2010:onderhoud).

Figuur 53: Oorskotjie

Figuur 54: Voorgewel, Oorskotjie

Vooraansig

Oorskotjie is 'n dubbelverdieping-gebou met 'n sinkdak, balkon, voorgewel en twee sygewels (figuur 53). Van die middel bo vertoon die voorgewel die volgende elemente: twee ronde boë wat elk met 'n trappie geskei word van die volgende element (figuur 54). Hierna volg 'n krulvolut met 'n horisontale trappie wat met 'n konkawe boog en 'n kort vertikale lyn eindig. Die profilering van die buitelyne van die gewels is breed en dien as 'n onderskeidingskenmerk van die gewel. Breë profilering was een van die kenmerke van 'n Kaaps-Hollandse Barok-blomgewel (Biermann 1955:40). Op die gewelveld is 'n verhewe reghoekige paneel met sterk geprofileerde lyswerk omraam. Daar is geen lugrooster op die gewelveld nie. Wat die gewel ook uitsonderlik maak, is die feit dat die krulvolut nie die laaste element van die buitelyn is nie, maar dat die lyn nog voortgaan daarna.

Daar is ook twee sygewels aan die gebou wat feitlik identies aan die voorgewel is behalwe dat die voluut 'n haakvolut is (figuur 55). Op die gewelveld is twee diamantvormige luggate.

Figuur 55: Sygewel, Oorskotjie

Die gebou is simmetries (figuur 53). Op die boonste verdieping is 'n deur in die middel met vensters weerskante. Al die vensters is skuifraamvensters en bestaan uit indelings van kleiner ruitjies. Die deure, vensters en hoeke van die gebou is met rustiekwerk versier. Die balkon word deur vier betonpilare ondersteun en is met 'n hout-balustrade afgerond. Die deur op die onderste stoep sowel as die deur op die balkon toon Art Nouveau-kenmerke (1880 - 1910). Die Art Nouveau-beweging was in die algemeen 'n teenreaksie teen die massaproduksie van die industriële rewolusie in Engeland. Kenmerke van hierdie styl is onder meer die gekleurde glas in deure en boligte asook tulp- en irispatrone in die glas van die venster bokant die deur (Picton-Seymour 1977:107). Die tydperk waarop Bullock die gebou omskep het (1905), is reg in die middel van die Eduardiaanse tydperk en die gebou toon dan ook 'n sterk Eduardiaanse voorkoms.

3.4.3 Laerskool Hoekwil

Agtergrond

Die planne vir die skool op Hoekwil is in 1913 deur die argitekfirma Simpson and Bridgman van Oudtshoorn opgetrek (MS Boshoff H, OMA A/G 14/1). Die skoolgebou (figure 56, 57, 58 & 59), soos dit vandag nog bestaan, is eers in 1922 gebou.

Figuur 56: Westelike aansig, Laerskool Hoekwil

Figuur 57: Regtergewel, westelike aansig: Laerskool Hoekwil

Figuur 58: Regtervleuel, Laerskool Hoekwil

Figuur 59: Oostelike aansig

Vooraansig

Hierdie skool is 'n tipiese Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gebou. Die gebou is in 'n U-vorm gebou. Dit het 'n sinkdak met twee gewels voor en twee gewels agter, wat almal dieselfde lyk. Die gewel vertoon dieselfde elemente as die eenvoudige holbolgewel van die Kaaps-Hollandse tydvak. Wat dit daarvan onderskei is die verhoudings, waar hierdie gewel heelwat breër is in verhouding tot sy hoogte, en die lugrooster wat die gewelveld versier. Onder die lugrooster van die regtergewel aan die agterkant is die inskripsie AD 1922 aangebring. Op die linkergewel aan die agterkant is die inskripsie J&B Laerskool Hoekwil Primary aangebring. Die buiterand van die gewel is 'n eenvoudige ongeprofileerde pleisterband wat tans groen geverf is.

Die plasing van die vensters aan die agterkant maak die gebou simmetries. Onder elke gewel is twee langwerpige smal vensters met klein ruit-indelings. Op die muur tussen die twee gewelmure is drie skuifraamvensters met klein ruit-indelings. Aan die voorkant van die gebou is 'n sinkveranda wat deur betonpilare ondersteun word.

Op elke gewelveld is slegs 'n ronde lugrooster. Daar is geen vensters op die gewelmure nie. Die plasing van die gewels, veranda, vensters en pilare maak die gebou ook aan die voorkant simmetries.

3.5 SKOOLKOSHUISE

3.5.1 Beyerstehuis

Agtergrond

Die seunskoshuis, Beyerstehuis, is in 1926 gebou en op 22 Januarie 1927 ingewy. Die koshuis is na ds JA Beyers vernoem (Meyer 1952:39).

Figuur 60: Linkergewel

Figuur 61: Linker-middelgewel

Figuur 62: Regter-middelgewel

Figuur 63: Regtergewel

Figuur 64: Linker-middeldeel

Figuur 65: Deur

Figuur 66: Regtervleuel

Vooraansig

Beyerstehuis is 'n Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gebou wat in die vorm van 'n U gebou is. Dit het 'n sinkdak met vier voorgewels wat identies is, behalwe dat die middelste twee die koshuisnaam en die datum vertoon (figuur 62). Dit is 'n eenvoudige holbolgewel in die Herlewingstyl wat ooreenstem met dié van die Laerskool Hoekwil. Bokant elke venster is 'n kroonlys met pleisterwerk aangebring. 'n Houtdeur wat vertikaal verdeel is en vier versonke houtpanele het, gee toegang tot 'n ontvangsarea. Bokant die deur is 'n reghoekige bolig. Die plasing van die gewels, vensters en deur maak die gebou simmetries.

3.5.2 Hurteria, Yorkstraat

Agtergrond

Hurteria is aan die bopunt van Yorkstraat geleë. Die gebou is deur Simpson and Bridgman van Oudtshoorn ontwerp (MS Boshoff H OMA A/G 14/1) en in 1935 as 'n koshuis vir dogters gebou (Meyer 1952:39).

Dit is 'n voorbeeld van 'n openbare gebou wat met sy sinkdak, gewels en betonpilare kenmerke van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl toon. Die gebou toon ook kenmerke van die Eduardiaanse boustyl (1900 - 1910), naamlik:

- dis 'n dubbelverdieping-gebou, 'n kenmerk wat dikwels by die Eduardiaanse boukuns voorkom,
- 'n balkon op die tweede verdieping word deur 'n soliede muurtjie gevorm, en op die grondvlak deur ses Toskaanse pilare ondersteun,
- pilare word in die twee vensteropeninge van die syvleuels aangewend om 'n Venesiaanse voorkoms aan die vensters te gee,
- die gebou se geheelindruk is groot en groots.

Figuur 67: Hurteria

Vooraansig

Die gebou het drie voorgewels waarvan die linker- en regtergewels dieselfde lyk (figuur 67). Vanaf die boonste boog vloei twee konkawe lyne wat die gewel 'n gekartelde voorkoms gee. Die middelgewel is kleiner en sy buitelyn is S-vormig wat die gewel breër laat vertoon. Vertikale lugroosters versier die gewelveld.

Onder die gewelveld is die Venesiaanse venster. Bokant die middelste gedeelte is 'n half-ronde venster waarvan die ruitstafies waaivormig geplaas is. Die venster word met 'n geprofileerde lysie afgerond. Tans is die geprofileerde buitelyne van die gewelveld en vensters wit geverf. Die gebruik van ligter en donkerder verf bring die beginsel van strukturele polichromie by hierdie gebou na vore.

3.6 VERMAAKLIKHEIDSGEBOU

3.6.1 Markstraat-teater, Markstraat

Agtergrond

Die perseel waarop die huidige Markstraat-teatergebou is, was aanvanklik erf 2381. Dit is op 1 Oktober 1851 aan JG Steytler toegeken wat dit vir die bedryf van 'n leerlooiers gebruik het. Dié erf is in Junie 1919 onderverdeel (D/TN 9265/1919). Bouwerk aan die gebou is in 1926 begin (hoeksteen Markstraat-teater). Dit is aanvanklik as kerkgebou vir die Heilsleër gebruik.

Figuur 68: Vooraansig, Markstraat-teater

Figuur 69: Agtergewel, Markstraat-teater

Vooraansig

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl is sigbaar in die gewels van die Markstraat-teater. Die buitelyn van die gewel bestaan uit drie hielojief-vorme wat met twee vertikale

trappies onderbreek word (figure 68 & 69). In die middel van die gewelveld is 'n ronde lugrooster. Die gewels is gepleister en geverf en tans is die geprofileerde buitelyne van die gewel 'n ligter kleur.

Toegang tot die gebou word verkry deur 'n portaal waarvan die bokant in 'n gewelkroon gefatsoeneer is.

3.6.2 *Arts Theatre, Yorkstraat*

Agtergrond

Die eerste meisieskool in George is in 1877 in Caledonstraat begin. Die destydse skoolhoof, me Christine van Niekerk, het die argitek Charles Bullock versoek om 'n gebou te ontwerp wat geskik sal wees vir 'n hoërskool. Die nuwe skool in Yorkstraat is in 1905 gebou (figuur 70). Dié skool het as hoërskool bly funksioneer totdat die Hoërskool Outeniqua op 20 Julie 1923 ingewy is (Meyer 1982:38,39). Vanaf 1954 – 1967 het die gebou die graad 8 leerlinge van die Hoërskool Outeniqua gehuisves, omdat die skool te klein geword het (me G Gericke 2010:onderhoud).

In 1968 is dié gebou deur die *Society of Arts* in George gekoop. Dit is toe tot 'n teater gewysig (figuur 71) met 'n ten volle toegeruste ouditorium, voorportaal, garderobe, onthaal-area, aantreklokaal en sitplekke vir 218 persone (*Village Life* April/Mei 2007:5,6).

Figuur 70: Meisieskool George
(Foto: GMA 1905)

Figuur 71: *Arts Theatre*

Figuur 72: Middelgewel

Vooraansig

Die *Arts Theatre* is, net soos Oorskotjie, 'n goeie voorbeeld van die wyse waarop die Eduardiaanse en Kaaps-Hollandse Herlewingstyle gekombineer is. Dit is in die Eduardiaanse tydperk (1900 - 1910) gebou, maar die gewels vertoon Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-kenmerke.

Die groot boogvensters met pilasters weerskante, toon Baker-invloed. Die gebou het aanvanklik 'n sinkveranda gehad wat deur betonpilare ondersteun is. Die hoofingang was direk onder die middelgewel (figuur 70).

Die gebou het 'n sinkdak met drie gewels aan die voorkant. Die twee sygewels is identies en bestaan uit drie konvekse boë aan elke kant wat met trappies onderbreek word. Die onderste boog is terselfdertyd 'n haakvoluut wat rus op 'n argitraaf. 'n Half-ronde houtlugrooster versier elke gewelveld. Die gewel toon ooreenkomste met die gelobde gewel van die Kaaps-Hollandse era. Op die grondvlak onder die gewels is 'n groot boogvenster met twee pilasters weerskante, 'n tipiese element van Baker se ontwerpe. Biermann verwys na die gebruik van die klassieke elemente soos pilasters en 'n argitraaf as *dignitas* en *gravitas*, (1955:64) met ander woorde dit gee aan die gebou 'n eenvoudige, sober en waardige voorkoms.

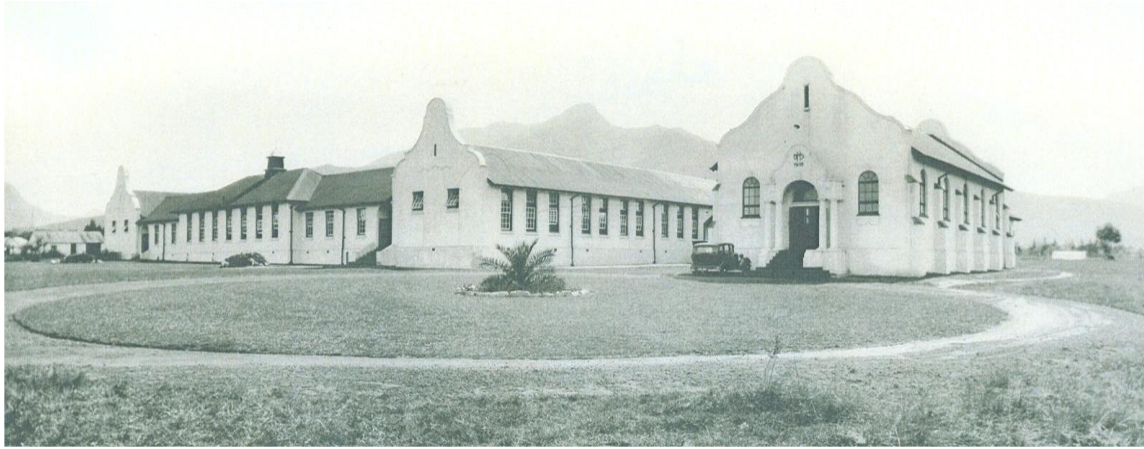
Die middelgewel is kleiner as die twee sygewels. Die geprofileerde buitelyne van die middelgewel vertoon dieselfde kenmerke as die twee sygewels en eindig ook in 'n haakvoluut wat op 'n argitraaf rus. 'n Vertikale hout-lugrooster en 'n verhewe, reghoekige paneel versier die gewelveld (figuur 70). Die vooraansig van die gebou is simmetries.

3.7 GEWYSIGDE GEBOUE

3.7.1 Hoërskool Outeniqua, Courtenaystraat

Agtergrond

Die hoeksteen van die Hoërskool Outeniqua is op 15 September 1922 gelê en die skool is op 20 Julie 1923 ingewy (Meyer 1952:39).

Figuur 73: Hoërskool Outeniqua
(GMA c1933)

Vooraansig

Volgens mnr F Oosthuizen is die gewels van die skool asook die skoolsaalgebou ná 1966 verwyder en is die aansig van die skool verander soos dit tans is (2010:onderhoud).

Die skoolgebou was 'n tipiese Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gebou (figuur 73). Die gewels het dieselfde elemente as die eenvoudige holbol gewel van die Kaaps-Hollandse tydvak vertoon. Die twee gewels was eenders en in verhouding tot die hoogte heelwat smaller as die Kaaps-Hollandse gewel. 'n Vertikale lugrooster met 'n festoen daaronder, het die gewelveld versier. Die gebou het skuifraamvensters gehad en bokant elke deur was 'n halfronde bolig.

3.8 GESLOOPTE GEBOUE

Dit is belangrik om geboue wat reeds gesloop is, ook by die studie in te sluit, want as dit gaan oor die bewarenswaardigheid van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue, is dit nodig om te kyk na dit wat reeds verdwyn het. Inligting is bekom deur onderhoudvoering met ouer inwoners van George, asook foto- en koerantmateriaal uit die George Museum Argief (GMA) en die Transnet Freightrail Heritage Library (TFHL) in Johannesburg.

3.8.1 Standard Bankgebou, h/v York- en Hiberniastraat

Agtergrond

Standard Bank Suid-Afrika het op 11 November 1910 aansoek gedoen om die perseel op die hoek van Hibernia- en Yorkstraat vir die bedrag van £1000 te koop en Standard Bank in Engeland het op 20 Desember 1910 goedkeuring daarvoor verleen. Op 15 Maart 1911 is die rowwe sketsplanne na Simpson and Bridgman in Oudtshoorn gestuur sodat hulle die finale tekeninge van die dubbelverdieping-gebou kon maak. Op 15 Augustus van dieselfde jaar het COE and Bolton in Claremont getender om die gebou vir £2089 op te rig (SBA, Standard Bank Premises 1905 - 1920:218 - 220). Die gebou is opgerig en in 1912 betrek. In 1938 is die gebou ongeskik bevind vir bewoning en op 22 Februarie 1939 is daar ná ondersoek bevind dat die gebou totaal ongeskik is vir gebruik en dat dit gesloop moet word (SBA, SBIR 22/02/1939:verslag). In 1940 is die nuwe gebou voltooi en kon dit betrek word (SBA, SBLL 03/01/1940:verslag).

Figuur 74: Standard Bankgebou, George
(Foto: TFHL: Johannesburg, ongedateer)

Figuur 75: Standard Bankgebou 2010, George

Vooraansig

Volgens 'n ongedateerde foto het die gebou aanvanklik 'n sinkdak en twee gewels gehad wat op die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl dui (figuur 74). Die een gewel het in die rigting van Yorkstraat gefront en die ander een in die rigting van Hiberniastraat. Vir die doel van hierdie studie word die gewel wat na Yorkstraat front, beskryf (figuur 74).

Die gewel vertoon vanaf die middel 'n ronde boog wat met 'n trappie geskei word van 'n lang konkawe lyn wat oorgaan in 'n klein konvekse bogie. Die gewelkroon word versier met 'n druipmotief waarop die datum 1911 aangebring is. 'n Ovaalvormige lugrooster kom op die gewelveld voor. 'n Festoen, met 'n dakkie reg onder dit, is op die basis van die gewel. 'n Dubbel-skuifraamvenster met indelings van kleiner ruitjies en oopswaai luike is onder die dakkie ingebou en was deel van die boonste verdieping. 'n Festoen onder die venster rond dit af. 'n Tweede, boogvormige venster is in die grondverdieping geplaas met 'n versonke lint wat die twee vensters skei. Die half-ronde venster wat uit kleiner ruit-indelings bestaan, word met 'n geprofileerde lysie afgerond. In die middel word dit deur 'n konsol wat as sluitsteenmotief dien, onderbreek.

Die middelpunt van die gebou is die hoek en dit maak die gebou simmetries. Die bopunt van die hoek vertoon 'n olijf-vormige koepel, 'n kenmerk van die Bisantynse boustyl. Die koepel rus op 'n erker wat net in die boonste verdieping voorkom en nie deurloop tot op die grondvlak nie. Die dak wat op verskillende vlakke is, toon Romaanse invloed. Die waaivormige bolig toon Art Nouveaustylkenmerke en die boogvenster herinner aan die Kaapse Rococo era. Dit is 'n eklektiese gebou wat die samevoeging van 'n hele aantal style bevat.

Die gebruik van sandsteen in die basisgedeelte van die gebou toon Bakerinvloed. Sandsteen-rustiekwerk kom by die onderste gedeelte van die venster voor.

3.8.2 Raubenheimers en Hardiny, Hiberniastraat

Agtergrond

Die gebou van Raubenheimers en Hardiny was in Hiberniastraat geleë (figuur 76). Die gebou het kantore van prokureur HJ Raubenheimer gehuisves.

Figuur 76: Prokureursfirma Raubenheimers, George
(Foto: GMA 98F1131)

Vooraansig

Die gebou se voorgewel was presies in die middel van die vooraansig. Uitgesonderd die gewel, het die gebou 'n eenvoudige Georgiëanse voorkoms met 'n sinkstaandak en 'n simmetriese aansig. Hoewel daar links 'n deur en regs 'n venster is, is dit duidelik dat daar aan die linkerkant ook vroeër 'n venster was. Die gewel was 'n eenvoudige holbol met 'n ronde lugrooster op die gewelveld.

Bokant die hoofdeur was 'n halfronde nis waarvan die basis deur twee konsoles ondersteun word. Die basis van die nis en die boonste gedeelte van die deur is met 'n sluitsteenversiering verbind. Die dubbeldeur wat in tipies Victoriaanse styl vertikaal verdeel is, het verskeie panele in die onderste gedeelte en klein ruit-indelings in die

boonste gedeelte gehad. Bokant die linkerkantse deur en die regterkantse venster was geprofileerde kroonlyste.

3.8.3 Krige & vennote, Hiberniastraat

Agtergrond

Volgens ongedateerde foto's was die gebou op die hoek van Hibernia- en Yorkstraat die gebou wat Krige en vennote, 'n prokureursfirma in George, gehuisves het (figure 77 & 78). Die gebou was dus op die hoek reg oorkant die Standard Bank-gebou. Na sy sloping is Ou Mutual se kantore op dié perseel gebou.

Figuur 77: Krige & Vennote: voorgewel
(GMA 95f0008)

Figuur 78: Krige & Vennote: agtergewel
(GMA 95f0009)

Vooraansig

Die sinkveranda was konveks en is deur betonpilare ondersteun. Die gewels was eenvoudige holbolgewels, maar smaller of skraler in voorkoms as byvoorbeeld die Laerskool Hoekwil en Beyerstehuis se gewels. 'n Skuifraamvenster met klein ruit-indelings is as soldervenster in die gewel ingebou.

Die ingang van die gebou het na Yorkstraat gefront en 'n portiek het toegang tot die gebou verleen. Die portiek was bekroon met 'n driehoekige pediment wat deur 'n pleisterband omlyns is en deur betonpilare ondersteun is.

3.8.4 Laer Meisieskool, Cathedralstraat

Agtergrond

Die Laer Meisieskool (figuur 79) is in September 1937 ingewy en die eerste skoolhoof was me AH van Wyk (Meyer 1952:39).

Figuur 79: Laer Meisieskool, George, 1937
(Foto: ALO, Privaatversameling)

Figuur 80: Nuwe Laerskool Outeniqua, George, 2010

Vooraansig

Die gewel op die voorgrond was die linkerkantste voorgewel (figuur 79). Die gewel is baie breed in verhouding met sy hoogte en die gewelveld is versier met 'n ovaalvormige luggat en 'n halfronde lugrooster laer af. Die geboogde gewelkroon vloei oor in 'n S-vormige lyn wat deur horisontale trappies onderbreek word en in 'n kort konvekse boog eindig.

Die Laer Meisieskool is gesloop om plek te maak vir die nuwe Laerskool Outeniqua (figuur 80).

3.8.5 Skoolsaal Hoërskool Outeniqua, Courtenaystraat

Agtergrond

Die leerling-getalle van die skool het toegeneem en daar het 'n behoefte vir die oprigting van 'n skoolsaal ontstaan. Die saal (figuur 81) is vir die bedrag van £1 575 gebou en is in 1932 in gebruik geneem. Die argitekte wat die saal ontwerp het, was Simpson and Bridgman en die toesighouer vir die bouprojek was mnr HJ Limington (*The George and Knysna Herald* 20/4/1932).

Figuur 81: Skoolsaal, Hoërskool Outeniqua
(Foto: GMA)

Vooraansig

Die gewel het die hele breedte van die vooraansig van die saal beslaan. Die buitelyne het bestaan uit 'n egalige, sagte karteling. 'n Vertikale lugrooster is hoog op die gewelveld ingebou.

'n Uitgeboorde portiek met 'n verkleinde weergawe van die hoofgewel as pediment het toegang verleen tot die saal. Die dak van die portiek is deur twee betonpilare aan weerskante ondersteun. Op die gewelveld van die portiek was die letters OHS en die datum 1932. Links en regs van die deur was twee boogvormige vensters waarvan die boonste ruitstafies waaiervormig geplaas is. 'n Dubbel-houtdeur met 'n boogvormige bolig het deel gevorm van die portiek. Die buitemure van die gebou is deur stutmure ondersteun wat dui op laat Neo-Gotiese invloed.

3.9 EVALUERING

Die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl is die oudste styl waarvan daar 'n noemenswaardige aantal geboue in George oor is. Die voorbeelde wat bespreek is, toon ook invloede van vorige style soos Neo-Gotiek, Georgiëans, Neo-Barok, Victoriaans en Eduardians.

Met die bestudering van hierdie geboue is daar bevind dat daar wel ooreenkomste met die Kaaps-Hollandse boukuns is. Die meeste gewels herinner aan die holbolgewel van die Kaaps-Hollandse tydperk. Daar is ook gewels met eenvoudige S-vormige buitelyne, 'n gewel met 'n swaannek pediment en gewels met 'n gekartelde voorkoms.

Bekende argitekte soos Bullock, Simpson en Bridgman het ook 'n invloed op die argitektuur gehad. Volgens Malherbe word daar bespiegel dat Simpson en Bridgman moontlik studente van Baker was (1998:89). Baker se invloed kan wel gesien word in die geboue wat deur hulle ontwerp is, onder meer in die gebruik van plaaslike boumateriaal waar daar met sandsteen gebou is, die aanwending van dubbelverdiepings, Toskaanse

suile en boogvormige vensters. Van die geboue toon ook elemente van eklektisisme in die versiering van die gewels.

Die gesloopte geboue wat hier bespreek is, toon almal besondere eienskappe en sommige, soos die Standard Bank-gebou en die skoolsaal van Hoërskool Outeniqua, was selfs uniek.

Hierdie hoofstuk beklemtoon dus die noodsaaklikheid van die bewaring van hierdie openbare geboue in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in George.

HOOFSTUK 4

RESIDENSIËLE GEBOUE

4.1 INLEIDING

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl het ook in residensiële geboue gemanifesteer. Hierdie styl was 'n weerspieëling van 'n groot deel van die Afrikaanssprekende gemeenskap se hunkering na 'n eie identiteit. Die styl het nie net 'n hertoepassing van bepaalde historiese stylvorme gehad nie, maar het ook 'n nuwe fase in die Afrikaner se geskiedenis versimboliseer (Kuijers 1980:66).

Baie van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-huise in George se voorkoms het, weens verskeie redes, deur die jare verander. Dit is onder andere te bespeur by die toebou van stoepe. Die strukturele verandering aan die geboue is ook beïnvloed deur die verandering in die gebruikswaarde van die gebou. Van die huise se binnemure is verwyder vir kantoorruimte en in sommige gevalle is stoepe toegebou om ekstra kamers of kantore te skep. Van hierdie huise toon beïnvloeding van vroeëre style, soos Georgiëans (1820 – 1860), Victoriaans (1860 - 1914) en Eduardiaans (1900 - 1925). Dié invloede en strukturele veranderings word in hierdie hoofstuk bespreek.

Die ontdekking van goud in die destydse Zuid-Afrikaansche Republiek en diamante in Griekwaland-Wes, het onder meer daartoe bygedra dat voorafvervaardigde boumateriale in Suid-Afrika bekend gestel is. Soos geboue in die Victoriaanse styl, is Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-huise ook met sinkdakke en sinkverandas gebou. Gewone bouers, wat nie opgeleide vakmanne was nie, het die boubedryf begin oorheers en sodoende is die taak van baie argitekte bemoeilik (*George and Knysna Herald* 16/1/1935:8). Met die koms van Herbert Baker na die Kaap is die standaard van bouwerk verhoog en die gebruik van plaaslik vervaardigde materiale, byvoorbeeld sandsteen, is aangemoedig (Kuijers

1980:70 - 73). Hierdie tendens was ook in George sigbaar, byvoorbeeld die woonhuis by Witfontein wat ook van sandsteen gebou is.

4.2. RESIDENSIEEL

4.2.1. Woonhuis, Witfontein

Agtergrond

Witfontein is 'n bosboustasie noord van George en die huis daar was die woning van die hoofbosbouer. Vandag word die huis nog deur werknemers van die Departement Bosbou bewoon. Witfontein was bekend vir sy reuse bloekomboomplantasie en groot vragte van tussen drie tot vier ton bloekomstompe is daarvandaan per ossewa na George-stasie vervoer. Vanaf George is die stompe per trein na Port Elizabeth se hawe vervoer vanwaar dit na oorsese lande uitgevoer is (*George and Knysna Herald* 30/1/1935).

Die vooraansig van die Witfontein-woonhuis (figure 82 - 84) stem ooreen met die Tokai-herhuis naby Kaapstad (figuur 85) wat in die Kaaps-Hollandse styl gebou is en uit die laat agtiende eeu dateer (De Bosdari 1953:38). Die huis is op 'n L-vorm grondplan met sandsteen gebou. Hierdie uitleg is 'n tipiese letter-van-die-alfabet-boupatroon.

Die woonhuis het houtvloere gehad, wat sedertdien met sementvloere vervang is. Die voordeur het toegang tot 'n woonkamer met 'n kaggel teen die agterste muur gegee (mnr B Kühn 2010:onderhoud). Meneer Kühn het vanaf 1935 tot 1940 as jong seun saam met sy ouers in hierdie huis gewoon. Sy pa was gedurende dié tydperk verbonde aan die Departement Bosbou.

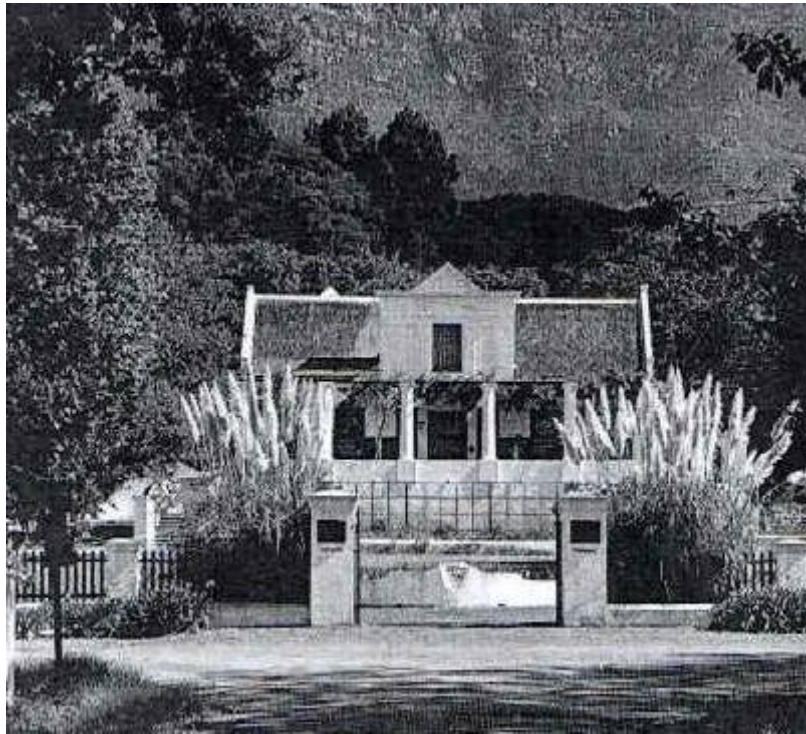
Figuur 82: Woonhuis, Witfontein, 1940
(Foto: B Kühn)

Figuur 83: Woonhuis, Witfontein, 1940
(Foto: B Kühn)

Figuur 84: Woonhuis, Witfontein, 2009

Figuur 85: Tokai-herhuis (Foto: Ryan 1972:5)

Vooraansig

Witfontein-huis is in die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl gebou. Die huis het 'n sinkdak en 'n herlewingsgewel in die klassieke styl (figuur 84). Die voorgewel is reg bokant die voordeur geplaas en is 'n duidelike voorbeeld van 'n Neo-Klassieke gewel. Die driehoekige pediment met die datum 1904 daarop, bekroon die gewel.

Die pediment is met reguit lyswerk omraam en sluit dit af van die res van die gewel. Die reghoekige gewel word versier met 'n geprofileerde kroonlys en 'n skuifraamvenster met klein glasruitjies. Links en regs van die venster is versonke panele met pilasters reg bokant die panele. Die versiering van die gewel dra by tot die totale simmetrie van die huis en beklemtoon die vertikale en horisontale lyne van die Neo-Klassieke styl. Die sinkveranda (figuur 84) word met vier betonpilare op die stoep ondersteun. Die stoep strek oor die hele fasade van die gebou. Links en regs van die hoë stoep is geronde trappe wat na die stoep lei. Die voordeur is in die middel van die

fasade met 'n reghoekige bolig bokant die deur (figuur 84). Sou 'n mens na figuur 83 kyk, is dit duidelik dat daar 'n verandering aan die deur aangebring is. In 'n onderhoud met mnr Kühn het hy bevestig dat hy die foto in 1940 geneem het en dat die deur 'n bo-en onderdeur was (22/10/2010). Figuur 83 toon 'n deur met 'n bolig wat in dieselfde raam ingebou is. Weerskante van die deur is halwe vensters met klein ruit-indelings. Die twee endgewels het reguit lyne met 'n skynskoorsteen. 'n Skuifraamvenster met klein ruit-indelings is as soldervenster in die gewel ingebou. Volgens die beheerbeampte by Witfonteinbosboustasie, mnr Douglas, is die sinkveranda in die veertigerjare aangebring (mnr J Douglas 2010:onderhoud). Hierdie woonhuis toon, soos Kuijers dit stel, die klem wat Baker op verantwoordelike boumateriaal en op goeie vakmanskap geplaas het. Baker was onder andere 'n voorstander vir die gebruik van plaaslik vervaardigde materiale (1980:102). Witfontein is met sandsteen gebou wat per ossewa vanaf Mosselbaai aangery is (mnr A De Swardt 2010:onderhoud).

Die 1940-weergawe van die huis (figuur 83), toon 'n prieel wat oor die hele lengte van die stoep strek, maar by die 2009-weergawe (figuur 84) is die prieel met 'n sinkveranda vervang. By Witfontein is die prieel deur vier Toskaanse suile ondersteun en dit het dieselfde gebly nadat die prieel met 'n veranda vervang is. 'n Ander verskil is die verandering aan die bolig by die deur. By die 2009-foto is die bolig met 'n latei van die deur geskei, terwyl die oorspronklike bolig aaneen met die voordeur was, soos by die Kaaps-Hollandse styl. As hierdie twee weergawes met die Tokai-huis vergelyk word, is dit duidelik dat die woonhuis van Tokai ook 'n prieel het, maar dié prieel word deur ses Toskaanse suile ondersteun. Die deur van die 1940-Witfonteinhuis en die Tokai-huis lyk dieselfde. Die gewel van die Witfontein-huis het dieselfde gebly ná die wysigings en stem ooreen met dié van Tokai, behalwe dat hy effens hoër is. Die Witfontein-huis het 'n sinkdak gehad terwyl Tokai se huis 'n rietdak het. Die dak was platter en die gewel hoër. Die vensters by Witfontein se huis het onveranderd gebly en lyk dieselfde as dié van Tokai behalwe dat laasgenoemde halwe luike het. 'n Verdere verskil tussen die twee huise was dat Witfontein se huis 'n halwe venster en nog 'n venster weerskante van die deur gehad het terwyl Tokai 'n halwe venster en twee vensters weerskante van die deur het. Dit gee dus aan Tokai 'n breër vooraansig. Aan albei kante van Tokai-huis sowel as

die Witfontein-huis is 'n stel trappe met 'n afgeskuinste symuur wat by die Tokai-huis aan die voerpunt na binne krul.

Hierdie vergelykende studie wys op 'n belangrike verskynsel, naamlik dat die oorspronklike Witfontein-huis in alle opsigte gebaseer was op die Tokai-herehuis. Die feit dat eersgenoemde in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl is, kan slegs gesien word aan die proporsionele afwykings. Dit is 'n aanduiding dat die Kaaps-Hollandse styl in sommige gevalle nog 'n baie sterk invloed gehad het tydens die Herlewings-tydperk.

4.2.2 Die Residensie, Davidsonweg

Agtergrond

Die Residensie is as woonhuis ontwerp en gebou vir die hooflanddros van George. Die bouplanne is deur die argitek JS Cleland opgetrek en is op 16 November 1929 goedgekeur. Op 7 Mei 1930 word die erf waarop hierdie huis gebou is by die Akte-kantoor in Kaapstad geregistreer (AK,T3679/1930). Dit is in die tradisionele U-grondplan ontwerp met die hoofingang wat na Barrieweg front. Die middelste gedeelte van die U-plan wat in die Kaaps-Hollandse boustyl gewoonlik 'n binnehof was, is in hierdie geval die sitkamer. Die voordeur is in die middel van die stoep en lei na 'n sitkamer met 'n kaggel aan die linkerkant.

Volgens me Van der Westhuizen, 'n dogter van 'n vorige landdros wat daar gewoon het, was hierdie huis bekend vir sy mooi tuine (2009:onderhoud). Die huidige hooflanddros van George, mnr Les Strydom, het aangedui dat die huis vanaf Junie 1996 nie meer as Residensie gebruik word nie, maar die eiendom van die Departement Openbare Werke is (2010:onderhoud). Tans word die gebou gebruik vir die huisvesting van konstabels wat opleiding ontvang.

Figuur 86: Die Residensie, linkervleuel

Figuur87: Die Residensie, regtervleuel

Figuur 88: Die Residensie, vooraansig

Vooraansig

Die Residensie is 'n voorbeeld van 'n Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gebou met twee voorgewels. Die gewels word met 'n stoep wat met 'n sinkveranda oordek is, verbind. Dié veranda word met twee blokvormige betonpilare ondersteun (figure 86 & 87).

Die gewel vertoon dieselfde elemente as die eenvoudige holbolgewel van die Kaaps-Hollandse era, hoewel hy smaller is en die verhoudings verskil. Die gewelveld is met geprofileerde lyswerk omraam. 'n Lugrooster met 'n geboogde latei versier die

gewelveld en word met 'n geprofileerde kroonlys afgesluit. Onder die gewel is 'n skuifraamvenster met klein ruit-indelings. Bokant elke venster is 'n uitgeboude latei en weerskante is kleiner lugroosters. Die fasade van die huis is simmetries, behalwe vir die skoorsteen aan die linkerkant.

4.2.3 Woonhuis, Caledonstraat 33

Agtergrond

Die erf waarop die woning in Caledonstraat 33 gebou is (figuur 89), is op 5 Februarie 1846 geregistreer. Die eerste eienaar van die erf was mnr W Hollett (GMA, Kaart van George 1873). Erwe in hierdie deel van George was, soos in die res van die dorp, baie groot. Soos die dorp uitgebrei het, het eienaars erwe begin onderverdeel. Die erf waarop Caledonstraat 33 vandag is, is erf 204 (AK, T104046/1846).

Volgens die huidige eienaar, me Helen Grant, is die huis in September 1928 gebou en is die gewel die enigste oorblyfsel van die oorspronklike gebou. Daar is geen veranderinge aan die gewel aangebring nie (me H Grant 2010:onderhoud) . Aangesien die munisipale rekords onvolledig is, kon daar nie vasgestel word wanneer die veranderinge aangebring is nie.

Figuur 89: Caledonstraat 33

Vooraansig

Die gewel van die woning in Caledonstraat 33 (figuur 89) het 'n ongewone voorkoms. Die bopunt vorm 'n konvekse boog wat met 'n inkeping onderbreek word. Verder is die gewel heeltemal eenvoudig, effens konkaaf en eindig met twee trappies. Die gewelveld is met drie vertikale lugroosters versier. Tans is die geprofileerde lyswerk ligter geverf as die gewelveld.

4.2.4 Woonhuis, Caledonstraat 20

Agtergrond

Die erf waarop die woning in Caledonstraat 20 gebou is, was deel van die grond van die Drostdy in George en was as Lot DA bekend. Op 17 September 1849 is hierdie erf in die naam van ds TE Welby geregistreer en in Februarie 1914 is dit vir die eerste keer volgens regulasies van die landmeter-generaal opgemeet. Op 16 Mei 1914 is dit in die naam van HJ Linington geregistreer. Bouwerk het in September van dieselfde jaar begin (AK, T576/1914). Tans word dit as 'n gastehuis gebruik.

Figuur 90: Vooraansig, stoep met pilare

Figuur 91: Linkergewel

Figuur 92: Regtergewel

Vooraansig

Hierdie huis se vooraansig toon twee buitengewone elemente. Die eerste is dat die twee voorgewels wat na die straatkant front, nie regoor mekaar op dieselfde vlak aangebring is nie. Die regterkantste gewel sluit 'n vleuel af wat vorentoe uitgebou is, terwyl die linkerkantste een teruggeplaas is. Die veranda strek voor onder die linkerkantste gewel verby, wat ook uitsonderlik is. Die gewels is in die eenvoudige holbol-styl. In die middel van die gewelveld is 'n ronde houtlugrooster en bokant elke venster is 'n klein vierkantige luggat.

Tans het die gebou 'n teëldak. Die huis is in 1914 gebou en 'n mens sou kon aanvaar dat dit aanvanklik met 'n sinkdak gebou is en dat die teëldak later aangebring is.

4.2.5 Woonhuis, Caledonstraat 5

Agtergrond

Die erf waarop hierdie woning gebou is, is in 1846 as Lot 12 geregistreer en die eienaar was mnr WM Hollett (AK, T358/1846). Die eerste eienaar van die bestaande woning was 'n prokureur, mnr HJ Raubenheimer. Die gewel is in 1920 aangebring aan 'n reeds bestaande huis (*Die Burger* 20/04/1986).

Figuur 93: Stoep en veranda

Figuur 94: Voorgewel

Figuur 95: Agtergewel

Vooraansig

Die woonhuis in Caledonstraat 5 het 'n sinkdak en -veranda wat deur Toskaanse suile gestut word (figure 93, 94 & 95). Die voorkant van die veranda word in tipies Victoriaanse styl met 'n strook hout figuursaagwerk versier. Die huis het 'n voor- en 'n agtergewel wat aan die Kaaps-Hollandse holbolgewel herinner. Die laaste trappie van die voorgewel word met 'n siervaas bekroon. Die vaasversiering herinner aan die Barokversiering by gewels uit die vorige eeu wat 'n statigheid aan die gebou verleen het (Biermann 1955:59). 'n Geprofileerde kroonlys sluit die gewelveld af en sluit aan by 'n erker.

Die agtergewel (figuur 95) het nie 'n siervaas-versiering nie, maar wel hoek-rustiekwerk onder die gewel. By hierdie woonhuis kom die beginsel van strukturele polichromie na vore deurdat die kontrasterende wit lyswerk die struktuur beklemtoon, byvoorbeeld by die erker, gewellyswerk en hoekrustiek. Hierdie eienskappe, sowel as die houtfiguursaagwerk en uitgebreide lateie bokant die vensters, verteenwoordig die Victoriaanse boustyl.

Die voordeur is van hout en die glaspanele om die deure vertoon Art Nouveau-invloed (figuur 93). Die huis het groot skuifraamvensters met uitgebreide lateie. Die samevoeging van al die genoemde kenmerke maak die huis baie eklekties.

4.2.6 Woonhuis, Middelstraat 2

Agtergrond

Die skakelhuis in Middelstraat 2 is op 20 Augustus 1936 as woonhuis in die naam van JR Urban geregistreer. Die huis is in 1936 gebou (AK, T2966/1936) en dit word vandag nog as woonhuis gebruik.

Figuur 96: Middelstraat 2

Vooraansig

Die huis het, soos die Residensie (figuur 88), ook twee voorgewels. Dit word met 'n middelmuur geskei sodat die twee dele 'n spieëlbeeld van mekaar is (figuur 96). Die sinkveranda word deur betonpilare ondersteun. Die twee vleuels word albei met gewels, geskoei op die Kaaps-Hollandse holbolgewel, afgerond. Die gewelveld is onversierd en aan die voorkant, onder die gewel, is 'n venster met klein ruit-indelings.

4.2.7 Woonhuis, Hopestraat 32

Agtergrond

Die woonhuis in Hopestraat 32 is op erf 2964 gebou (figuur 97). Die erf is in 1933 by die aktekantoor in Kaapstad geregistreer. Bouwerk aan dié huis het in dieselfde jaar begin (AK, T4495/1933). Die erf het, soos baie ander erwe in George, van die een straat na die ander straat gestrek.

Figuur 97: Woonhuis, Hopestraat 32

Figuur 98: Gewel

Vooraansig

Die huis het een gewel wat na Hopestraat front en van die middel bo die volgende elemente vertoon: die gewelkroon eindig met 'n horisontale trappie. Vanaf die horisontale trappie vloei 'n reguit lyn wat met 'n afskuinsing eindig, gevolg deur 'n konvekse lyn wat met 'n horisontale trappie eindig. Die gewelveld is onversierd en dit wil voorkom asof daar 'n lugrooster was, maar dat dit toegepleister is.

Die openinge tussen die betonpilare wat die sinkveranda ondersteun, is toegebou om 'n ekstra vertrek te verskaf. Die gefatsoeneerde stoepmuurtjie is gepleister en geverf en is nog duidelik sigbaar. Die plasing van die gewel en die skoorsteen op die sinkdak maak die aansig van die gebou asimmetries.

4.2.8 Woonhuis, St Johnstraat 28

Agtergrond

Erf 1348 waarop hierdie huis gebou is, is reeds in 1944 deur die landmeter-generaal goedgekeur en geregistreer en het bouwerk in dieselfde jaar begin (AK, T11486/1944).

Figuur 99: St Johnstraat 28, Vooraansig

Vooraansig

Die voorkoms van die woonhuis in St Johnstraat 28 vertoon Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl-kenmerke alhoewel die huis 'n teëldak en –veranda het. Die veranda word deur betonpilare ondersteun en die huis het 'n gewel aan die regterkant (figuur 99). Die buitelyn van die gewel vertoon 'n eenvoudige S-vorm wat geprofileer is. Die gewelkroon is gerond en word ook met 'n geprofileerde kroonlids afgesluit. Die gewelveld onder die kroonlids word met 'n langwerpige lugrooster versier. Die gefatsoeneerde stoepmuurtjie is gepleister en geverf.

4.2.9 Woonhuis, Mitchellstraat 18

Agtergrond

Die gebou in Mitchellstraat 18 is op erf 4815 in George-Suid geleë en is die eiendom van mnr Jack van der Hoven. Die huis is in 1928 gebou (mnr Van der Hoven 2010: onderhoud). Die oorspronklike erf het vanaf Mitchellstraat tot by Merrimanstraat gestrek. Die uit-breiding van George in die rigting van George-Suid, soos bespreek in hoofstuk 1 onder die opskrif *Groei en ontwikkeling van die dorp*, het ook 'n impak op hierdie woning gehad. In 1970 is die erf in agt dele onderverdeel en is dit as afsonderlike erwe verkoop (AK, T1879/1922). Met 'n ter plaatse ondersoek op 20 Julie 2010 is bevind dat die onderverdeling van die oorspronklike erf die aansig van die huis in so 'n mate beïnvloed het dat die gewel en stoep nie vanaf Mitchellstraat sigbaar is nie.

Figuur 100: Linkerstoeep

Figuur 101: Gewel

Figuur 102: Regterstoeep

Vooraansig

Dit is een van slegs enkele huise in George waarvan die oordekte stoepe aan twee kante van die huis gebou is. Die een stoepe front oos en gaan om na die noordelike aansig en eindig teen die gewelmuur. Die gefatsoeneerde stoepe-muurtjie is gepleister en geverf (figuur 100). Die gewel wat noord front, word vir die doel van hierdie studie bespreek. In sy geheel herinner die gewel aan die holbolgewel van die Kaaps-Hollandse era, alhoewel dit in verhouding tot die hoogte 'n klein bietjie breër as die oorspronklike vertoon. Die gewel lyk soos die gewels van die Residensie (figuur 88) en die gewels van Middelstraat 2 (figuur 96) se woonhuis. Die gewelveld is onversierd, gepleister en geverf en 'n pleisterband wat tans donkergroen geverf is, rond die gewel af. Die kleur sluit aan by die donkergroen van die stoepmuurtjie.

4.2.10 Woonhuis, Mitchellstraat 133

Agtergrond

Die gebou in Mitchellstraat 133 is tans die woning van mnr en me De Kock. Die huis is vir mnr Nico Le Roux, 'n voormalige skoolhoof van Hoërskool Outeniqua, gebou. Die argitekfirma Simpson and Bridgman van Oudtshoorn het die planne ontwerp en die huis

is in 1932 gebou (mnr W De Kock 2010:onderhoud). Die huis is oorwegend in die Eduardiaanse styl, maar toon invloed van die Kaaps-Hollandse Herlewing in die gewels.

Figuur 103: Vooraansig

Figuur 104: Linkergewel

Figuur 105: Middelgewel

Figuur 106: Regtergewel

Vooraansig

Mitchellstraat 133 (figuur 103) toon 'n hele paar van die belangrike kenmerke van die Eduardiaanse styl, naamlik:

- dubbelverdiepinggebou
- erkervensters
- balkonne
- balustrades by die balkonne
- 'n groot afgeplatte boog tussen Toskaanse suile op die grondvlak
- die gebou se geheelindruk is groot en groots.

Die plasing van die gewels, erkers en vensters aan weerskante van die voordeur gee die huis 'n simmetriese voorkoms. Dit het drie gewels wat op twee verskillende vlakke aangebring is. Die twee sygewels en die middelgewel se detail verskil. Die gewels wat oos en suid front, is identies. Vir die doel van hierdie studie word die linker- en regtergewels (figuur 104 & 106) gesamentlik en die middelgewel (figuur 105) apart bespreek.

Die buitelyne van die sygewels bly deurgaans dieselfde. Die gewelkroon is versier met 'n druipmotief. Verder is die gewel heeltemal eenvoudig, effens konkav en eindig in 'n ronde bogie. Die sluitsteenmotief op die gewelveld speel 'n belangrike rol as versieringsmotief en word by al drie gewels in die geboogde latei van die lugroosters herhaal. Op elke gewelveld is 'n versonke, vertikale lugrooster wat feitlik dieselfde is as dié van die Residensie in Barrieweg. Die lugrooster is omraam met geprofileerde lyswerk. Direk onder die lugrooster is 'n festoen en dan volg 'n houtraam-venster met vier panele. Onder hierdie venster is 'n erker met 'n sinkplaatdakkie. 'n Tandlys, wat ook onder die dak van die balkon herhaal word, versier die onderste rand van die erkerdak. Die tandlys verteenwoordig die Romeins-Klassieke invloed.

Die middelgewel (figuur 105) se geprofileerde gewelkroon vloei oor in konkawe lyne wat die gewelveld omraam. 'n Festoen en 'n vertikale lugrooster wat in 'n nis gefatsoeneer is, versier die gewelveld. 'n Sluitsteenmotief is in die geboogde latei aan die bokant van die nis en direk onder die lugrooster is 'n tweede festoen. Die basisgedeelte van die middelgewel waarop 'n haakvluut rus, is skuins na agter uitgebou.

Onder die middelgewel is 'n veranda van sinkplaat wat die dak van die balkon vorm. 'n Wit geverfde hout-balustrade is rondom die balkon aangebring. 'n Dubbel-houtdeur met kussingpaneel op die onderste paneel en ruit in die boonste paneel, loop op die balkon uit. Weerskante van die deur is vensters.

Reg onder die balkon is die portiek en 'n houtdeur verleen toegang tot die huis. Die onderste gedeelte van die deur het verskeie kussingpaneel en die boonste gedeelte het 'n glasruit. Bokant die deur is 'n reghoekige bolig. Weerskante van die deur is vensters met lang ruit onder en klein ruit bo. Drie boë bied toegang tot die portiek. Die balkon word deur Toskaanse suile ondersteun.

Van die Eduardiaanse kenmerke wat in die huis manifesteer, is ook sigbaar by 'n woonhuis in Heidelberg, Wes-Kaap (figuur 112). Die Heidelberghuis het twee erkers en die stoep word met balustrades afgerond.

4.3 WONINGS OMSKEP VIR KOMMERSIËLE GEBRUIK

4.3.1 Cradockstraat 97

Agtergrond

Die woonhuis in Cradockstraat 97 is in George-Suid geleë. Erf 2380 waarop hierdie woonhuis gebou is, is reeds in 1926 by die aktekantoor in Kaapstad geregistreer (AK, T8511/1926).

Figuur 107: Linkergewel

Figuur 108: Regtergewel

Figuur 109: Linkerdeel van stoep

Figuur 110: Regterdeel van stoep

Vooraansig

Die huis is een van drie skakelhuse in George wat in die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl gebou is. Die gewelkroon se ronding eindig met 'n horisontale trappie. 'n Konkawe lyn eindig met 'n inkeping waarvandaan 'n konvekse lyn vloei en met 'n horisontale trappie eindig. Op elke gewelveld is 'n ronde gietyster lugrooster tipies van die Victoriaanse era. Die erkers (figure 107 & 108) wat Eduardiane invloed toon, word elk met 'n

sinkdak afgerond. 'n Muur verdeel die stoep en die gefatsoeneerde verandamuur en – pilare is gepleister en geverf (figuur 109).

Die gewels van die huis lyk feitlik dieselfde as dié van die woonhuis in Hopestraat 32. Die huis het soos die Residensie en die woonhuis in Middelstraat 2 ook twee voorgewels.

Op verskeie ander Suid-Kaap/Klein-Karoo dorpe kom soortgelyke huise voor, wat beteken dat dit nie uniek is aan George nie. Dit maak die spesifieke gebou egter nie minder bewarenswaardig nie (sien 4.6). Figure 111 & 112 toon huise op onderskeidelik Uniondale en Heidelberg wat ook twee voorgewels het.

Figuur 111: Woonhuis, Uniondale

Figuur 112: Woonhuis, Heidelberg
(Wes-Kaap)

4.3.2 Markstraat 12

Agtergrond

Die gebou in Markstraat 12 is in George-Suid geleë. Hierdie gebou het aanvanklik as 'n woonhuis gefunksioneer, maar tans huisves dit 'n besigheid (figure 113 & 114). Die erf

(2643) waarop hierdie woning gebou is, is op 27 Junie 1947 in die aktekantoor geregistreer. Die huis is in Oktober 1947 gebou (AK, T3235/47).

Figuur 113: Markstraat 12, Vooraansig

Figuur 114: Markstraat 12, Voorgewel

Vooraansig

Die twee gewels van hierdie gebou lyk dieselfde en front onderskeidelik suid en wes. Van die middel bo vertoon die gewels die volgende elemente: 'n boog gevolg deur 'n lang konkawe lyn eindig met 'n vertikale trappie. Vanaf hierdie trappie vloei 'n konvekse lyn wat met 'n horisontale trappie eindig. Die gewelveld is met 'n vertikale lugrooster versier.

Met 'n ter plaatse ondersoek op 12 Julie 2010 is bevind dat die openinge tussen die betonpilare en stoepmuurtjie toegebou is sodat die hele stoep in 'n kantoorruimte omskep kon word. Hierdie een is van die baie min geboue in George waarvan die gebruikswaarde verander is, sonder om té veel aan die voorkoms van die gebou te verander.

4.3.3 Markstraat 14

Agtergrond

Die gebou in Markstraat 14 is in George-Suid geleë en dit het aanvanklik as 'n woonhuis gefunksioneer (figure 115 & 116). Erf 2645 is in April 1947 in die aktekantoor geregistreer en bouwerk het in dieselfde jaar begin (AK, T3237/47).

Figuur 115: Vooraansig

Figuur 116: Gewels

Vooraansig

Die gebou se twee gewels wat dieselfde lyk, herinner aan die eenvoudige holbolgewel van die Kaaps-Hollandse tydvak. Die buitelyne bestaan uit konkawe en konvekse kurwes. Hierdie kurwes word deur horisontale en vertikale trappies in die lyswerk geskei (figure 115 & 116). Met die een gewel wat suid front en die ander een wes maak dit die gebou asimmetries.

Die gebou se binnemure is verwyder om by die behoeftes van die nuwe eienaar aan te pas wat 'n besigheid in die gebou bedryf. Die openinge tussen die betonpilare wat die sinkveranda ondersteun en die stoepmuurtjie is toegebou om die hele stoep in 'n kantoorruimte te omskep. Die plasing van die gewels en die toegeboorde stoep toon ooreenkomste met Markstraat 14. Die twee huise is langs mekaar geleë en hulle is in dieselfde jaar gebou.

4.3.4 Markstraat 20

Agtergrond

Markstraat 20 (figure 117 & 118) is ook in George-Suid geleë. Die erf (2648) waarop hierdie huis gebou is, is in 1854 geregistreer en die huis is in 1945 gebou (AK, T1422/1854). Volgens me W de Swardt het haar skoonpa, mnr A de Swardt, haar meegedeel dat die erwe in Markstraat al die jare onbeboud was en dat die huidige huise die eerste woonhuise was wat in dié straat gebou is (onderhoud:2010).

Figuur 117: Gewel

Figuur 118: Toegeboorde deel

Vooraansig

Die gebou het 'n voorgewel aan die linkerkant met konvekse en konkawe elemente wat afgerond word met 'n pleisterband en voluutkrul. 'n Horisontale pleisterband verbind ook die twee krulle. Ook hierdie huis se stoep is toegebou om kantoorruimte te skep.

4.3.5 Woonhuis, Yorkstraat 35

Agtergrond

Die huis in Yorkstraat 35 (figuur 119) is die enigste oorblywende woonhuis in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in Yorkstraat. Dié huis is in 1912 vir mnr JH Urban gebou en in sy naam geregistreer (AK, T25558/1912). Dit word tans vir die bedryf van 'n besigheid gebruik.

Figuur 119: Woonhuis, Yorkstraat

Figuur 120: Woonhuis Heidelberg (Wes-Kaap)

Vooraansig

Die gebou het twee gewels wat onderskeidelik na Yorkstraat en Fichatstraat front. Die Yorkstraat aansig word hier beskryf (figuur 119).

Die huis het 'n sinkdak en die sinkveranda word deur kort Toskaanse suile wat op die stoepmuurtjie rus, ondersteun. Op die bopunt van die dak is 'n pediment van hout met oopsnywerk wat Art Nouveau-invloed toon.

Die gewel vertoon die eenvoudige holbol-buitelyne van die Kaaps-Hollandse gewel, maar is heelwat platter en breër. Konsolles ondersteun die laaste trappies van die gewel en 'n kort geprofileerde lysie sluit die gewelveld af van die res van die fasade van die gebou. 'n Vertikale lugrooster versier die gewelveld en 'n pleisterband wat ligter as die gewelveld geverf is, omlyns dit. 'n Huis waarvan die gewels feitlik identies is (figuur 120), is in Heidelberg (Wes-Kaap) gevind.

Die gefatsoeneerde stoepmuurtjie is gepleister en geverf. Die plasing van die voordeur is nog soos op die oorspronklike bouplan aangedui en verleen toegang tot 'n breë gang (mnr J Rogers 2010:onderhoud). Die voordeur is in 'n houtraam ingebou. Die boonste deel bestaan uit vier ruite met hout ruitstafies en weerskante van die deur is ook glaspaneel. Die boonste deel van die deur het 'n glaspaneel en die onderkant is met twee kussingpaneel versier. Die binnekant van die gebou is nog in sy oorspronklike vorm. Die effe skuins-oplopende muurtjies weerskante van die trap wat aan die voorpunt na buite krul om by 'n baie lae fyn-tuin muurtjie aan te sluit, verleen aan die huis 'n statige voorkoms. Hierdie muurtjies herinner aan die trapmuurtjies van die Tokai-herehuis, behalwe dat dit by laasgenoemde aan die voorpunt na binne krul.

4.4 GESLOOPTE GEBOUE

Dit is belangrik om kortliks te verwys na enkele van die residensiële geboue wat reeds gesloop is, ten einde 'n meer volledige beeld te verkry van hoe die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in George daar uitgesien het. Inligting oor die geboue is bekom deur onderhoudvoering met ouer inwoners in George, asook foto- en koerantmateriaal uit die George Museum Argief (GMA) en die Transnet Freightrail Heritage Library (TFHL) in Johannesburg.

4.4.1 Woonhuis, h/v Courtenay- en Kerkstraat

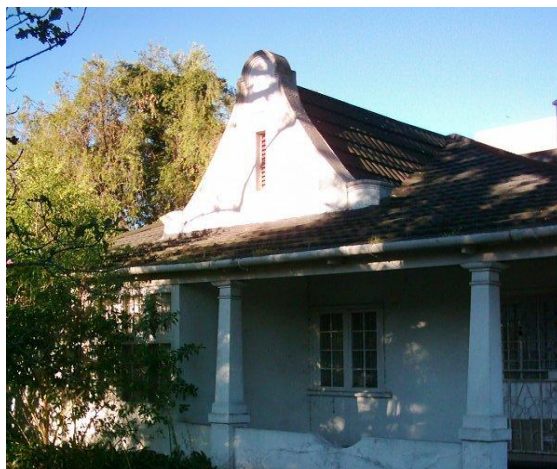
Agtergrond

Die erf waarop hierdie woonhuis gebou is, is reeds op 2 Januarie 1812 aan CP Pohl toegeken (AK, T8775/1812). In Junie 1967 word die gedeelte waarop die woonhuis gebou is van die oorspronklike erf afgesny. Die nuwe deel word as erf 24987 bekend en is op 5 Junie 1968 deur die landmeter-generaal goedgekeur (SG 7566/68). Foto's wat in Mei 2005 kort voor die sloping van die huis deur mnr André van Graan geneem is, toon dat die woonhuis op dié perseel in die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl gebou is (figure 121 & 122). Daar is geen planne of sketse van die huis by George Munisipaliteit beskikbaar nie. Die huis was op die hoek van Courtenay- en Kerkstraat geleë en is in 2005 gesloop. Op 19 Junie 2006 is daar met die bou van 'n nuwe sakegebou begin.

Figuur:121: Courtenaystraat-aansig
(Foto: A van Graan)

Figuur 122: Kerkstraat-aansig
(Foto: A van Graan)

Figuur 123: Woonhuis, Van Wyksdorp
(Foto: dr M Burden)

Figuur 124: Woonhuis, Heidelberg
(Wes-Kaap)

Vooraansig

Die woonhuis het 'n teëldak en 'n –veranda gehad. Die veranda het oor twee sye van die huis gestrek en is deur vierkantige betonpilare ondersteun (figuur 122). Die huis het drie gewels en drie skoorstene gehad. Een gewel het noord, in die rigting van Kerkstraat, gefront (figuur 122) en die ander twee wes in die rigting van Courtenaystraat (figuur 121).

Die huis het 'n baie unieke voorkoms gehad deurdat dit, sover vasgestel kon word, die enigste huis in George was wat twee gewels direk agtermekaar gehad het wat in dieselfde rigting kyk. Aan die voorkant, op Courtenaystraat, was 'n baie breë, lae gewel, en direk agter dit 'n hoë smal gewel. Die voorste gewel bestaan uit 'n gebroke swaannek-pediment, met 'n addisionele klein geweltjie in die breuk. Op Van Wyksdorp is 'n gewel gevind wat baie ooreenstemming toon met die addisionele geweltjies in die breuk. Nog 'n voorbeeld van 'n swaannek-pediment kom voor op Heidelberg (Wes-Kaap) (figure 123 & 124). Op die twee buitepunte van die gewel is krulversierings aangebring, wat byna soos vlerkies uitgebou is. Onder die gewelveld was 'n driedubbele houtraamvenster wat in klein ruitjies verdeel is (figuur 122). Die middelste gedeelte was hoër as die twee weerskante en het die kontoer van die gewel nageboots. Die huis het ook 'n gevormde stoepmuurtjie gehad.

Die huis kan as 'n voorbeeld gebruik word van 'n gebou in George wat onwettig gesloop is. In 'n e-posboodskap van mnr H Bosman, voorsitter van die George Erfenis Trust (GET), sê hy dat die plaaslike munisipaliteit toestemming gegee het dat die gebou gesloop mag word. 'n Versoek vir sloping vanaf die ontwikkelaar is ook aan die GET gerig, wat die versoek goedgekeur het. Die voorsitter van dié liggaam het die sloping van die huis geregverdig op grond van die feit die erf volgens hom in 1948 in die naam van dr Stander geregistreer is. Daarmee impliseer hy ook dat die huis eers daarna gebou is. 'n Verdere argument wat hy aanvoer, is dat die vorm van die gewel gekopieer kon wees en dus nie die handvaardigheid van die *vakmanne van weleer* was nie.

Hierdie studie het die volgende bevindinge aan die lig gebring:

- Volgens ondersoeke by die Aktekantoor in Kaapstad was erf 24987 deel van Lot 5B wat in 1812 aan mnr Pohl toegeken is (AK, T8775/1812) en die afsny van Erf 24987 is eers in 1967 goedgekeur. Die huis was dus tot 1968 deel van Lot B5. Dit is nie duidelik waar die voorsitter van die GET aan die datum 1948 kom nie.
- Volgens 'n onderhoud met die vrou van die persoon wat die laaste in die huis gewoon het, is hy die jongste van drie kinders wat almal in die huis gebore is. Die oudste, Lucia Magdalena Stander is op 6 Januarie 1940 gebore (me H Stander 2010:onderhoud). Dit is 'n bewys dat die huis reeds voor 1940 gebou is.
- 'n Verdere bewys van die ouderdom van die huis is die getuienis van me G Gericke wat bevestig dat toe sy in 1938 George vir die eerste maal besoek het, die huis reeds gestaan het (2010:onderhoud).
- Die onomstootlike bewys dat die huis met sloping beslis ouer as sestig jaar was, word gevind op 'n lugfoto van George, geneem in 1942, waarop die huis duidelik sigbaar is (Fransen 2006a:164).
- Daar is geen vooraf-navorsing deur 'n kundige persoon gedoen om die korrekte ouderdom van die huis te bepaal om vas te stel of 'n kultuurhistoriese impakstudie gedoen moes word nie.
- Amptenare van die munisipaliteit was nie beskikbaar vir 'n onderhoud nie.
- Geen permit vir die sloping kon deur die munisipaliteit gewys word nie.

4.4.2 Woonhuis, Hopestraat 28

Hopestraat is vernoem na majoor William Hope, wat in 1853 deur die regering aangestel is om die lewensvatbaarheid van die hout-industrie in George te ondersoek (*Die Burger* 2007:18). Met verloop van tyd het hierdie naam in die volksmond na Hoopstraat

verander. By sommige straataanwysings is die naam Hopestraat, terwyl sommige aanwysings dit as Hoopstraat aandui.

Agtergrond

Die opmetings van erf 2965 is op 15 Junie 1922 gedoen en dit is deur die landmeter-generaal in Augustus 1923 goedgekeur. Die oordrag is op 2 Mei 1925 gedoen (AK, T4110/1925). Die erf strek van Hopestraat tot by Hoogstraat en die huis het na Hopestraat gefront. Die agterste deel van die erf was onbebou.

Volgens die bekende volkskundige, Abel Coetzee, is die watervore aan weerskante van die strate, die groot erwe en die feit dat huise naby die straat gebou is sodat daar genoeg ruimte vir groentetuine aan die agterkant kan wees, 'n kenmerk van baie erwe in ou dorpe (1953:113,114). Hierdie huis en erf was 'n voorbeeld van so 'n opset.

Figuur 125: Woonhuis,
6 November 2008

Figuur 126: Woonhuis,
11 November 2008

Figuur 127: Erf 2965 ná
huissloping

Vooraansig

Die huis het 'n sinkdak en 'n konvekse sinkveranda gehad. Die veranda was deur betonpilare ondersteun. Die stoep was toegebou om 'n ekstra vertrek te verkry.

Die twee gewels was albei S-vormig identies gevorm. Die gewelkroon en die S-vorm is met trappies onderbreek. Die gewelveld was onversierd en die buitelyne van die gewel was met 'n pleisterband omsoom.

Daar is op 11 November 2009 begin met die sloping van die huis. 'n Ondersoek van munisipale rekords het aan die lig gebring dat daar nooit toestemming van Erfenis Wes-Kaap verkry is vir die sloping van die gebou nie. Al aantekening wat in die lêer gemaak is, was dat die sloping voltooi is.

Die plasing van die gewels by dié huis asook die toegeboorde stoep herinner aan die geboue in Markstraat 12 en 14.

Hierdie huis was 'n besondere voorbeeld van die Herlewingstyl met sy konvekse veranda.

4.4.3 Woonhuis, Yorkstraat 65

Agtergrond

Een van die oudste huise in George was in Yorkstraat 65 geleë. Volgens die *Herald Phoenix* is die huis voor 1850 gebou (3/7/1979). In daardie stadium het dit 'n rietdak met 'n wolfneusgewel aan die voorkant gehad. In 1850 is die eiendom aan mnr John Pocock verkoop. Die regterkantste deel van die huis het as apteek gedien (figuur 45). Die Pocock-familie het in die linkerkantste deel gewoon. In 1923 is dit aan 'n Meyer-familie verkoop en kort daarna aan 'n kolonel White. Hy het die oorspronklike huis baie verander deur die endgewels en die voorgewel na 'n ander styl te wysig (figuur 129). 'n Skoorsteen asook 'n stoep met 'n veranda is aangebring (Ashworth 1974:19,20). In 1982 is die perseel aan mnr Kritzas verkoop. Hy het toe reeds aangedui dat die huis gesloop gaan word (*Herald Phoenix*, 1979:2).

Figuur 128: Yorkstraat 65, c1890
(Foto: GMA, 98f0301)

Figuur 129: Yorkstraat 65
(Foto: GMA, 93f0302)

Vooraansig

Die huis het 'n sinkdak gehad met 'n veranda wat deur Toskaanse suile ondersteun is. Die portiekgedeelte van die veranda het 'n segmentale pediment gehad (figuur 129).

Die middelgewel was 'n eenvoudige Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-gewel, hoog en smal met 'n lang konkawe element. Bo in die gewelveld was 'n donker vertikale versiering. 'n Ronde lugrooster met vier sluitsteenmotiewe bo, onder, links en regs is laer af op die gewel aangebring. Die endgewels was identies. 'n Konkawe lyn vanaf die gewelkroon eindig met 'n vertikale trappie waaruit 'n haakvluut vloei wat op 'n geprofileerde kroonlys eindig.

4.4.4 Woonhuis, JH Morris, Yorkstraat

Agtergrond

Die woonhuis van mnr Morris wat op die ongedateerde foto (figuur 130) verskyn, was in Yorkstraat geleë. Mnr Morris het in 1894 na Suid-Afrika geïmmigreer en het eers 'n besigheid in Oudtshoorn bedryf. In 1902 kom vestig die Morris-gesin hulle in George. Hy was 'n apteker en het verskeie geboue in Hibernia- en Yorkstraat laat oprig (*George Advertiser* 4/8/1864).

Figuur 130: Woonhuis JH Morris
(Foto: GMA 93/148)

Vooraansig

Die Morris-woonhuis in Yorkstraat het 'n rietdak met twee voorgewels en twee endgewels gehad. Daar was nie 'n veranda nie, maar blokvormige betonpilare het 'n houtprieel ondersteun. Op die foto is slegs een endgewel sigbaar.

Die twee voorgewels het dieselfde gelyk en was eenvoudige holbolgewels. Onder die laaste konvekse element, op die posisie waar daar by die Kaaps-Hollandse styl dikwels kort pilastertjies was, het hierdie gewel 'n S-vormige versieringselement. Die gewel was met 'n breë pleisterband omlyns. 'n Houtskuifraamvenster met klein ruit-indelings is as soldervenster in die gewel ingebou.

’n Houtdeur het toegang tot die huis verleen. Bokant die voordeur was ’n reghoekige bolig met tipiese Art Nouveau ruite. Weerskante van die voordeur was hout skuif-raamvensters met klein ruit-indelings.

’n Soortgelyke prieel het ook by die Witfonteinhuis (figuur 83) voorgekom.

4.5 GEWELS MET AFWYKINGS VAN DIE HERLEWINGS-GEWELS

Inleiding

In die loop van die studie is enkele gewels gevind wat afwyk van die gewone tendense by die Kaaps-Hollandse Herlewings-gewel. Daar is ook nie soortgelyke gewels in die ander dorpe in die Suid-Kaap wat by die studie betrek is, gevind nie. Volgens mnr G Fagan, argitek van Kaapstad, het die kontrakteur hom klaarblyklik nie aan historiese presedente gesteur het nie en sy eie skeppingsdrang vrye teuels gegee (Fagan epos, 21/6/2010).

4.5.1 Woonhuis, Laingstraat 49

Agtergrond

Die woonhuis in Laingstraat 49 (figuur 131) is in George-Suid geleë. Die erf waarop hierdie woning gebou is, is op 30 Junie 1933 by die aktekantoor geregistreer en die huis is in dieselfde jaar gebou (AK, T2979/1933).

Figuur 131: Woonhuis, Laingstraat 48

Figuur 132: Haakvolut

Vooraansig

Die gebou het twee gewels waarvan die een na Laingstraat en die ander een na Hopestraat front. Die gewel het die vorm van 'n driehoekige pediment met prominente inkepings aan die twee skuins kante waarvan die openinge aan die agterkant toegebou is (figuur 131). Die onderste komponent van die buitelyn wat volg op die inkeping maak 'n skerp punt na bo wat ooreenstem met die haak van die haakvolut by die Kaaps-Hollandse styl (figuur 132). Die gewel is geheel omlys met 'n sterk geprofileerde kroonlys en in die middel van die gewelveld is 'n Maltese kruis.

4.5.2 Woonhuis, Kerkstraat 10

Agtergrond

Kerkstraat 10 is in die sentrale deel van George geleë. Die erf waarop die woonhuis gebou is, is in 1916 geregistreer (AK, T7390/1916).

Figuur 133: Woonhuis, Kerkstraat 10

Vooraansig

Die gewel van die huis stem basies ooreen met die vorige een onder bespreking (Laingstraat 49). Die openinge van die inkeping is egter heelwat groter (figuur 133) en dit is nie toegemaak aan die agterkant nie. Op die gewelveld is 'n ronde lugrooster van gietyster wat in 'n effens verhewe, gepleisterde Maltese kruis geset is. Die openinge tussen die drie pilare wat die veranda ondersteun, is toegebou om 'n addisionele vertrek te skep.

4.5.3 Woonhuis, Montagustraart 22

Agtergrond

Hierdie erf is reeds in Julie 1882 geregistreer (AK,T2908/1882). Die boudatum van die huis kon nie vasgestel word nie, maar dit is waarskynlik dat dit in die dertigerjare deur dieselfde bouer as die voorafgaande twee huise gebou is.

Figuur 134: Woonhuis, Montagustraart 22

Vooraansig

Die huis het 'n sinkdak sonder 'n veranda en die gewel stem ooreen met die vorige twee (figuur 134). Die inkepinge soos by Kerkstraat 10, is ook nie toegebou nie. Die gewelveld het nie 'n lugrooster nie, maar is met 'n Griekse kruis (Cross Formeè) (EB IV) versier.

4.6 EVALUERING

In die breë konteks van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in die Suid-Kaap is daar min voorbeelde wat uniek is. Daar is egter wel huise wat minder algemene kenmerke toon. Voorbeelde hiervan is die huise in figure 131, 133 & 134 asook die huis in Hopestraat 28 (figuur 126) wat reeds gesloop is. Geen ander voorbeelde van dié besondere veranda kon in George gevind word nie. Tog is dié huise in George bewarenswaardig omdat hulle al minder raak as gevolg van sloping. Die feit dat hierdie geboue ooreenstem met

soortgelyke geboue in ander dorpe plaas hulle in die idioom van die tyd en maak hulle verteenwoordigend van die enigste plaaslike Suid-Afrikaanse styl wat deel was van die Stylherlewingstendens.

In hierdie hoofstuk is 22 huise wat kenmerke van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl toon, ondersoek. Daar is bevind dat 52% van hierdie huise kenmerke van die eenvoudige holbolgewel van die Kaaps-Hollandse era toon. Die ander huise toon onder meer kenmerke van die Neo-Klassieke styl asook van die Kaapse Rococo-styl.

Elemente soos siervase, druipers, balustrades en tandlyste van die klassieke style is as versieringselemente gebruik. Ooreenkomste met die Kaaps-Hollandse boukuns is by verskeie van die gevallestudies uitgewys. Baie van die gewels toon afwykings van die Kaaps-Hollandse gewels soos byvoorbeeld dat hulle langwerping, hoog, smal en in baie gevalle uit verhouding is. Die afwykings bevestig die kreatiewe boubenadering waarvan Baker 'n voorstander was (Kuijers 1980:59).

HOOFSTUK 5

DIE BEWARENSWAARDIGHEID VAN DIE KAAPS-HOLLANDSE HERLEWINGSTYL-GEBOUE

5.1 INLEIDING

Om bewarenswaardigheid te kan beoordeel, is dit nodig om die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue binne 'n kultuurhistoriese konteks te plaas. Burden skryf dat kultuur 'n skeppingsproses is wat voortspruit uit 'n menslike behoefte, maar dit is ook die produk wat hieruit ontstaan en die denksisteem waarmee die hele proses geassosieer word. Sy omskryf kultuurgeskiedenis dan as *... 'n studie van die kultuurproduk, die skeppingsproses wat dit tot stand gebring het, die stimulus wat die proses geïnisieer het, en van die samehang van of verbande tussen kultuurprodukte en die dimensies waarbinne hulle tot stand kom; dit is 'n studie waarbinne die skepper, die mens self, sentraal staan* (Burden 2000:19).

Binne hierdie definisie pas die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue gemaklik in. Hier is menslike behoeftes of 'n reeks behoeftes ter sprake, naamlik die behoefte na wonings en ander funksionele geboue. Die kultuurproduk is die geboue wat gedurende 'n spesifieke tydperk tot stand gekom het en die skeppingsprosesse is die ontwerp van die planne en die oprigting van die geboue. Die stimuli is die invloed van die blootstelling van die gemeenskap aan die res van die kolonie en die samehang tussen die elemente van die fisiese en geestelike kultuur. Sonder die menslike element sou hierdie geboue geen bestaansrede gehad het nie.

George is een van die dorpe in die Wes-Kaap wat die vinnigste groei en die dorp het ook 'n baie ryk erfenis wat deur verskillende kultuurgroepe gevorm is en wat tasbare sowel as nie-tasbare elemente bevat. Die toestroming van nuwe intrekkeers wat hulle in die dorp en distrik kom vestig, het 'n invloed op die herstrukturering van woonbuurte en die sakegedeelte van die dorp. Hierdie proses van hervestiging het die eens rustige dorp met sy baie Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue verander na 'n stad met 'n groot lughawe, winkelsentrums, opvoedkundige sentrums, minibusse, straatsmouse en plakkerskampe. So 'n verandering in die ontwikkeling van 'n dorp kan 'n negatiewe invloed op die behoud van die argitektuur hê, onder

meer omdat die geboue se gebruikswaarde begin verander (Fitch 1990:65), maar ook omdat baie in die proses gesloop word.

Die leefstyl van die meer gegoedes het ook 'n invloed op die bewaring van ou geboue. In baie gevalle is ou geboue gesloop om ontwikkelings te akkommodeer. Die fisiese, politieke, sosiale en ekonomiese faktore maak dit moeilik om hierdie druk te bestuur (Fitch 1990:65). Die huur van die huise is in baie gevalle goedkoper en daarom het van die bewoners nie meer dieselfde ingesteldheid teenoor die eiendom nie of hulle het 'n ander kulturele agtergrond. Die gevaar is dat wanneer ou geboue verhuur word, die bewaring van die geestelike aktiwiteite in en om so 'n huis verwaarloos word. Bewaring word verder bemoeilik deurdat mense as gevolg van swak ekonomiese toestande soms onder die mees haglike lewensomstandighede in hierdie ou woonhuise woon (Fitch 1990:40;65). Hierdie verskynsel word ook by baie van die huise in George aangetref. Huise word verhuur en die huurders het nie meer dieselfde ingesteldheid teenoor die gebou nie.

Die doel van die bewaring van geboue moet wees om dit so te bewaar dat dit nog deel van die gemeenskapslewe kan wees (McLachlan 2009:59). Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl-geboue as kultuurprodukt en die bewaring van hierdie geboue, kan dus geregtig word.

5.2 DIE BEPALING VAN DIE BEWARENSWAARDIGHEID VAN GEBOUE

Volgens Fitch gebeur dit soms dat ou geboue te maklik as onbruikbaar verklaar word sonder dat daar enige wetenskaplike navorsing gedoen word (1990:63). Om te bepaal of die geboue in George bewarenswaardig is, kan die Instituut van Argitekte se evalueringstelsel gebruik word, waar 'n gebou beoordeel word volgens:

- argitektoniese waarde
- kulturele waarde en historiese belang
- omgewingsligging
- strukturele belang en gebruik van materiaal en
- funksionele belang (Labuschagne 1990:1).

5.2.1 Argitektoniese waarde

Die argitektoniese waarde van die Herlewingstyl lê in sy ontwikkeling uit die Kaaps-Hollandse styl, sy groot verskeidenheid wat voorkom in enkelgewels en dubbelgewels, simmetriese en asimmetriese fasades, enkelverdieping en dubbelverdieping geboue, met verandas en sonder verandas en in die toepassing van eklektisisme met elemente van Barok, Victoriaans, Eduardiaans, Art Nouveau en ander style.

5.2.2 Kulturele waarde en historiese belang

Die geboue wat Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-kenmerke toon, verteenwoordig die kulturele aktiwiteite van 'n era. Geboue kan nie alleen bestudeer word nie, want binne 'n gebou word die mens se geestelike en sosiale lewe vasgevang (Fitch 1990:42). Voorbeelde hiervan in George is die Residensie in Davidsonweg 49 wat vir baie jare 'n spogwoning van die dorp was. Die tuin was baie mooi uitgelê en versorg en baie bruide het hulle troufoto's in die tuin laat neem (me Van der Westhuizen 2010:onderhoud). Die woonhuis in Yorkstraat 35 was dekades lank die woning van die bekende Urbanfamilie wat op verskeie terreine 'n groot bydrae tot die ontwikkeling van die dorp gelewer het (mnr Rogers 2010:onderhoud). Die huidige Arts Theatre, Hurteria, Hoekwil Laerskool, Voorbereidende skool en Beyerstehuis het 'n belangrike rol in die onderwys in die gemeenskap gespeel (Meyer 1952:39).

5.2.3 Omgewingsligging

Die beoordeling van die rol van omgewing in die bewarenswaardigheid van 'n gebou, sal verband hou met die natuurlike en beboude omgewing. Die ligging ten opsigte van bome, veral historiese bome, berge as agtergrond en riviere of strome sal 'n invloed hê op die evaluasie. Die naasliggende geboue en die straatbeeld kan ook faktore wees wat in aanmerking geneem moet word. As die bewarenswaardigheid van geboue in George bepaal word, sal die plasing van die geboue aan die bopunt van Yorkstraat, in die nabyheid van die historiese slaweboom, asook die nabyheid van die Katrivier en die Outeniquaberg in die agtergrond 'n rol speel. By die Witfontein woonhuis sal die berg as agtergrond sowel as die ligging van die huis binne die plantasie 'n rol speel.

5.2.4 Strukturele belang en gebruik van materiale

Van die huise in George is gebou met materiaal vanuit die omgewing. Die boumateriaal van die Witfontein woonhuis is per ossewa vanaf Mosselbaai aangery. Die onderste gedeelte van die Standard Bank-gebou is ook van sandsteen uit die omgewing gebou. George is bekend vir sy inheemse hout en baie van hierdie houtsoorte is ook gebruik in die oprigting van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-huise.

5.2.5 Funksionele belang

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl manifesteer in 'n verskeidenheid van geboutipes. Op George is voorbeelde van staats-, kommersiële en residensiële geboue in hierdie styl. Wanneer die funksie van 'n gebou verander, kan dit 'n negatiewe invloed op die argitektuur van so 'n gebou hê. Van die woonhuise in Markstraat se gebruikswaarde het verander en daarmee saam is onder andere stoepe toegebou en binnemure verwyder om by die behoeftes van die nuwe funksie aan te pas.

5.2.6 Die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne, No 25 van 1999

'n Ander hulpmiddel wat gebruik kan word om te bepaal of plekke en voorwerpe tot gedenkwaardigheid verklaar kan word, is die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne. Die riglyne wat in hierdie wet vervat is, sluit aan by die kriteria van die Instituut van Argitekte. Volgens hierdie Wet kan *'n plek of voorwerp as deel van die nasionale besit beskou word as dit kulturele betekenis of ander spesiale waarde het omrede:*

- (a) die belangrikheid daarvan in die gemeenskap of in die loop of patroon van Suid-Afrika se geskiedenis;*
- (b) dit ongewone, seldsame of bedreigde aspekte van Suid-Afrika se natuurerfenis of kulturele erfenis besit;*
- (c) die potensiaal daarvan om inligting op te lewer wat sal bydra tot 'n begrip van Suid-Afrika se natuurerfenis en kultuurerfenis;*

- (d) *die belangrikheid daarvan om die vernaamste eienskappe van 'n bepaalde klas van Suid-Afrika se natuurlike of kulturele plekke of voorwerpe te toon;*
- (e) *die belangrikheid daarvan om bepaalde estetiese eienskappe waaraan 'n gemeenskap of kultuurgroep waarde heg, te toon;*
- (f) *die belangrikheid daarvan om 'n hoë mate van skeppende of tegniese prestasie in 'n bepaalde tydperk te toon;*
- (g) *die sterk of spesiale assosiasie daarvan met 'n bepaalde gemeenskap of kultuurgroep om maatskaplike, kulturele of geestelike redes;*
- (h) *die sterk of spesiale assosiasie daarvan met die lewe of werk van 'n persoon, groep of organisasie van belang in die geskiedenis van Suid-Afrika; en*
- (i) *plekke van betekenis met betrekking tot die geskiedenis van slawerny in Suid-Afrika (Staatskoerant 28/4/99:15).*

Hierdie kriteria kan ook aangewend word vir die identifisering van 'n erfenishulpbron van provinsiale en plaaslike belang. Die wet maak voorsiening vir erfenishulpbronbestuur op nasionale, provinsiale en plaaslike vlak (*Staatskoerant 28/4/99:19*). Die bewoording van die wet skep egter enkele skuiwergate wat kan lei tot verkeerde toepassing of uitbuiting. 'n Paar van hierdie leemtes is:

- Sekere woorde in die wet is soms ontoereikend of onakkuraat. In artikel 3, subartikel (2) (a) word nasionale besit gedefinieer as *plekke, geboue, strukture en toerusting van kulturele betekenis* (1999:13). Alle plekke of geboue is "van kulturele betekenis", want dit is deel van kultuur (Burden 2008:referaat).
- Artikel 38 verwys na die bestuur van erfenishulpbronne en subartikel (1) (c) (i) lui dat as iemand 'n ontwikkeling wil onderneem op 'n terrein groter as 5000m², hy die owerheid in kennis moet stel en 'n impakstudie moet laat doen. 'n Persoon wat 'n area van 4990m² het, spring dus so 'n ondersoek vry, terwyl daar net soveel erfenishulpbronne van belang op die terrein kan wees (Burden 2008:referaat).
- 'n Ander leemte word in subartikel (2) (b) gevind waar hierdie artikel handel oor nasionale besit: *plekke waaraan mondelinge tradisies geheg is of wat met lewende*

erfenis geassosieer word (13). Die uiteensetting van hierdie subartikel handel oor die plekke, maar nêrens word melding gemaak van die beskerming van mondelinge tradisies self nie (Burden 2008:referaat).

Wanneer die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George aan hierdie kriteria gemeet word, blyk dit dat die geboue, met die uitsondering van (i) aan al die kriteria voldoen en daarom dus bewarenswaardig is. Volgens Eaton en Quinn is daar diep binne elke mens respek vir die verlede. Die ou geboue in 'n dorp lê die geskiedenis van daardie dorp, vanaf 'n nederige bestaan tot by die nuutste ontwikkeling, vir mense bloot. Hierdie geboue wek by inwoners 'n plaaslike sentiment en 'n nasionale patriotisme (1968:56). Die skrywers impliseer dus dat mense oor die algemeen die ou geboue van hulle dorp sal respekteer en dus wil bewaar. Die praktyk het bewys dat hierdie sentimente nie van toepassing is op ontwikkelaars nie.

Die doel van die Wet op Nasionale Erfenishulpbronne, no 25 van 1999, is onder meer om *voorsiening te maak vir die beskerming en bestuur van bewarenswaardige plekke en gebiede deur plaaslike owerhede* (1999:4). Baie van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George is bewarenswaardig, maar op plaaslike vlak is daar nie 'n beleid rakende die bewaring van geboue ouer as sestig jaar in plek nie. Dit is noodsaaklik dat so 'n bewaringsplan moet bestaan en effektief bestuur moet word deur die nodige wetgewing op plaaslike vlak toe te pas. Die hele gemeenskap moet verantwoordelikheid aanvaar om die beginsels van bewaring toe te pas.

Indien 'n gebou of terrein in 'n register opgeneem word, is dit die verantwoordelikheid van die plaaslike owerheid om eers die eienaar van so 'n voorneme in kennis te stel. Die plaaslike owerheid moet ook die Provinsiale erfenishulpbron-owerheid in kennis stel as 'n item uit die register verwyder gaan word. Dit is die plaaslike owerheid se verantwoordelikheid om voorsiening te maak vir die beskerming van sulke geboue of plekke (*Staatskoerant* 28/4/99:49). Die bewaringsplan moet al die geboue in die dorp wat bewarenswaardig is, bevat. Die fisiese toestand van die gebou, tesame met foto's, behoort gedokumenteer te word.

Behalwe vir hierdie wet behoort daar in Suid-Afrika 'n stel etiese kodes te wees vir erfenis-bewaarders (Burden 2008:referaat). Van die internasionale verdrae wat wel bestaan, het in die

meeste gevalle slegs op spesifieke artefakte betrekking en nie op bewaring in die algemeen nie. 'n Voorbeeld hiervan is die *Venice Charter* (Rowney 2004:91-92).

5.3 TEORIE VAN BEWARING

5.3.1 Inleiding

Die gebrek aan visie en kundigheid rondom bewaring van geboue, is lank reeds vir baie van George se inwoners 'n bron van kommer. Reeds 75 jaar gelede, op 6 Februarie 1935, is die kommer en ontsteltenis van die gemeenskap uitgespreek nadat die ou Meisieskool in Cathedralstraat gesloop is (*George and Knysna Herald*). Op 18 Mei 1979, ná die sloping van nog 'n historiese gebou, *The White Gables*, berig die plaaslike koerant: *Nog 'n seder val in George* (*Herald Phoenix* :2). In Oktober 1981 word daar in dieselfde koerant kommer uitgespreek oor die sloping van ou geboue in Hiberniastraat onder die opskrif *Vanishing landmarks* (*Herald Phoenix* :10). Op 19 Maart 1982 word daar weer verwys na die sloping van *The White Gables* onder die opskrif *and another one bites the dust* (*Herald Phoenix*:10). Op 18 Maart 2004 plaas die *George Herald* het *Suid-Western* 'n berig getiteld *Toestand van ou geboue in kollig*.

Dit is dus betreurenswaardig dat George, wat op baie gebiede as 'n leier in die Suid-Kaap beskou kan word, beskaamd moet staan as die stadsraad se bewaring van sy argitektoniese kultuurerfenis met dié van sy buurdorpe vergelyk word. Volgens Thomas, 'n argitek en bewaringskundige van Prins Albert, moet ou geboue beskou word as monumente uit die verlede, gebou deur vergange metodes en in vergange style. Ou geboue is tasbare historiese dokumente en die doel van bewaring is om die argitektuur so oorspronklik as moontlik te behou. Geboue moet nie in isolasie bestudeer word nie, maar die gebou se bydrae tot die omgewing moet ook in ag geneem word (2000:3).

Al die geboue in die Kaaps-Hollandse Herlewingsstyl in George vorm saam 'n groter eenheid as een enkele gebou, want dit gaan hier oor die bewaring van 'n dorp se erfenis. Erfenis is dit wat 'n individu, volk of nasie besit, wat aan die volgende geslag nagelaat word. Wanneer met die term bewaring gewerk word, is dit baie belangrik om te kan bepaal watter deel of aspek van 'n

erfenis bewaar en behou moet word en waarmee weggedoen kan word (Burden 2008:referaat). Matero sê dat *the identification of what is culturally significant and therefore worthy of preservation, has always been difficult* (1993:15). Om te kan bewaar, speel morele gesindheid 'n belangrike rol. Volgens De Graaf is dit moeilik om 'n stel morele reëls daar te stel, want wat vir een persoon aanvaarbaar is, is nie vir 'n ander aanvaarbaar nie (2005:10).

Voordat daar met enige bewaring by 'n gebou begin kan word, moet 'n baie deeglike analise van die gebou gedoen word, want bewaring is 'n holistiese proses. So 'n vooraf ondersoek moet die volgende insluit:

- 'n beskrywing van wat in die verlede aan die gebou gedoen is, byvoorbeeld wat alreeds verwyder of verander is, met ander woorde hoe die fisiese integriteit van die gebou aangetas is;
- 'n vergelyking tussen hoe die gebou nou lyk en hoe dit in sy oorspronklike vorm gelyk het, met ander woorde wat die estetiese integriteit van die gebou is (Fitch 1990:83);
- die raadpleging van soveel as moontlik bronne om sodoende die gebou se gebruikswaarde te bepaal en
- 'n bepaling van die geestelike aktiwiteite wat in die gebou plaasgevind het. Inligting oor die geestelike aktiwiteite help om 'n geheelbeeld van die gebou te gee (Stevenson 2006:104,105).

Dit is ook belangrik om die definisies van etiek en moraliteit te konseptualiseer, want hierdie twee begrippe speel 'n groot rol in die bewaringsproses.

5.3.2 Etiek

Outwaite beweer dat die woord etiek afkomstig is van die Grieks *ethikos* wat teorie van lewe beteken. Etiek het ook te make met die waarde en norme wat 'n persoon uitleef (2003:206). Luscombe definieer etiek as dit wat verkeerd of reg is en wat die voor- en nadele van 'n saak is. Hy gebruik ook die woord deug om etiek te beskryf en sê dat daar nog vier begrippe by die deug bygevoeg kan word, naamlik wysheid, billikheid, standvastigheid en matigheid (Luscombe

1997:54,55). Dit is 'n abstrakte begrip wat te make het met 'n benadering tot of gesindheid teenoor die lewe. Volgens die etiese kode van die Canadian Association for Conservation of Cultural Property, sluit die etiese benadering in enige bewaringsproses respek vir die integriteit van 'n gebou in. Dit verwys na die konseptuele, fisiese, historiese en estetiese eienskappe van die gebou (Clavir 1998:1).

5.3.3 Moraliteit

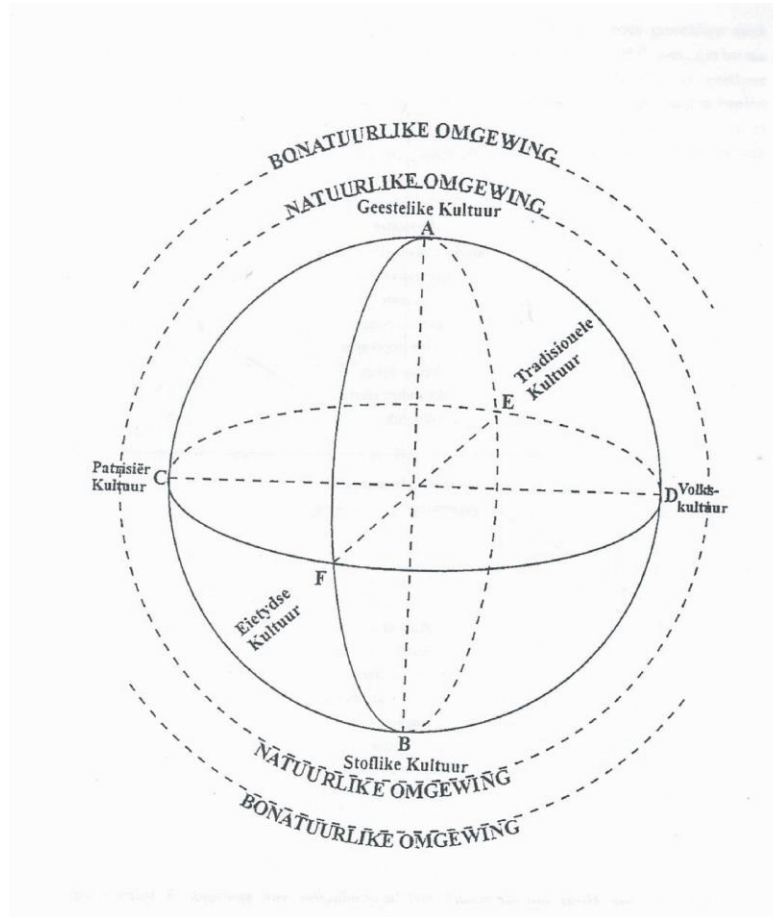
Moraliteit het nie te make met wat jy doen nie, maar waarom jy dit doen. Dit is 'n begrip wat handel oor die goeie en die slegte (Luscombe,1997:55). Nagel definieer moraliteit as die vermoë van die mens om onbevooroordeeld op te tree (1987:75), terwyl De Graaf beweer dat wat vir die een persoon goed is, vir 'n ander persoon sleg kan wees. Die etiese dimensie in 'n besluit moet eers bepaal word en daarna moet die moraliteit van die besluit oorweeg word (2005:1).

Wanneer 'n gebou gerestoureer moet word, is daar bepaalde etiese kodes wat nagekom moet word, byvoorbeeld dat die historiese integriteit nie aangetas mag word nie. Indien daar strukturele verandering moet plaasvind, moet daar eerstens bepaal word wáárom dit nodig is en dan bepaal word wát gedoen moet word in die lig van die motivering.

Volgens Avrami & Richmond gebeur dit soms dat besluite rakende wát bewaar moet word, wáárom bewaar moet word en hóé bewaar moet word, losstaande van mekaar geneem word. Sy is van mening dat bewaring deur 'n multidissiplinêre span bestuur moet word (2000:3). Malkogeorgou meld in 'n verslag *The ethics of conservation practice* dat by bewaring etiek gebaseer moet wees op feite en bewyse wat op 'n wetenskaplike wyse toegepas moet word. Dit is die morele waardes wat deur etiese kodes en wetenskaplike navorsing die basis van bewaring vorm (2000:1).

Bewaring is 'n proses wat nie in isolasie bestudeer kan word nie, maar as 'n holistiese proses hanteer moet word en daarom is dit nodig om die begrip self te ontleed. Vir die kontekstualisering van bewaring as akademiese proses, word die Burden-model gebruik om die verwantskap van die begrip met ander aspekte van kultuurgeskiedenis aan te dui.

5.3.4 Die Burden-model

Figuur 135: Die Burden-model (Burden 2000:21)

Die model is 'n voorstelling van die dimensies waarbinne kultuurgeskiedenis bestudeer kan word. Die drie asse wat mekaar reghoekig sny verteenwoordig verskillende aspekte van die vakgebied.

5.3.4.1 Die AB-as

Die AB-as verteenwoordig die materiële en nie-materiële kultuurprodukte. Die stoflike kultuurproduk kan nie geskei word van die geestelike proses waarmee die konsep van die produk tot stand gekom het nie, maar daar is tog 'n onderskeid tussen die produkte wat tasbaar en nie-tasbaar is (Burden 2000:20). Bewaring as sodanig is 'n abstrakte en dus nie tasbare kultuurproduk en dit bly abstrak solank dit bestudeer en beplan word. Dit word meer konkreet

die oomblik wanneer dit toegepas word, veral op stoflike kultuur, waar daar fisiese ingrypings gedoen word. Die konsep self lê dus op die A-kant van die as, maar sy invloed raak alle aspekte van kultuur.

5.3.4.2   *Die CD-as*

Die C-pool op hierdie kontinuum verteenwoordig die patrisiër-kultuur terwyl die D-pool die volkskultuur verteenwoordig. Daar bestaan 'n baie definitiewe wisselwerking tussen patrisiër- en volkskultuur. Laasgenoemde kan deur die patrisiër-kultuur aangemoedig word en die patrisiër kan weer die volkskultuur aanwend in patrisiër-produkte (Grobelaar 1990:61). Patrisiër-kultuur verwys na dit wat geskep is deur iemand wat opleiding of skoling in 'n akademiese sin ontvang het. In hierdie verband sal die optrek van planne vir 'n gebou patrisiërkultuur wees.

Patrisiër- en volkskultuur beïnvloed mekaar voortdurend by die bewaring van 'n gebou. Die argitek sal behulpsaam wees met die opstel van 'n bewaringsplan. Hierdie patrisiërpersoon kan ook op ander terreine volkskultuur skep, byvoorbeeld wanneer hy uit eie ervaring kan vertel watter soort hout die beste sal wees vir die vervanging van vensterrame. Die patrisiër-mens kan dus ook 'n volksmens wees, maar nie alle volksmense kan patrisiër-mense wees nie (Burden 2000:24). Whitton is van mening dat wanneer bewaringsplanne opgestel word, gekwalifiseerde persone (patrisiërs) se kundigheid gebruik moet word (2007:7). Die volkskultuur speel veral ook 'n rol wanneer die kultuurgeskiedenis van die gebou of struktuur, bo en behalwe die argitektoniese en strukturele, nagevors word.

5.3.4.3   *Die EF-as*

By hierdie as verteenwoordig die E-pool die tradisionele en die F-pool die eietydse. Met tradisioneel word bedoel dít wat deur 'n gemeenskap aanvaar word en van geslag tot geslag oorgedra word, terwyl eietyds verwys na iets wat nog nie as tradisie aanvaar is nie (Burden 2000:5). Wanneer bewaring bestudeer word, is dit duidelik dat daar baie tradisionele en konvensionele idees ten opsigte van die toepassing daarvan bestaan. Daarteenoor is daar moderne konsepte wat hedendaags nagevolg word. Die navorser moet hom/haar vergewis van die meriete van konvensionele sienings teenoor eietydse, moontlik onbeproeefde sienings. By die

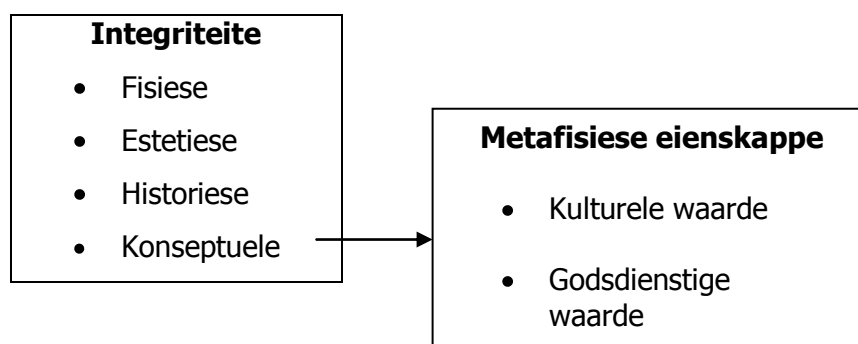
bewaring van geboue is daar byvoorbeeld die tradisionele siening dat 'n gebou gerestoureer moet word na so na as moontlik aan sy oorspronklike vorm, of ten minste 'n aanvaarbare stadium in sy verlede, teenoor 'n moderne neiging om alle "lae" wat aangebou is, te behou.

Die toepassing van die model kan help dat geboue nie in isolasie bestudeer word nie, maar dat alle ander faktore wat op so 'n gebou betrekking het, in berekening gebring word wanneer bewaring ter sprake kom.

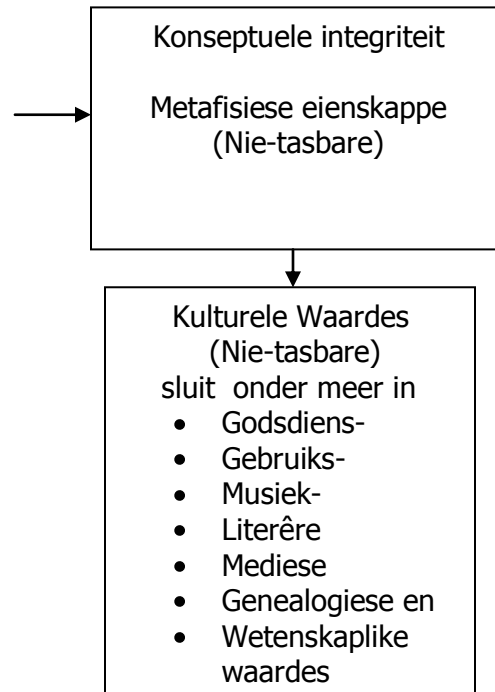
5.4 BEWARING VOLGENS MIRIAM CLAVIR

In haar artikel *The social and historic construction of professional values in conservation*, spreek Clavir verskillende integriteite in bewaring aan (1998:1). Volgens haar is daar twee denkrigtings in bewaring wat nie in restourasie gevind word nie. (Sy stel restourasie hier teenoor konservering.) Die eerste een is die behoud van die integriteit van voorwerpe. Die tweede denkrigting is dat 'n sistematiese en wetenskaplike proses die beste metode is om voorwerpe te preserveer. Hierdie twee sienings verwys egter net na tasbare voorwerpe. In die sewentiger- en tagtigerjare het verskillende bewaringsorganisasies in hulle etiese kodes verwys na die fisiese, estetiese en historiese integriteite wat in ag geneem moet word by bewaring. In 1989 het die Canadian Association for Conservation of Cultural Property die konseptuele integriteit bygevoeg in hulle *Code of Ethics* (1998:1). Volgens Clavir verwys die konseptuele integriteit na die metafisiese eienskappe, en sy gee as voorbeelde daarvan kulturele en godsdienstige waardes.

Die etiese kodes waarna Clavir in haar artikel verwys, kan skematies soos volg voorgestel word:

Om te sê dat die konseptuele integriteit of die metafisiese eienskappe kulturele en godsdienstige waardes impliseer, is kultuurhistories nie korrek nie, omdat eersgenoemde laasgenoemde insluit. 'n Meer wetenskaplike manier om die eerste deel voor te stel, sou dus soos volg wees:

5.4.1 Die rol van integriteit in bewaring

Dit is belangrik om 'n duidelike begrip van die integriteit van voorwerpe te verkry voordat daar met 'n bewaringsplan begin word. Wanneer Thomas oor die bewaring van geboue in Prins Albert skryf, gebruik hy twee terme vir integriteit, naamlik geloofwaardigheid en betroubaarheid (2000:3). *Die Verklarende Afrikaanse Woordeboek* definieer integriteit as 'n toestand waarin geen deel gewysig of ingelas is of verlore gegaan het nie (VAW1961:635). Joleen Timko beskou integriteit as 'n holistiese begrip wat onaantasbaarheid suggereer (2008:677). Vir Rowney weer, is dit die samevatting van kwaliteite, oorspronklike vakmanskap asook elemente van gevoel en assosiasie (2004:128). Samevattend dus is die integriteit van 'n voorwerp die onaantasbaarheid daarvan en sluit dit aan by begrippe soos geloofwaardig, ongewysig, oorspronklik.

5.4.1.1 Fisiese integriteit

Wanneer die term fisiese integriteit by die bewaring van geboue gebruik word, word daar verwys na die fisiese toestand met betrekking tot die oorspronklike vorm, dit wil sê of die gebou fisies gewysig is en of hy tans geloofwaardigheid ten opsigte van boumateriaal en styl weerspieël. Die Nederlandse erfenisbewaarder, Denslagen, is van mening dat die materiaal waarmee 'n gebou opgerig is, belangrik is by die bepaling van die ouderdom van die gebou (2007:5). As daar dus boumateriaal uit verskillende tydperke aangetref word, weet die navorser dat die fisiese integriteit aangetas is.

5.4.1.2 Estetiese integriteit

Volgens Rawles verskil die estetiese beoordeling of waarneming van geboue van persoon tot persoon. Vir een persoon kan die voorkoms van 'n gebou aanvaarbaar wees en vir 'n ander persoon is dit totaal onaanvaarbaar (1992:19). Vir Eaton berus die estetiese waarde van 'n gebou grotendeels op die atmosfeer en die konteks van die gebou (1968:37). Wanneer 'n gebou dus fisiese wysigings ondergaan het, is dit nie 'n gegewe dat die estetiese integriteit noodwendig aangetas is nie. 'n Navorser sou kon bevind dat die voorkoms versteur is, maar dat die gebou daarna esteties meer aanvaarbaar is.

5.4.1.3 Historiese integriteit

Die historiese integriteit verwys na die ware geskiedenis van 'n voorwerp en enige fisiese verandering aan 'n gebou kan veroorsaak dat die historiese waarde van so 'n gebou verander. Volgens Clavir moet die behoud van historiese integriteit deel wees van 'n restourasieplan (1998:2). Die proses van aanpassing van 'n gebou (sien 5.5.5) wat die gebruikswaarde wysig, sal noodwendig die historiese integriteit aantas. Wanneer 'n ou kerkie byvoorbeeld as museum of as hospitaal ingerig word, gaan daar iets van die historiese integriteit verlore.

5.4.1.4 Konseptuele integriteit

Soos uitgewys in 5.4, verwys die konseptuele integriteit van 'n artefak na die metafisiese eienskappe en waardes. Wanneer dit op bewaring van argitektuur toegepas word, beteken dit

dat die bewarende of restourerende gesag moet toesien dat die geestelike waardes van 'n leefwyse wat in die gebou afgespeel het, in ag geneem word by die beoordeling van die bewarenswaardigheid. Dikwels het 'n gebou min argitektoniese waarde, maar die gebruikswaarde of 'n voormalige bewoner of 'n historiese gebeure wat daaraan gekoppel word, gee dit 'n addisionele nie-tasbare dimensie wat 'n belangrike rol speel. Indien dit byvoorbeeld die heel eerste skooltjie van 'n bepaalde gemeenskap was, word sterk metafisiese integriteit daaraan verleen.

Hierdie integriteite kan nie afsonderlik beoordeel word nie, want hulle beïnvloed mekaar. Dit is dus duidelik dat dit feitlik onmoontlik is om in die proses van bewaring, watter van die prosesse by 5.5 ookal gevolg word, al die integriteite onaangestas te behou. Daar sal noodwendig versteurings plaasvind.

5.5 BEWARING IN PRAKTYK

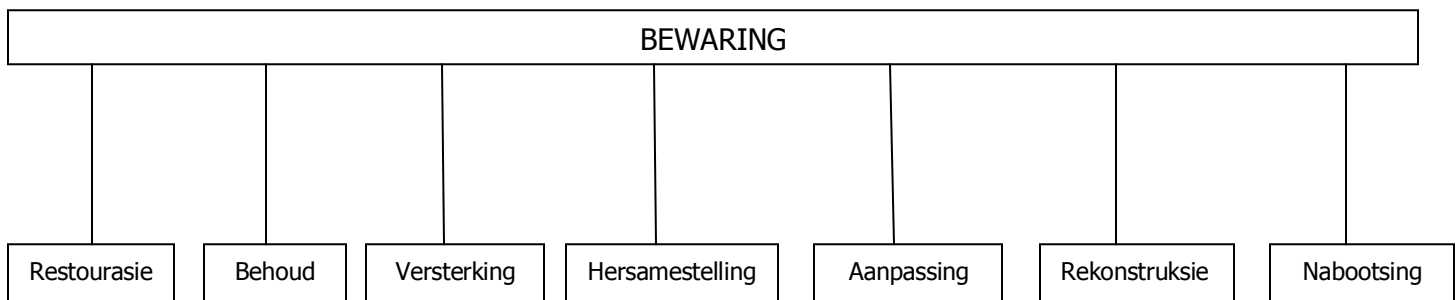
Voordat daar by 'n projek met enige restourasiewerk begin kan word, behoort daar eers baie deeglike navorsing, dokumentering en konsultasie oor die gebou gedoen te word. Rolspelers uit die gemeenskap, soos byvoorbeeld mense wat die geskiedenis van die gebou ken, mense wat weet watter geestelike aktiwiteite in en om die gebou afgespeel het, en ander kundige persone moet betrek word by 'n vooraf-konsultasieproses (Avrami & Richmond 2000:10; Labuschagne gd 6).

Volgens die riglyne van ICOMOS (International Council on Monument and Sites) is 'n kombinasie van wetenskaplikheid, kennis van kultuur en ondervinding van restourasie 'n noodsaaklikheid by die bestudering van erfenisbewaring (Verslae:gd:2). 'n Voorafbeplanningsproses kan soms langer as die restourasieproses self duur. Gedurende hierdie beplannings- en konsultasieprosesse behoort baie duidelike en uitvoerbare besluite geneem te word. Elke restourasieproses is uniek en daar kan wel foute insluip (Labuschagne gd: 1).

Genoemde besluite kan bepaal of die vloer 'n misvloer gaan bly, of die vensterrame vervang moet word en of die rietdak met 'n sinkdak vervang moet word. Foute soos om die sinkdak van die stasiegebou in George te verwyder en dit met 'n teëldak te vervang, kan voorkom.

Soortgelyke foute is ook met Bergzicht-huis in Stellenbosch begaan toe die munisipaliteit besluit het om die werf in 'n parkeerarea te omskep. Met die verhuring van Bergzicht aan Binnehuis is van die binnemure ook verwyder (*Die Burger*, 16 Junie 1993).

Om te bewaar, is nie net om die erfenis te behou nie, want daar is verskillende prosesse in bewaring. Volgens Fitch is bewaring 'n oorkoepelende term wat restourasie, behoud, versterking, hersamestelling, aanpassing, rekonstruksie en nabootsing insluit (1990:46 - 47).

5.5.1 *Restourasie*

Daar is reeds baie oor die begrip *restourasie* geskryf. Sommige akademici definieer *restourasie* slegs met betrekking tot die vorm van 'n gebou; ander definieer dit met 'n vorige tyd in die restourasieproses in gedagte en slegs 'n paar definisies bring die geestelike aspek van restourasie in berekening.

Volgens Oberholster beteken restourasie *die proses om die kultuurvoorwerp te herstel tot die vorm wat dit in 'n bepaalde stadium van sy ontwikkeling gehad het* (1988:39). Vir Mary Cook is woordeboekdefinisies onbevredigend, want as die gebou tot 'n bepaalde stadium in sy verlede terug gerestoureer word, kan daar twyfel ontstaan of die gebou werklik so gelyk het. Met "terug restoureer" word die huidige vorm van die gebou gewoonlik verander. Daar kan ook in die

proses van terugneming na die oorspronklike ander bousels wat historiese waarde het, vernietig word (1968:11).

SAHRA definieer restourasie as die terugneem van 'n artefak na 'n vorige toestand deur die verwydering van aanbousels. Hierdie proses moet gebaseer wees op respek vir die fisiese eienskappe van 'n gebou (verslag 2006:6). Fitch sien restourasie as die terugneem van 'n gebou na 'n spesifieke morfologiese stadium van sy ontwikkeling. Hy noem egter dat in hierdie proses belangrike historiese elemente verlore kan gaan sonder dat dit gefotografeer en of aangeteken is (1990:84). Restourasie is ook 'n proses om 'n gebou vir so lank as moontlik boukundig gesond te maak. Om dit te kan doen, is ingryping nodig (Denslagen, 2007:6).

Die HAT se definisie lui dat restourasie die opknapping, herstel en herbou van 'n gebou of 'n kunswerk is na 'n vorm wat dit op 'n sekere tyd in die verlede gehad het (1987:899). In sy boek *The old buildings of the Cape*, noem Fransen dat die doel van restourasie is om 'n slegte stuk restourasiewerk te vervang of om die gebou terug te plaas na 'n vroeër tyd (2004:23). In 'n verslag van Townsend beveel hy aan dat 'n gebou na die beste periode in die geskiedenis teruggerestoureer moet word (2000:133).

Vir Mary Cook is die geestelike aspek van die gebou baie belangrik. Party geboue kan volgens stylkenmerke reg gerestoureer wees, maar die karakter van die gebou is verander. Cook is van mening dat ons eerder moet vra *Why do we restore at all?* Sy is van mening dat die lewensduurte van geboue deur restourasie verleng kan word en dat die wyse waarop mense in daardie geboue geleef, gewerk en gedink het, gepreserveer moet word. Die vasvang van die atmosfeer of die karakter van 'n gebou is vir haar die belangrikste element (1968:11).

Die praktiese en die teoretiese kom dikwels met mekaar in konflik, want die teoretiese is nie altyd in die praktyk haalbaar nie (Denslagen 2007:5).

Die meeste akademici is dit eens dat restourasie die terugneem van 'n gebou se vorm na 'n vorige tyd, beste tyd of die beste periode in die geskiedenis is. Volgens Burden is die groot probleem met hierdie standpunte dat die uitdrukkings soos *vorige tyd*, *vorige fase* of *beste tyd* subjektief is en steeds deur 'n persoon of liggaam bepaal moet word. Die vraag is deur wie en

op watter wyse dit bepaal moet word (2002:III). Dit lei dikwels tot onwetenskaplike vervorming van geboue wat 'n produk daarstel wat nooit in enige stadium só bestaan het nie, dit wil sê eienskappe van verskillende tydperke wat nooit gelyktydig voorgekom het nie, is nou in die "gerestoureerde" gebou saamgevoeg (Burden 2010:onderhoud). Daar is by akademici wel 'n besorgdheid oor die versteuring van 'n gebou se integriteite.

5.5.2 *Behoud*

Eaton sien die mens se instinktiewe behoefte na oorlewing as die oorsaak van die wil om te preserveer of te behou. Die mens se ewigdurende behoefte na die soeke om die verlede te verklaar, lei in baie gevalle tot die preserving of behoud van geboue (1968:38). Oberholster is van mening dat wanneer behoud toegepas word, die voorwerp in dieselfde toestand behou moet word en enige maatreëls om die gebou te beskerm, moet onopsigtelik wees (1988:39).

John Ruskin, bekend vir sy sterk teenkanting teen restourasie, sê dat 'n gebou se verval nie gestuit mag word nie. Dit mag wel gestut of versterk word, maar dít moet vir die publiek sigbaar wees. Hy glo dus dat 'n gebou 'n eerlike weergawe van die oorspronklike vorm moet wees (1906:353). As hierdie proses toegepas word, sal daar in dorpe en stede baie vervalle geboue wees. Oberholster is van mening dat John Ruskin se uitgangspunt, naamlik dat restourasie in werklikheid die vernietiging van kultuurgoedere beteken, wel ter harte geneem moet word (1988:38).

Eaton is van mening dat behoud in alle opsigte waar en eg moet wees. Alles moet in die regte konteks geplaas word en moet teruggeplaas word in sy oorspronklike vorm. Hierby sluit Eaton ook die metodes in. Dit is die oorspronklike materiaal wat die karakter aan die gebou verleen (1986:41). Dit wat Eaton hier aanbeveel, is nie altyd haalbaar nie. Boumateriale wat byvoorbeeld gedurende die negentiende eeu gebruik is, is nie meer beskikbaar nie. Die integriteite soos deur Clavir neergelê, moet ook by behoud toegepas word. Daar is persone, soos Denslagen, wat van mening is dat restourasie belangriker as behoud is (2007:5).

5.5.3 *Versterking*

Versterking verwys na die *ingreep in die struktuur van 'n gebou om die voortbestaan daarvan te verseker* (Oberholster 1988:39). Deur versterking kan 'n gebou herstel word sodat dit geskik is vir menslike gebruik. Versterking kan ook beteken die vervanging van verrotte vloerplanke of die verrotte rietdak van 'n gebou.

Thomas beveel aan dat enige herstelwerk aan 'n ou gebou onopsigtelik en baie sensitief gedoen moet word sodat daar geen afbreuk aan die historiese en estetiese integriteit van die gebou gedoen word nie (2007:17). Hierdie proses sluit ook aan by aanpassing of hergebruik van die gebou by die behoeftes van die nuwe gebruikers (Oberholster 1988:40; Thomas 2007:17). By baie huise is daar in die verlede aanpassings gemaak om by die behoeftes van die gebruikers te pas, maar volgens Ruskin is daar dan aan die kultuurproduk verander en is die gebou dan 'n leuen. Volgens ICOMOS is 'n baie deeglike ondersoek na die struktuur van 'n gebou nodig voordat daar met enige werk begin kan word. So 'n ondersoek moet deur gekwalifiseerde persone gedoen word. Die doel van so 'n ondersoek is:

- om te bepaal wat die graad van verwering en beskadiging is;
- om te bepaal of die agteruitgang al gestabiliseer het;
- om te bepaal of daar onmiddellike gevare is en watter maatreëls getref moet word om dit te voorkom;
- om alle ander omgewings-invloede op die gebou te probeer identifiseer (verslag gd:3).

5.5.4 *Hersamestelling*

Hersamestelling beteken die rekonstruksie van 'n struktuur op 'n ander terrein met die oorspronklike materiaal wat uitmekaargehaal is. 'n Baie belangrike element wat in ag geneem moet word, is die skuifbaarheid van die struktuur (Oberholster 1988:39). Volgens Whitton is dit baie belangrik om seker te maak dat die nuwe terrein asook die toestand van die grond, geskik is vir die gebou. Daar moet vasgestel word of die erf nie met bourommel opgevul is nie, want dit kan die moontlikheid van insinking aanhelp (2007:16). 'n Ander baie belangrike faktor is die vasstelling van die sonering van die erf, met ander woorde of die erf vir residensiële, industriële of vir kommersiële doeleindes geregistreer is (2007:4).

Met hersamestelling is dit moontlik dat die fisiese en historiese integriteite behou kan word.

5.5.5 *Aanpassing*

Aanpassing kan ook die hergebruik van 'n struktuur beteken. Ou geboue wat nie meer dieselfde funksie het as die oorspronklike nie, word byvoorbeeld soms as museums gebruik (Oberholster 1988:40), maar ook vir baie ander doeleindes. Thomas skryf hierdie tendens toe aan die veranderde ekonomiese druk op die behoeftes van 'n dorp (2007:9). Die hergebruik van ou geboue hou ook 'n bepaalde gevaar in. Sodra sulke geboue vir 'n ander doel aangewend word, gaan historiese assosiatiewe waarde verlore. Wanneer aanpassings aan die gebou gemaak is, kan die estetiese integriteit aangetas word. Hergebruik is egter die mees ekonomiese manier om 'n gebou te red (Fitch 1990: 44).

5.5.6 *Rekonstruksie*

Rekonstruksie vind plaas wanneer strukture heeltemal verval het of totaal verdwyn het en dit volgens sketse, foto's en planne weer gebou word (Oberholster 1988:40). Rekonstruksie is een van die mees radikale vorme van intervensie aan 'n gebou. Die herskepping kan alleenlik suksesvol geskied as elke deel deeglik beskryf, gemeet, gefotografeer en die inligting geberg is (Fitch 1990:45;104).

5.5.7 *Nabootsing*

Nabootsing kan ook replisering genoem word. Dit beteken dat 'n identiese kopie van die gebou op 'n ander terrein as die oorspronklike opgerig word (Oberholster 1988:40). Deur die nabootsing van ou geboue word die fisiese integriteit van die oorspronklike gebou noodwendig aangetas, want dit is nie meer dieselfde materiaal nie (Fitch 1990:47).

5.6 TOEPASSING VAN BEWARINGSPROSESSE

Die geboue wat in die studie aangespreek is, is tasbare historiese rekords van 'n spesifieke tydperk in die land en dorp se geskiedenis en daarom het hulle bestaansreg en verdien om as 'n styl bewaar te word. Dit beteken nie noodwendig dat elke individuele gebou behoue sal bly nie, maar hulle moet as eerste stap almal volgens wet (Wet no 25 van 1999, artikel 30: *Staatskoerant* 28/4/99:47) in 'n erfenisregister opgeteken word. Die enigste gebou wat tans in 'n verwaarloosde toestand is, is die Residensie. Om die gebou teen verdere verval te beskerm, kan opknapping (*renovation*) as deel van die proses restourasie, toegepas word (5.5.1). Die ander geboue word meestal bewoon of vir ander doeleindes gebruik en is in 'n goeie toestand. Die belangrikste bewaringsproses vir die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George is behoud. Die geboue moet nie alleen behou word nie, maar eienaars moet ook ingelig word oor die toepassing van die ander bewaringsprosesse, sou dit in die toekoms nodig word. Verskeie van die gevallestudies in die ondersoek is reeds deur die proses van aanpassing.

Die bewaring van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George is 'n prioriteit, maar dit word bemoeilik deur die volgende faktore, naamlik

- die plaaslike owerheid doen nie moeite om die nasionale wetgewing te implementeer nie. Daar bestaan nie 'n erfenisregister wat die toepassing van die wet sal vergemaklik nie (mnr H Alberts 2010:onderhoud),
- ontwikkelaars buit hierdie leemte uit en ou geboue moet plek maak vir ontwikkeling. Hierdie aangeleentheid is reeds in hoofstukke drie en vier bespreek.

5.7 EVALUERING

Die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl-geboue in George kan alleenlik bewaar word as die hele gemeenskap die bewaring van die dorp se kultuurskatte 'n prioriteit maak. Bewaringsorganisasies, in samewerking met die plaaslike owerheid se erfeniskomitee en kundiges uit die gemeenskap, behoort saam te werk aan 'n handleiding vir die bewaring van die dorp se ou geboue. Die inisiatief van die George Erfenis Trust om bewaringsbewustheid by skoliere tuis te bring, is lofwaardig, maar kan verder uitgebou word.

Om 'n bewaringsplan vir 'n dorp of 'n groep geboue te ontwerp, beteken nie net om 'n register op te stel en te besluit wat aan die fisiese toestand van geboue gedoen moet word nie. Die Burden-model wys uit dat 'n gebou nie alleen in sy geografiese konteks beoordeel moet word nie, maar dat alle ander fasette en dimensies van kultuurgeskiedenis in berekening gebring moet word. Clavir se bespreking van die verskillende integriteite van 'n artefak wys op die etiese benadering waardeur 'n verpligting op die bewaringsplan geplaas word om breedvoerig navorsing te doen. Die verskillende bewaringsprosesse soos uiteengesit deur Fitch en Oberholster bied 'n reeks opsies aan die span wat elkeen oorweeg moet word en waarvan een of meer dan toegepas kan word op spesifieke strukture.

HOOFSTUK 6

EVALUERING

Bevindings

By die aanvang van die studie is verwys na die feit dat die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl die vroegste styl is waarvan daar 'n groep geboue in George oor is. Die analisering van die geboue wat daarop gevolg het, het ten doel gehad om te bepaal of daar enige meriete is in die geboue self – styl, algemene voorkoms en konstruksie - of in die sosiale of argitektoniese konteks waarin hulle voorkom, om 'n gefokusde bewaringsaksie te regverdig.

Die ondersoek het aangetoon dat in die tydperk waarin die styl gebloei het, tussen 1900 en 1940, sowel as die kwarteeu wat dit vooraf gegaan het, daar redelike sosiale en geestelike stabiliteit in die gemeenskap was (Gericke 1999; Stals 1961). Die inwoners van dorp en omgewing was arm, maar selfversorgend en onafhanklik (Macmillan 1993:63). Hoewel die Anglo-Boereoorlog in 'n meerdere of mindere mate die hele land geraak het, het dit in George geen noemenswaardige effek gehad nie (Stals 1961:30). Die sosiale konteks waarbinne die styl posgevat het, was dus dié van klein-dorpsheid, afgesonderdheid en 'n traie ekonomie. Dit is opvallend dat daar in die tydperk vóórdat die werklike ekonomiese ontwikkeling 'n aanvang geneem het, dit wil sê voor 1920, relatief min geboue in die Herlewingstyl opgerig is. Enkele voorbeelde uit hierdie tyd is Witfontein (1904, sien 4.2.1), die Arts Theatre (vroeër die Meisieskool) (1905, sien 3.8.2), Oorskotjie (1905, sien 3.4.2) en Standard Bank (1911, sien 3.7.2). Verreweg die meeste van die geboue in die styl is ná 1920 gebou. Dié verskynsel het saamgehang met 'n baie vinnige groei in opvoedkundige behoeftes en 'n algemene ontwikkeling van die infrastruktuur van die dorp.

Die ondersoek na en stylhistoriese ontleding van die Kaaps-Hollandse Herlewingstyl in George het die volgende waardevolle inligting opgelewer:

- In die eerste plek het dit bevestig dat daar nog 'n noemenswaardige aantal geboue oor is, waarvan altesaam 40 in die studie bespreek is.
- Dit het uitgewys dat hierdie voorbeelde van die Herlewingstyl in baie opsigte ooreenstem met geboue in die res van die Suid-Kaap en Klein-Karoo en dus inskakel in die breër konteks.
- Die noukeurige analise van stylkenmerke het aangetoon

- dat die verband tussen Kaaps-Hollands en Kaaps-Hollandse Herlewing onmiskenbaar is. Voorbeelde hiervan is die ooreenkoms met die Kaaps-Hollandse Rococo-gewel, die eenvoudige Barok-holbolgewel en sekere versieringsmotiewe soos kussingpanele, festoene en lyswerk. Die prieel voor die fasade van die huis wat meermale by Kaaps-Hollands voorkom, word by enkele geboue in die studiegroep aangetref.
- dat daar ook opvallende Kaaps-Hollandse kenmerke is wat konsekwent afwesig is by die Herlewingstyl, soos byvoorbeeld die rietdak, die perfekte verhoudings van die gewel, die gewelvenster wat vervang is met die lugrooster, die hortjies of luike voor die vensters en reliëf pleisterwerk versierings op die gewelveld.
- dat Kaaps-Hollandse Herlewing duidelik deel uitmaak van die stylherlewingstendens, omdat dit so sterk eklekties is. Elemente van 'n groot aantal style word in hierdie herlewingstyl gevind, byvoorbeeld die reguitlynigheid en driehoekpedimente van die klassieke era, die simmetrie en eenvoud gekombineer met 'n staandak van die Georgiëanse styl, siervase en dikker lyswerk van die Barok, ojiefvorme van die Rococo, van die Victoriaanse styl die gietyster lugroosters, verandas, herhaalde gebruik van sink, houtfiguursaak-werk en hoekrustiek, die reghoekige bolig met gekleurde klein ruite, soms herhaal in syligte, tipies van die Art Nouveau en van die Eduardiaanse styl is daar grootse dubbelverdiepings, balustrades, Toskaanse pilare, ronde boë en balkonne. Daar was selfs 'n voorbeeld van 'n Bisantynse koepel.

Die geboue in die studiegroep is meestal nie uniek nie. Daar is enkele skaars voorbeelde waarvan daar net een in George is of was, maar wat moontlik elders in die land kan voorkom. 'n Voorbeeld hiervan is die veel besproke geval van die reeds gesloopte woning op die hoek van Kerk- en Courtnaystraat wat twee gewels direk agtermekaar gehad het wat in dieselfde rigting kyk, waarvan die hoofgewel 'n ongewone voorkoms gehad het met 'n swaannek en die venster die kontoer van die gewel gevolg het.

Daar is ook bevind dat die bewaringsteorie wat in hoofstuk 5 behandel is, heeltemaal toepasbaar is op die geboue in die studiegroep. Daar is gepoog om die verskillende dimensies van Kultuurgeskiedenis soos in die Burden-model uiteengesit (Burden 2000:19-28) by die analisering van die geboue in berekening te bring. Die gebou self is uiteraard die stoflike element, terwyl nie-tasbare verskynsels soos die funksie van die gebou deurgaans uitgewys is. Voorbeelde daarvan is opvoeding (skole en skoolkoshuise), vermaak (teater), handel (bankgebou) en besigheid (al die kommersiële geboue). Soms is daar na ander aspekte van nie-tasbare kultuur ook verwys, soos feestelikheid (troufotó's in die tuin van die Residensie). Die tyds-as (EF) van die model is ook deurentyd aangespreek, deurdat daar

telkens verwys is na die oorspronklike gebou, hoe hy oor tyd verander is en die huidige voorkoms. Wat die CD-as betref, behoort die gevallestudies sonder uitsondering tot die patrisiër klas, aangesien almal deur argitekte ontwerp is en daar bouplanne voor bestaan.

Hoewel die Instituut van Argitekte van Suid-Afrika se evalueringstelsel verwys na *kulturele waarde en historiese belang* as een van die elemente wat bepaal of 'n gebou bewarenswaardig is (Labuschagne *gd:lesing*), bly dit steeds die fisiese integriteit wat die grootste rol speel in beoordeling as dit kom by restourasie in Suid-Afrika. Miriam Clavir het in haar artikel verwys na die verskillende tipes integriteite waaroor 'n artefak beskik en hoe daarna gestreef moet word om dit in die bewaringsproses in ag te neem (1998:1-2). Naas die fisiese is die historiese en konseptuele integriteite ook van die allergrootste belang. Die ontleding wat in hierdie studie van die Kaaps-Hollandse Herlewing-geboue gemaak is, raak net aan die oppervlak van die toepassing hiervan, aangesien dit 'n groot aantal geboue is wat behandel is. Dit bied dus eintlik slegs riglyne. Wanneer een van hierdie geboue gevaar loop om gesloop of gewysig te word, is dit die soort navorsing wat dan, gefokus op een gebou, veel omvattender gedoen behoort te word.

Die toekoms

Die grootste leemtes in die bewaring van ou geboue op George wat deur hierdie studie uitgewys is, is die gebrek aan kennis oor argitektuur, styl en bewaringswetgewing by die plaaslike owerhede en die gebrek aan 'n wil om te bewaar by ontwikkelaars en sommige eienaars. Dit is veral in die afgelope dekade dat onaanvaarbare slopings plaasgevind het terwyl daar 'n wet in plek is wat deeglike beskermingsmaatreëls daarstel. Dié wet is blatant geïgnoreer (verwys na 4.4.1 en 4.4.2).

Die hoofdoel van die studie was om vas te stel of die geboue in hierdie styl bewarenswaardig is. Dit is wel bewys, maar die vraag wat daaruit voortvloei, is of dit toegepas sal word in die toekoms.

Om te verseker dat die argitektuur van George nie voortgaan op die pad van die afgelope 200 jaar nie, kan die volgende aanbevelings gemaak word:

- dat Erfenis Wes-Kaap genader word om 'n werkwinkel oor bewaring vir die plaaslike owerhede op George aan te bied
- dat George so gou as moontlik 'n navorsingspan aanstel om 'n erfenisregister ten opsigte van geboue op te stel
- dat die munisipaliteit en distriksmunisipaliteit die register aanwend om geboue te beskerm wanneer aansoeke om slopings of wysigings ingedien word

- dat die algemene publiek sowel as bewaringsorganisasies soos die George Erfenis Trust en die plaaslike tak van Erfenis Suid-Afrika (Stigting Simon van der Stel) ook deur middel van werksinkels opgelei word om erfenisbewaring en die relevante wetgewing te verstaan.

BRONNELYS

Lys van afkortings in verwysingstelsel

AK	Aktekantoor Kaapstad
ALO	Argief Laerskool Outeniqua
AVG	Argief Voorbereidingskool George
GET	George Erfenis Trust
GMA	George Museum Argief
GOP	Geïntegreerde Ontwikkelingsplan
GL	George Landdroskantoor
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
MS	Manuskrip
OMA	Oudtshoorn Museum Argief
ROP	Ruimtelike Ontwikkelingsplan
SAHRA	Soth African Heritage Resource Agency
SBA	Standard Bank Argief
TFHL	Transnet Freightrail Heritage Library
WKAR	Wes-Kaapse Argief- en Rekorddienste

Literatuur

Albertyn, E	1982	<i>Die argitektuur van die Paarl tussen die twee wêreldoorloë – 'n kultuurhistoriese ondersoek</i> (ongepubliseerde DPhil-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
Anderson, TA	1960	<i>The story of Pacaltsdorp and some reminiscences</i> , Long & Co Ltd: Port Elizabeth.
Ashworth, MG	1974	<i>The life and fortunes of John Pocock</i> , Tutorial Press: Kaapstad.
Atwell, M & Berman A	1992	Arts & crafts and Baker's Cape style(<i>Architecture</i>).
Avrami, E & Richmond, A	2000	<i>Values and heritage conservation</i> , Getty Conservation Institute: Los Angeles.

Baker, H	1900	<i>The origin of old Cape architecture</i> (In A Trotter: <i>Old Colonial houses of the Cape of Good Hope</i> , BT Batsford: Londen).
Barnard, C, & Smit,P	1972	<i>Suid-Afrika, die land en sy streke</i> , Kaapstad.
Biermann, B	1955	<i>Boukuns in Suid-Afrika</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Bird, F	1992	Herbert Baker in hindsight (<i>Architecture</i>).
Boëseken, AJ	1973	<i>Dagregister en briewe van Zacharias Wagenaar (1652 - 1666)</i> , Staatsdrukker: Pretoria.
Burden, M	2000	Die metodologie van Kultuurgeskiedenis (<i>Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis</i> , 14(2), November).
Burden, M	2002	'Opknapping" by Mostertsdrif "reddingsdaad" (<i>Kultuurkroniek, bylae by Die Burger</i> , 14 September).
Burman, J	1988	<i>Towards the far horizon</i> , Human & Rousseau: Kaapstad.
Clavir, M	1998	The social and historic construction of professional values in conservation (<i>Studies in conservation</i> , (43)).
Coetzee, A	1953	<i>Die Afrikaanse volkskultuur</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Colebrander, H	1915	<i>Historie en leven</i> , PN van Kempen & Zoon: Amsterdam.
Cook, MA	gd	<i>Die Kaapse kombuis</i> , Printpark: Kaapstad.
Cook, MA	1968	The authenticity of restoration (in RF Immelman: <i>The preservation and restoration of historic buildings in South Africa</i> , AA Balkema: Kaapstad).

- Cremer, A 1995 Charles Bullock (*SA Country Life*, Julie).
- Deacon, J 1993 The contribution of Outeniqualand to the study of South Africa's early history before 1652 (*Die Kultuurhistorikus*, 8(1), Junie).
- De Bosdari, C 1953a *Cape Dutch houses and farms*, AA Balkema: Kaapstad.
- De Bosdari, C 1953b *Die vryliede en vryswartes in die Kaapse nedersetting*, Historiese publikasie: Kaapstad.
- De Graaf, G 2005 *Tractable morality*, Rotterdam School of Management: Rotterdam.
- De Jager, DM 1942 *Gedenkboek van die gemeente George*, NG Gemeente George: George.
- Denslagen, WF 2007 *De tand des tijds*, SDU Uitgewery: Utrecht.
- Du Preez, IT 1987 *From mission station to municipality*, Munisipaliteit van Pacaltsdorp: Pacaltsdorp.
- Eaton, N & GD Quin 1968 Aims and procedures in the preservation and restoration of historic buildings (in RF Immelman: *The preservation and restoration of historic buildings in South Africa*, AA Balkema: Kaapstad).
- Eco, U 1986 *Travels in hyperreality*, Library of congress cataloging-in-publication Data: Londen.
- Eriksson, C 2009 *Lawaaikamp, a story of risistance and victory*, Southern Cape land committee: George.
- Fairbridge D 1922 *Historic houses of South Africa*, Maskew Miller: Kaapstad.

Fisher, C & S Le Roux	1989	<i>Die Afrikaanse woning</i> (Herdrukke uit <i>Die Boerevrou</i> , 1919 - 1931): Hammanskraal.
Fitch, JM	1990	<i>Historic preservation</i> , University press of Virginia: Virginia.
Fitchett, RH	1996	<i>Early architecture at the Cape under the VOC (1652 - 1710: the characteristics and influences of the Proto-Cape Dutch period</i> (ongepubliseerde DPhil-proefskrif, Universiteit Witwatersrand).
Flemming, W	1984	<i>Arts & Ideas</i> , Syracuse University: Chicago.
Forbes, VS	1965	<i>Pioneer travellers in South Africa</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Franklin, M	1975	<i>The story of Great Brak River</i> , STRUIK: Kaapstad.
Fransen, H	1981	<i>Drie eeue kuns in Suid-Afrika</i> , Anreith Uitgewers: Pietermaritzburg.
Fransen, H	2006a	<i>Old towns and villages of the Cape</i> , Jonathan Ball Publishers: Kaapstad.
Fransen, H	2006b	<i>The new amidst the old: Building in the Klein Karoo</i> , Simon van der Stel Foundation (Southern Cape Branch): Oudtshoorn.
Fransen, H & M Cook	1965	<i>The old houses of the Cape</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Geldenhuys, HA	1986	<i>Die Kaapse meubelmakers 1652 - 1900</i> (ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).

- Gericke, G   1999   *Die invloed van die godsdiensbeleving en geloofslewe van die Afrikaanssprekende in die George-omgewing (1920 - 1940) op sy lewensuitkyk en lewenswyse* (ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
- Greeff, MS   1952   *Die Nederduitse Gereformeerde Gemeente Oudtshoorn*, Nasionale Handelsdrukkery: Elsiesrivier.
- Green, LG   1969   *Harbours of memory*, Howard Timmins: Kaapstad.
- Greig, D   1970   *Herbert Baker in South Africa*, PURNELL: Kaapstad.
- Grill, JW   1968   *JF Victorin travels in the Cape during the years 1853 - 1855*, STRUIK: Kaapstad.
- Grobbelaar, PW   1987   Geesteskultuurvorsing: Op soek na die ontasbare (*Die Kultuurhistorikus*, Oktober).
- Grobbelaar, PW   1990   Dit is Kultuurgeskiedenis (*Die Kultuurhistorikus*, Oktober).
- Harrop-Allin, C   1972   *The work of the architect Norman Eaton: an art-historical study*, UNISA: Pretoria.
- Hart, G   1985   Sir Herbert Baker (*South African Garden and Home*, Junie).
- Hattingh, ASJ   1985   *Kunswaardering*, Perskor: Kaapstad.
- Heese, JA   1971   *Die herkoms van die Afrikaner 1657 - 1867*, AA Balkema: Kaapstad.
- Henderson, G   2000   1800 – 1900 (*Architecture*).

Hoefsloot, T & C Pama	1980	<i>Cape wine homesteads</i> , AD Donker-uitgewers: Johannesburg.
Joubert, D	1972	<i>Toe witmense arm was</i> , Tafelberg: Kaapstad.
Keath, M	gd	<i>Herbert Baker architecture and idealism 1892 – 1913</i> , CTP Book Printers: Kaapstad.
Klein, D	1968	<i>Art Deco</i> , Galley Press: Londen.
Kuijers, A	1980	<i>'n Kunshistoriese besinning oor die stylherlewingstendens in die Suid-Afrikaanse argitektuur</i> (ongepubliseerde MA- verhandeling, Universiteit van Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys).
Labuschagne, E	1988	<i>Blanke volksboukuns in Transvaal tot 1900, met spesiale verwysing na woningbou</i> (ongepubliseerde DPhil- proefskrif, Universiteit van Stellenbosch).
Leggatt, H	2007	The Wilderness story, (<i>Wild News</i> (109), Mei).
Le Roux, HJ	1945	<i>Die toestand, verspreiding en verbokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652 - 1713</i> (ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
Le Roux, JG	2003	<i>Bewaarders van ons erfenis, distrik George</i> , George and Knysna Herald: George.
Lewcock, R	1985	<i>Early nineteenth century architecture in South Africa</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Lourens, P	2008	How George was established (<i>George Herald Het Suid- Western</i> , 8 Mei).

- Louw, JD   1989   *175 jare van genade*, George Printing: George.
- Luscombe, D   1997   *Medieval thought*, Oxford University Press: Oxford.
- Macmillan, WM   1919   *The South African Agrarian problem and its historical development*, Central News Agency: Witwatersrand.
- Malherbe, JE   1997   *Kaapse plattelandse boukuns (1680 - 1750)*, Hugenate-Gedenkmuseum: Franschhoek.
- Malkogeorgou, T   2000   *The ethics of conservation practice*, Melbourne Congress: Melbourne.
- Marincowitz, H   1992   *Montagu pass and other passes over the Outeniqua mountains*, Bowles Printers: Oudtshoorn.
- Matero, FG   1993   The conservation of immovable cultural property: ethical and practical dilemmas (*Journal of the American Institute for Conservation*, 32 (1)).
- McLachlan, G   2009   Sustainable urban conservation in the context of South Africa: case study of Port Elizabeth and Graaff-Reinet, (*Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 23(2), November).
- Merrington, P   2006   Cape Dutch Tongaat: A case study in heritage (*Journal of Southern African Studies*, 32(4)).
- Mesurier, HG   1987   *World art treasures*, Spring Books: Londen.
- Meyer, PS   1952   *Die ontstaan en groei van George*, George and Knysna Herald: George.
- Moll, JC ea   1987   *Tussengroepverhoudinge soos weerspieël in die Suid-Afrikaanse historiografie*, RGN: Pretoria.

Muller, CFJ	1973	<i>500 jaar Suid-Afrikaanse geskiedenis</i> , UNISA: Pretoria.
Nagel, T	1987	<i>What does it all mean?</i> , Oxford University Press: New York.
Oberholster, AG	1988	Definisies en beginsels van kultuurbewaring: die kultuurkringloop (in I Coetzee & LGM van der Waal: <i>Kultuurbewaring: Veranderende konteks en uitdagings</i> , Konferensie-organiseerders: Pretoria).
Obholzer, AM ea	1985	<i>The Cape house and its interior</i> , Stellenbosch Museum: Stellenbosch.
Outwaite, W	2003	<i>Modern social thought</i> , Blackwell Publishing: Malden.
Pama, C	1980	<i>Cape wine homesteads</i> , AD Donker: Johannesburg.
Pearse, GE	1968	<i>Eighteenth century architecture in South Africa</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Picton-Seymour, D	1977	<i>Victorian buildings in South Africa</i> , AA Balkema: Kaapstad.
Punt, W	1964	Voorwoord (in HB Timmins (red): <i>The white walled beauty of the Cape</i> , Gotic Printing Company: Kaapstad).
Quinton, JC & L Robinson, C Lewin (reds)	1973	<i>Francois le Valliant, traveller in South Africa and his collection of 165 watercolour paintings 1781 - 1784</i> , Vol 1, Biblioteek van Parlement: Kaapstad.
Radford, D	1993	Popular architecture in the United States and South Africa: A case study of the late nineteenth century (<i>Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis</i> , 7(1)).
Raper, PE	1972	<i>Streekname in Suid-Afrika en Suidwes</i> , Tafelberg Uitgewers: Kaapstad.

- Rawles, K   1992   *The ethics of conservation*, Lancaster University: Lancaster.
- Richards, D   1941   *The early days of George and the romance of Outeniqualand*, George and Knysna Herald: George.
- Roberts, WE   1972   Folk architecture (in RM Dorson (red): *Folklore and Folklife*, Syracuse University: Chicago).
- Rowney, B   2004   *Charters and ethics of conservation*, (ongepubliseerde PhD-proefskrif, Universiteit van Adelaide, Australië).
- Ryan, R   1972   *Beautiful homesteads of the Western Cape*, Purnell: Kaapstad.
- Sayers, CO   1982a   *Looking back on George*, Herald Phoenix: George.
- Sayers, CO   1982b   *A medley of musings and memories*, Herald Phoenix: George.
- Schellekens, J   1997   A note on the origins of South African colonial architecture (*Journal of Architectural Historians*, 56(2)).
- Simons, PB   1987   *'n Gids tot Kaaps-Hollandse huise*, STRUIK: Kaapstad.
- Sleigh, D   1995   Die Buitepost 'tOuteniqualand, (*Bulletin George Museumvereniging*, (29), Junie).
- Sleigh, D   2004   *Die buiteposte; VOC-buiteposte onder Kaapse bestuur, 1652 - 1795*, Protea Boekhuis: Pretoria.
- Smit, H   2007   Die bergpasse wat Mosselbaai met die Klein-Karoo verbind – 'n Historiese oorsig, (*SA Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis*, 21(2), November).

Smuts, JC	1922	Voorwoord (in D Fairbridge: <i>Historic houses of South Africa</i> , Maskew Miller: Kaapstad).
Solomon, JM	1911	South African Architecture (<i>African Architect</i> , Junie 1911).
Stals, ELP	1961	<i>George: Die verhaal van die dorp en distrik</i> , Pro Ecclesia-Drukkery: Stellenbosch.
Stals, ELP	1993	Kultuuravontuur in Outeniqualand (<i>Die Kultuurhistorikus</i> , 8(1), Junie).
Steele, D	1980	<i>The Garden Route</i> , Don Nelson: Kaapstad.
Stevenson, G	2006	<i>Restoration diary, Period house</i> , Essential Publishing: Essex.
Steyl, P	2008a	<i>Proper post office for George</i> , George Herald Het Suid-Western: George.
Steyl, P	2008b	Railway links George to the outside world (<i>George Herald Het Suid-Western</i> , 2 Oktober).
Steyl, P	2009	<i>With the postcard through Houteniqua, Kannaland and the Lange Kloof</i> , CB Ads (Pty)Ltd: George.
Thomas, D	2000	<i>The architecture of Prince Albert</i> , Fransie Pienaar Museum: Prins Albert.
Thomson, C	2001	<i>Freidrichstadt, ein historischer Stadtbegleiter</i> , Verlag Boyens & Co: Heide.
Timko, J	2008	(<i>Evaluating ecological integrity in national parks</i>) Elsevier: Vancouver.

Timmins, HB	1964	<i>The white-walled beauty of the Cape</i> , Gothic Printing Company: Kaapstad.
Townsend, SS	2000	A hundred years of conservation (<i>Architecture</i>).
Trefois, CV	1969	<i>Oudnederlandse architectuur in Zuid-Afrika</i> , Boekhandel Frans Meyer-Trefois: Melle.
Trotter, AF	1900	<i>Old Colonial houses of the Cape of Good Hope</i> , BT Batsford: Londen.
Van der Linde, HW	1966	<i>Die Sendingstasie Pacaltsdorp 1813 - 1923</i> , (ongepubliseerde MA-verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika).
Van der Meulen, J	1997	Northern European origins of South African colonial architecture (<i>Journal of Architecture Historians</i> , 22(2)).
Van Huyssteen, A	2008	<i>Van Ghoenas en Karrie tot die storie van die Langkloof</i> , Mega digital: Paardeneiland.
Van Zyl, A	2003	<i>'n Ondersoek na die bewarenswaardigheid van die Elandsvlei-gebouekompleks</i> (ongepubliseerde MA-tesis, Universiteit van Stellenbosch).
Walton, J	1952	<i>Homesteads and villages of South Africa</i> , Van Schaik: Pretoria.
Wepener, M	1991	Saasveld (Museumvereniging George, <i>Bulletin</i> (24), Desember).
Wernick, J	1817	<i>Onderzoekingen naar den toestand des Christendoms in Zuid-Afrika</i> : Amsterdam.
Whitton, J	2007	<i>Common sense guidelines for building in the Karoo</i> Fransie Pienaar Museum: Prince Albert.

WOORDEBOEKE EN ENSIKLOPEDIEË

DCE	1978	<i>Dictionary of Contemporary English, Longman: Londen.</i>
EB	1974	<i>Encyclopedia Brittanica</i> Volume III; William Benton Publisher: Londen.
HAT	1987	<i>Verklarende Afrikaanse Woordeboek, Van Schaik: Kaapstad.</i>
IESBS	1986	<i>International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, Vol 5, Elsevier: Amsterdam.</i>
OD	1979	<i>Oxford Dictionary, Oxford: Londen.</i>
SABW	1972	<i>Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, Deel II, Deel V (1987), RGN: Pretoria.</i>
SRE	1973	<i>Standard Reference Encyclopedia, Funk & Wagnalls: Londen.</i>
TOD	1966	<i>The Oxford Dictionary, Claredon Press: Londen.</i>
VAB	1979	<i>Verklarende Afrikaanse Woordeboek, Van Schaik: Kaapstad.</i>
VAW	1961	<i>Verklarende Afrikaanse Woordeboek, Van Schaik: Kaapstad.</i>

PERIODIEKE PUBLIKASIES

African Architect, Junie 1911

Architecture, 1992, 2000

Bulletin George Museumvereniging, (24) Desember 1991, (29) Junie 1995

Die Burger, 20/04/1986, 09/02/1991, 18/08/2007

Die Kultuurhistorikus, Oktober 1987, Oktober 1990, 8 (1) Junie 1993

George Advertiser, 04/08/1864

George and Herald Phoenix, 1850

George Herald Het Suid-Western, 26/02/1926, 11/06/1992, 20/12/2007, 08/05/2008,

25/ 09/2008, 02/10/2008, 09/10/2008, 16/10/2008, 23/10/2008, 04/12/2008

Journal of Architecture Historians, 22(2) 1997

Journal of Southern African Studies, 56(2) 1997, 32(4) 2006

Kultuurkroniek, bylae by Die Burger, 14/09/2002

Lantern, 39(2), Mei 1990

Outeniqua, Jaarblad Hoërskool Outeniqua, George 1931

Restorica, 1994

SAHRA NEWS, 1(2), Maart 2007

South African Architect, 1919

South African Garden and Home, Junie 1985

Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuurgeskiedenis, 7(1) 1993, 14(2) November 2000, 21(2) November 2007

The Herald Phoenix, 18/05/1979, 03/07/1979

The George and Knysna Herald, 06/08/1929, 11/09/1929, 20/04/1932, 19/10/1932, 16/01/1935, 30/01/1935, 07/05/1935

Village Life, April/May 2007

Wild News, (109), 30 May 2007

REFERATE EN LESINGS

Burden, M 2003 Mites van slawe en oor slawe: die wetenskaplikheid van navorsing en aanbieding van navorsingsresultate (Ongepubliseerde referaat. Streekkonferensie van die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Kultuurgeskiedenis, Kaapstad).

Burden, M 2007 Transformasie in die boukuns na die ontdekking van diamante en goud (Ongepubliseerde referaat. Nasionale kongres van die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Kultuurgeskiedenis, Wellington).

Burden, M 2008 Erfenisbewaring: Beginsels en etiek (Ongepubliseerde referaat. Nasionale kongres van die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Kultuurgeskiedenis, Pretoria).

Burden, M 2009 Strukture, style en stories: 'n Interpretasie van kerkargitektuur in George (Ongepubliseerde referaat, Nasionale konferensie van die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Kultuurgeskiedenis, George).

Labuschagne, E gd Die restourasie van geboue, met spesiale verwysing na die Suikerbosrandhuis (ongepubliseerde lesing)

VERSLAE

GOP 2008/2009 Geïntegreerde Ontwikkelingsplan (I, II, III) Munisipaliteit, George.

Labuschagne, L 2010 Ongepubliseerde konsepverslag oor George se oudste geboue (Streekdirekteur: Wes-Kaapse Museumdienste, Courtenaystraat, George)

ROP 2008 Ruimtelike Ontwikkelingsplan, Munisipaliteit, George.

ELEKTRONIESE BRONNE

E-posse

Fagan G 21/06/2010 gabriel@fagan.co.za

Bosman H 19/08/2010 heno@deziqhhouse.net

Internet

Code of Ethics and Guidance for Practice of the Canadian Association of Cultural Property:
Ottawa <http://www.cac-avvr.ca/pdf/ecode.pdf>

ICOMOS gd Recommendations for the analysis, conservation and structural restoration of
architectural heritage <http://blog.icomos-uk.org>

STATUTÊRE BRONNE

Wet op Nasionale Erfenishulpbronne, Wet no 25 van 1999

ARGIVALE BRONNE

Aktekantoor Kaapstad (AK)

T8775/1812	Woonhuis, h/v Courtenay- en Kerkstraat
T358/1846	Woonhuis, Caledonstraat 5
T104046/1846	Woonhuis, Caledonstraat 33
T1422/1854	Woonhuis, Markstraat 20
T2908/1882	Woonhuis, Montagustraart 22
T25558/1912	Woonhuis, Yorkstraat 35
T576/1914	Woonhuis, Caledonstraat 20
T7390/1916	Woonhuis, Kerkstraat 10
D/TN 9265/1919	Markstraat-teater
T1879/1922	Woonhuis, Mitchellstraat 18
T4110/1925	Woonhuis, Hopestraat 28
T8511/1926	Woonhuis, Cradockstraat 97
T3679/1930	Die Residensie
T2979/1933	Woonhuis, Laingstraat 49

T4495/1933	Woonhuis, Hopestraat 32
T2966/1936	Woonhuis, Middelstraat 2
T11486/1944	Woonhuis, St Johnstraat 28
T3235/1947	Woonhuis, Markstraat 12
T3237/1947	Woonhuis, Markstraat 14
SG7566/1968	Woonhuis, h/v Courtenay- en Kerkstraat

Argief, Voorbereidingskool, George (AVG)

Notule van personeelvergadering, Voorbereidingskool George, 19 Januarie 1951

Foto's

Burden, M dr Universiteitsmuseum, Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch, figuur 123

Kühn, B mnr Santos Haven, Mosselbaai, figure 81 & 82

Laerskool Outeniqua, Cathedralstraat, George, figuur 78

Van Graan, A mnr Volksboukundige Vereniging van Suid-Afrika, Kaapstad, figure 120 & 121

Transnet Freight Rail Heritage Library, figure 42 & 73

George Landdroskantoor Argief (GL)

Landdroskantoor George, George Distrik Rekordboek gd

George Museum Argief (GMA)

Fotoversameling

03/f0261	Eerste poskantoor in George
93/f0301	Woonhuis, Yorkstraat 65
93/f0302	Woonhuis, Yorkstraat 65
93/f0148	Woonhuis, JH Morris
95/f0008	Krige & Vennote
95/f0009	Krige & Vennote
98/f0065	Uitkykhuis
98/f1131	Raubenheimers en Hardiny

Kaartversameling

Kaart van George 1873

Oudtshoorn Museum Argief (OMA)

Fotoversameling

D1 A 90/132

Mnr T Simpson, me Katzman en mnr H Bridgman

Standard Bank Argief (SBA)

Standard Bank Manager's Office, 405/4:218 – 220

Standard Bank Inspection Report, George, 22 February 1939

Standard Bank Letters to London, 03 January 1940:21

Wes-Kaapse Argief- en Rekorddienste (WKAR)***Colonial office (CO)***

2581

Kaarte (M)

M1/589

Weidingsgebiede rondom George

MANUSKRIPTE

Lamprecht MC 1988 *Die ontwikkeling van George en omgewing, 'n geskiedkundige perspektief*. George (ongepubliseerde manuskrip) beskikbaar in George biblioteek en George Museum, 968.7385 LAM

Boshoff H 2009, *Die werk van Simpson en Bridgman in Oudtshoorn*. OMA, A/G/14,15/1

MONDELINGE BRONNE

Alberts, H mnr	2010	Adres: George Munisipaliteit Beroep: Stadsraadslid Geboortedatum: 17/10/1937 Datum van onderhoud: 19/08/2010
Blignault, P me	2010	Adres: Huis vir Bejaardes JJ Watson Beroep: Pensionaris Geboortedatum: 17/06/1919 Datum van onderhoud: 18/01/2010
Burden, M dr	2010	Adres: Universiteitsmuseum, Stellenbosch Beroep: Dosent Geboortedatum: 10/05/1955 Datum van onderhoud: 02/10/2010
Carstens, S mnr	2010	Adres: George Munisipaliteit Beroep: Beplanner Geboortedatum: 03/02/1967 Datum van onderhoud: 21/01/2010
De Kock, W mnr	2010	Adres: Mitchellstraat 131, George Beroep: Argitek Geboortedatum: 22/03/1958 Datum van onderhoud: 13/05/2010
De Swardt, A mnr	2010	Adres: Kraaibosch, George Beroep: Afgetrede onderwyser Geboortedatum: 27/05/1910 Datum van onderhoud: 22/01/2010
De Swardt, P me	2010	Adres: Huis vir Bejaardes JJ Watson Beroep: Pensionaris Geboortedatum: 27/11/1912 Datum van onderhoud: 20/01/2010

De Swardt, W me	2010	Adres: Boplaas, Posbus 12, Wittedrif Beroep: Afgetrede onderwyseres Geboortedatum: 02/01/1950 Datum van onderhoud: 30/10/2010
Douglas, C mnr	2010	Adres: Witfontein Bosboustasie, George Beroep: Beheerbeampte Geboortedatum: 03/10/1957 Datum van onderhoud: 10/04/2010
Du Plessis, J mnr	2010	Adres: Proefplaas, George Beroep: Tegnieese beampte Geboortedatum: 06/04/1968 Datum van onderhoud: 05/01/2010
Fernandez, A me	2010	Adres: George Lughawe, George Beroep: Sekretaresse Geboortedatum: Onbekend Datum van onderhoud: 28/01/2010
Gericke, G me	2010	Adres: Die Bof, George Beroep: Afgetrede onderwyseres Geboortedatum: 12/10/1918 Datum van onderhoude: 29/09/2010, 09/10/2010, 29/10/2010
Grant, H me	2010	Adres: Caledonstraat 33, George Beroep: Onderwyseres Geboortedatum: 03/07/1949 Datum van Onderhoude: 12/06/2010; 22/10/2010

Jansen, J mnr	2010	Adres: Noordstraat 12, Pacaltsdorp Beroep: Sakeman Geboortedatum: 12/10/1936 Datum van Onderhoud: 23/01/2010
Kühn, B mnr	2010	Adres: Santos Haven, Mosselbaai Beroep: Afgetrede bosbouer Geboortedatum: 30/04/1925 Datum van onderhoude: 12/03/2010; 22/10/2010
Lensing, H mnr	2010	Adres: Kerkstraat 15, Pacaltsdorp Beroep: Afgetrede skoolhoof Geboortedatum: 12/07/1934 Datum van onderhoud: 20/01/2010
McKay, C mnr	2010	Adres: George Museum Beroep: Afgetrede onderwyser Geboortedatum: 23/02/1945 Datum van onderhoud: 18/03/2010
Oosthuizen, F mnr	2010	Adres: Langenhovenweg 78, George Beroep: Afgetrede skoolhoof Geboortedatum: 16/10/1941 Datum van onderhoud: 21/09/2010
Rogers, J mnr	2010	Adres: Rosestraat 4, George Beroep: Sakeman Geboortedatum: 04/08/1938 Datum van onderhoud: 20/04/2010
Stander, H me	2010	Adres: Frikkie Gerickestraat 18, George Beroep: Afgetrede onderwyseres Geboortedatum: 06/12/1949 Datum van onderhoud: 10/10/2010

Strydom, L mnr	2010	Adres: Marthinusstraat 1, George Beroep: Senior Landdros Geboortedatum: 03/06/1950 Datum van onderhoud: 04/02/2010
Van der Hoven, J mnr	2010	Adres: Mitchellstraat 18, George Beroep: Afgetrede boer Geboortedatum: 27/09/1918 Datum van onderhoud: 08/06/2010
Van der Hoven, W mnr	2010	Adres: Huis vir Bejaardes JJ Watson Beroep: Afgetrede boer Geboortedatum: 23/08/1916 Datum van onderhoud: 08/01/2010
Van der Westhuizen, M me	2010	Adres: Zebra Gastehuis, Zebra Beroep: Afgetrede onderwyseres Geboortedatum: 12/03/1965 Datum van onderhoud: 19/03/2010
Van Lill, J mnr	2010	Adres: Meadestraat, George Beroep: Argitek Geboortedatum: 09/03/1945 Datum van onderhoud: 18/02/2010
Williams, S me	2010	Adres: Dept Onderwys, George Beroep: Sekretaresse van kringbestuurder Geboortedatum: 03/10/1974 Datum van onderhoud: 17/02/2010

Windt, D me

2010 **Adres:** Meade Gardens 303, George
Beroep: Afgetrede sekretaresse, George
Munisipaliteit
Geboortedatum: 07/10/1940
Datum van onderhoud: 26/01/2010